

ISSN 2410-4221

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ДАНҒАРА
(мачаллаи илмӣ)
2020 №4 (14)

ВЕСТНИК
ДАНГАРИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
(научный журнал)
2020 №4 (14)

BULLETIN
DANGARA STATE UNIVERSITY
(Scientific journal)
2020 №4 (14)

Данғара 2020

№4 (14)

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ ДАНГАРА**

*Муассиси маҷалла:
МДТ Донишгоҳи
давлатии Дангара*

*Маҷалла соли 2015 таъсис
ёфта, дар як сол 4 шумора
ба нашр расонда мешавад.*

ISSN 2410-4221

*Маҷалла дар шохиси
иқтисодӣ ва илми Русия
(РИНЦ) таҳти рақами
№221-07/2021 ворид карда
шудааст.*

*Маҷалла дар Вазорати
фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон № 215/МҚ-97
аз 20 августи соли 2021 ба
қайд гирифта шудааст*

*Маҷалла бо забонҳои
тоҷикӣ ва русӣ нашр мегар-
дад.*

*Матни пурраи маводи ҷоп-
шуда дар сомонаи расмии
маҷалла (www.vestnik.dsu.tj)
ҷойгир карда шудааст.*

*Дар маҷалла мақолаҳои ил-
мии соҳаҳои илмҳои зерин
нашр карда мешаванд:
-табишӯи техникӣ,
-кишоварзӣ,
-гуманитарӣ.*

*Сомонаи маҷалла:
www.vestnik.dsu.tj
E-mail: vestnik@dsu.tj
Тел: (833 12)22802*

*Паёми Донишгоҳи давла-
тии Дангара -2020. №4
(14).*

**ВЕСТНИК
ДАНГАРИНСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

*Учредитель журнала:
ГОУ Дангаринский государ-
ственный университет*

*Журнал основан в 2015 году,
выпускается 4 номера в год.*

ISSN 2410-4221

*Журнал включен в базу дан-
ных Российского индекса
научных цитирований
(РИНЦ) (№221-07/2021)*

*Журнал зарегистрирован в
Министерстве культуры
Республики Таджикистан
Свидетельство № 215/МҚ-
97 от 20 августа 2021 года.*

Журнал издается на таджикском и русском языках.

*Полный текст опублико-
ванного материала досту-
пен на официальном сайте
журнала
(www.vestnik.dsu.tj).*

*В журнале печатаются на-
учные статьи по следую-
щим отраслям:
-естественно-технические;
-сельскохозяйственные;
-гуманитарные науки.*

*Сайт журнала:
www.vestnik.dsu.tj
E-mail: vestnik@dsu.tj
Тел: (833 12) 22802*

*Вестник Дангаринского го-
сударственного универси-
тета -2020. №4 (14).*

**BULLETIN
OF DANGARA STATE
UNIVERSITY**

*Journal founder:
SEI Dangara State
University*

*The magazine was founded
in 2015 and issues 4 number
in year.*

ISSN 2410-4221

*The journal is included in the
database of the Russian Sci-
ence Citation Index (RSCI) №
221-07/2021*

*The magazine is registered
with the Ministry of Culture
of the Republic of Tajikistan
Certificate No. 215/МҚ-97
dated August 20, 2021.*

*The magazine is published in
Tajik and Russian.*

*The full text of the published
materials are available on the
official website of the journal
(www.vestnik.dsu.tj).*

*The magazine publishes sci-
entific articles in the follow-
ing areas:
- natural and technical;
- agricultural;
-humanitarian sciences.*

*Journal website:
www.vestnik.dsu.tj
Email: vestnik@dsu.tj
Tel: (833 12) 22802*

*Bulletin of Dangara State
University -2020. No.4 (14).*

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ДАНҒАРА

Сармуҳаррир:

Шоҳиён Н.Н. номзади илмҳои техникӣ, доктори илмҳои педагогӣ, и.в.профессор, ректори МДТ Донишгоҳи давлатии Данғара, Тел.:+992 935806222.E-mail:shoev_n@list.ru

Муовини сармуҳаррир:

Тағозода С.Э. номзади илмҳои химия, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва татбиқоти Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел.: +992 917116970, E-mail:Stagoyeva@mail.ru

Ҳайати таҳририя:

Ҷабборова Мархабо Тухтасуновна	доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон, E-mail: m.jabborova@mail.ru ;
Шарифов Абдумунин Шарифович	доктори илмҳои техникӣ, профессори Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осими E-mail: Sharifov49@mail.ru
Раҷабов Нусрат Раҷабович	доктори илмҳои физикаю математика, профессори кафедраи таҳлили математикӣ ва назарияи функцияҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон nusrat38@mail.ru
Вахович Ирина Михайловна	доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молия, бонкӣ ва суғурта Донишгоҳи давлатии техникии Лутски Украина. E-mail: irina-vaxovitch@lntu.edu.ua
Павленко Андрей Иванович	доктори илмҳои кишоварзӣ, профессори Академияи давлатии кишоварзии Приморе E-mail: buro_pgsa@mail.ru
Савина Наталья Борисовна	доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини ректор оид ба илм ва робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи миллии масъалаҳои об ва муҳити зистии Украина E-mail: n.b.savina@nuwm.edu.ua
Бандаев Сирочиддин Гадович	доктори илмҳои химия, профессори кафедраи химияи органикии Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. E-mail: s.bandaev@mail.ru
Маҳмадизода Нозим Давлатмурод	номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи онтология ва назарияи маърифати Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, E-mail: nozim2985@mail.ru
Худойдодзода Фаррух Бегичон	номзади илмҳои фалсафа, дотсент, мудири кафедраи онтология ва назарияи маърифати Донишгоҳи миллии Тоҷикистон E-mail: farukh1984@mail.ru
Қодиров Фируз Абдулҳафизович	номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон E-mail: F.kodirov84@mail.ru
Кимсанова Фируза Буриевна	номзади илмҳои техникӣ, мутахассис-коршиноси пешбари шӯъбаи сӯзишворию-энергетикӣ. Вазорати саноат, энергетика ва инноватсияи Ҷумҳурии Бошқирдистон E-mail: burievna@mail.ru .
Олимов Раҳмонали Амоналиевич	номзади илмҳои химия, дотсенти кафедраи химияи умумии Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: olimovr1976@mail.ru ;
Қодиров Дилшод Сайдалоевич	номзади илмҳои филологӣ, и.в. дотсенти кафедраи филологияи тоҷикии Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: kodirov_8080@mail.ru
Ғафурова Дилором Ҷабборовна	номзади илмҳои педагогӣ, и.в. дотсенти кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: Dilorom.gafurova.76@mail.ru
Қудратзода Парвиз Қудрат	номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. дотсенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва менеҷменти инноватсионии Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: parviz.amirov.2016@mail.ru
Музафарзода Даврон Маҳмадшариф	номзади илмҳои кишоварзӣ, и.в.дотсенти кафедраи агротехнологияҳои нав ва амнияти озуқаворӣ Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: muzafarov.davron@mail.ru
Расулзода Бахтиёр Раҳмонберди	номзади илмҳои кишоварзӣ, и.в.дотсенти кафедраи агротехнологияҳои нав ва амнияти озуқаворӣ Донишгоҳи давлатии Данғара. E-mail: b.rasulov@mail.ru

ВЕСТНИК ДАНГАРИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Главный редактор	
Шохиён Н.Н.	кандидат технических наук, доктор педагогических наук, и.о.профессор, ректор ГОУ Дангаринского государственного университета, Тел.:+992 935806222 E-mail:shoev_n@list.ru
Зам.глав. редактора	
Тағозода С.Э.	кандидат химических наук, доцент Проректор по науке и внедрениям Дангаринского государственного университета. Тел.: +992 917116970 E-mail:Stagoyeva@mail.ru
Члены редколлегии:	
Джабборова Мархабо Тухтасуновна	доктор филологических наук, профессор Таджикско-Российского славянского университета E-mail: m.jabborova@mail.ru;
Шарифов Абдумумин Шарифович	доктор технических наук, профессор Таджикского технического университета E-mail:Sharifov49@mail.ru
Раджабов Нусрат Раджабович	доктор физико-математических наук, профессор кафедры математического анализа и теории функций Таджикского национального университета nusrat38@mail.ru
Вахович Ирина Михайловна	доктор экономических наук, профессор кафедры финансов, банковского дела и страхования Луцкого государственного технического университета Украины. E-mail: irina-vaxovitch@lntu.edu.ua
Павленко Андрей Иванович	доктор сельскохозяйственных наук, профессор Приморской государственной сельскохозяйственной академии E-mail: buro_pgsa@mail.ru
Савина Наталья Борисовна	доктор экономических наук, профессор, проректор по научной работе и международным связям Национальный университет водного хозяйства и природопользования Украины E-mail: n.b.savina@nuwm.edu.ua
Бандаев Сирочиддин Гадоевич	доктор химических наук, профессор кафедры органической химии Таджикский государственный Педагогический университет им. С.Айни. E-mail: s.bandaev@mail.ru
Махмадизода Нозим Давлатмурод	Кандидат философских наук, доцент кафедры онтологии и теории познания Таджикского национального университета E-mail: nozim2985@mail.ru
Худойдодзода Фаррух Бегичон	Кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедрой онтологии и теории познания Таджикского национального Университета. E-mail: farukh1984@mail.ru
Қодиров Фируз Абдулхафизович	кандидат экономических наук, дотсент, проректор по международным связям Таджикский государственный финансово-экономический Университет E-mail: F.kodirov84@mail.ru
Кимсанова Фируза Буриевна	кандидат технических наук, ведущий специалист-эксперт отдела топливно-энергетического комплекса. Министерство промышленности, энергетики и инноваций Республики Башкортостан E-mail: burievna@mail.ru.
Олимов Раҳмонали Амоналиевич	кандидат химических наук, доцент кафедры общей химии Дангаринского государственного Университета E-mail:olimovr1976@mail.ru;
Қодиров Дилшод Сайдалоевич	кандидат филологических наук, и.о.доцент кафедры таджикской филологии Дангаринского государственного Университета E-mail: kodirov_8080@mail.ru
Ғафурова Дилором Чабборовна	кандидат педагогических наук, и.о.дотсент кафедры педагогика и психология Дангаринского государственного Университета E-mail:Dilorom.gafurova76@mail.ru
Қудратзода Парвиз Қудрат	кандидат экономических наук, и.о.доцент кафедры экономической теории и инновационного менеджмента Дангаринского государственного Университета E-mail:parviz.amirov.2016@mail.ru
Музафарзода Даврон Махмадшариф	кандидат сельскохозяйственных наук, и.о.доцент кафедры новых агротехнологий и продовольственной безопасности Дангаринского государственного Университета E-mail:muzafarov.davron@mail.ru
Расулзода Бахтиёр Раҳмонберди	кандидат сельскохозяйственных наук, и.о.доцент кафедры новых агротехнологий и продовольственной безопасности ДГУ E-mail:b.rasulov@mail.ru

BULLETIN OF DANGARA STATE UNIVERSITY

Chief Editor	
Shohiyon N.N.	candidate of technical sciences, doctor of pedagogical sciences, Professor, rector of SEI Dangara State University, Tel.:+992 935806222 E-mail:shoev_n@list.ru
Deputy Head editor	
Tagozoda S.E.	Candidate of Chemistry Science, Associate Professor Vice-Rector for Science and Implementation Dangara State University. Tel.: +992 917116970 E-mail:Stagoyeva@mail.ru
Member of the Editorial Board:	
Jabborova Marhabo Tukhtasunovna	Doctor of Philology, Professor of the Tajik-Russian Slavic University E-mail: m.jabborova@mail.ru
Sharifov Abdumumin Sharifovich	Doctor of Technical Sciences, Professor of Tajik Technical University named after Osimi E-mail: Sharifov49@mail.ru
Rajabov Nusrat Rajabovich	Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor of the Department of Mathematical Analysis and Theory of Functions, Tajik National University nusrat38@mail.ru
Vakhovich Irina Mikhailovna	Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Lutsk State Technical University of Ukraine. E-mail: irina-vaxovitch@lntu.edu.ua
Pavlenko Andrey Ivanovich	Doctor of Agricultural Sciences, Professor of the Primorsky State Agricultural Academy E-mail: buro_pgsa@mail.ru
Savina Natalia Borisovna	Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Research and International Relations, National University of Water Management and Environmental Management of Ukraine E-mail: n.b.savina@nuwm.edu.ua
Bandaev Sirojiddin Gadoevich	Doctor of Chemistry, Professor of the Department of Organic Chemistry, Tajik State Pedagogical University named after S. Ainī. E-mail:s.bandaev@mail.ru
Mahmadizoda Nozim Davlatmurod	Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Ontology and Theory of Knowledge of the Tajik National University E-mail: nozim2985@mail.ru
Khudoidodzoda Farrukh Begijon	Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ontology and Theory of Knowledge, Tajik National University. farukh1984@mail.ru
Qodirov Firuz Abdulhafizovich	Candidate of Economic Sciences, Dotsent, Vice-Rector for International Relations Tajik State Financial and Economic University E-mail: F.kodirov84@mail.ru
Kimsanova Furuza Burievna	candidate of technical sciences, leading specialist-expert of the department of the fuel and energy complex. Ministry of Industry, Energy and Innovation of the Republic of Bashkortostan E-mail: burievna@mail.ru.
Olimov Rahmonali Amonalievich	Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of General Chemistry Dangara State University E-mail: olimovr1976@mail.ru;
Qodirov Dilshod Saidaloevich	Candidate of Philology, e.d.Acting Associate Professor of the Department of Tajik Philology Dangara State University E-mail: kodirov_8080@mail.ru
Gafurova Dilorom Jabborovna	Candidate of Pedagogy, e.d.Acting Docent of the Department of Pedagogy and Psychology Dangara State University E-mail: Dilorom.gafurova76@mail.ru
Qudratzoda Parviz Qudrat	Candidate of Economic Sciences, e.d.Associate Professor of the Department of Economic Theory and Innovation Management Dangara State University E-mail: parviz.amirov.2016 @ mail.ru
Muzafarzoda Davron Mahmasharif	Candidate of Agricultural Sciences, e.d.Associate Professor of the Department of New Agricultural Technologies and Food Security Dangara State University E-mail: muzafarov.davron@mail.ru
Rasulzoda Bakhtiyor Rahmonberdi	Candidate of Agricultural Sciences, e.d.Associate Professor of the Department of New Agricultural Technologies and Food Security of DSU E-mail: b.rasulov@mail.ru

МУНДАРИҶА СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ТАБИИЮ ТЕХНИКӢ ЕСТЕСТВЕННО-ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Маллабоев У. М., Умурзоков Р. М., Алимов Н.О., Усольцева К.И. Электропроводность и диэлектрическая поляризация сильно полярного нематического жидкого кристалла	7
Кабирзода З.О., Раджабов С.И. Синтез и исследование продуктов взаимодействия эпихлоргидрина с некоторыми пестицидами	20
Валиев Ҷ.А., Тоирзода А.Р., Умаров А.Н. Сарчашмаҳои асосии ҳатар ба ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	26

ИЛМҲОИ КИШОВАРӢ АГРАРНЫЕ НАУКИ

Маҳмадёрзода У.М., Қурбонова Б.А., Шерзод В. Таъсири муҳлатҳои кишт ба самаранокии иқтисодии гандум	35
Қурбанова Б.А. Таъсири зичии ниҳолҳо ба маҳсулнокии чормағзи заминӣ дар шароити иқлимии Тоҷикистони Марказӣ	41
Ғуломшоева С.Т. Партовҳои саноати кӯҳӣ, муҳофизат, мушкилот ва роҳҳои оқилона истифодабарии онҳо	44

ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Ахатова Н.А., Ахатова Ф.А. Шиноҳти устод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ аз нигоҳи Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар тазкираи “Лубоб–ул–албоб”	49
Зарипов С.А., Ниёзбоқиев О.С. Амсилаҳои шаклӣ-замонии феъл дар сачъ ...	56
Умаров А.С., Шералиев Б.Р., Шодиев К. О. Эътирофи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар санадҳои байналхалқӣ ва миллӣ	60
Фазлиддини М., Шарифзода С.У. Коррупсия ва ҳатари он ба манфиатҳои миллӣ	65
Алишери А., Ализода А.А. Вазъи фаъолияти васоити ахбори омма дар вилояти Хатлон	74
Раҳимов Ҷ.М., Аминова Ш.Қ. Шахсият ва ташаккули он дар чараёни варзиш	81
Расулзода Ш.Ҷ. Сиёсати маорифпарваронаи Пешвои миллат ва фарогирии ҷавонон ба таълим, ҳамчун омили пешрафти устувори соҳаҳои гуногун дар замони муосир	89

УДК 548.0:532.793

**ЭЛЕКТРОПРОВОДНОСТЬ И ДИЭЛЕКТРИЧЕСКАЯ ПОЛЯРИЗАЦИЯ
СИЛЬНО ПОЛЯРНОГО НЕМАТИЧЕСКОГО ЖИДКОГО
КРИСТАЛЛА**

*У. М. Маллабоев**, *Р. М. Умурзоков***, *Н.О. Алимов****,
*К.И. Усольцева*****

**Филиал Тюменского государственного Университета в г. Тобольск*

***Московский открытый Институт*

**** Дангаринский государственный Университет*

***** Филиал Тюменского государственного Университета в г. Тобольск*

Физические свойства конденсированных сред, кинетика физических и физико-химических процессов, происходящих в этих веществах, а также их тип в основном определяются межмолекулярными взаимодействиями. Для получения достоверной информации о характере межмолекулярных взаимодействий необходимо проводить разносторонние исследования объектов – диэлектрическая и ультразвуковая спектроскопия, рентгеноструктурный анализ и т.д. В этом отношении приоритетным является диэлектрическая спектроскопия, поскольку экспериментальные результаты по диэлектрическим свойствам веществ дают непосредственную информацию о подвижности молекул, их межмолекулярном взаимодействии и молекулярных механизмах диэлектрической поляризации.

При экспериментальном исследовании диэлектрических характеристик жидких кристаллов (ЖК) важное значение имеет ширина частотного диапазона электрического поля. Это связано с тем, что определение диэлектрических постоянных в области дисперсии позволяет достаточно полно изучать молекулярные механизмы ориентационной поляризации в различных направлениях оптической оси в мезофазе и в изотропно-жидкой фазе. С практической точки зрения, это дает возможность синтезировать новые жидкокристаллические вещества с необходимыми физическими параметрами и целенаправленно использовать их в технических устройствах.

Спектр применения жидких кристаллов весьма разнообразный – это устройства отображения информации (основное направление), фотоника, медицина и т.д. Как указывается в [1], актуальным является разработка устройств на ЖК, в основе которых лежат новые электрооптические эффекты, позволяющие улучшить их эксплуатационные характеристики. В промышленности нашли

широкое применение жидкие кристаллы, в молекулах которых содержатся сильнополярные группы [2, 3], в первую очередь нитрильные (СN). Наличие таких групп в молекулах ответственны за уникально высокие значения анизотропии диэлектрической проницаемости $\Delta\varepsilon$ (от 5 до 30 и более).

Хотя экспериментальному изучению статической диэлектрической анизотропии, дисперсии ε'_{\parallel} и ε'_{\perp} , посвящено значительное число работ [4, 5, 6], тем не менее, мы считаем, что является актуальным количественное исследование равновесной диэлектрической поляризации и релаксации комплексных значений диэлектрических проницаемостей сильнополярных ЖК в широком диапазоне радиочастот, а также их электропроводности. В связи с этим настоящая работа посвящена достаточно подробному экспериментальному исследованию дисперсии ε'_{\parallel} и ε'_{\perp} , их влиянию на величину и знак $\Delta\varepsilon$, а также количественному изучению дисперсии в изотропной фазе ε_{is} (число работ весьма ограничено) жидкокристаллического вещества с сильнополярными молекулами в широком диапазоне радиочастот.

В настоящей работе проведены исследования электропроводности и комплексных диэлектрических свойств сильнополярного нематического жидкого кристалла, 4-цианофениловый эфир 4'-н-октилоксибензойной кислоты образующего нематическую фазу в области температур 72,0 – 85,5 °С, в широком диапазоне частот электрического поля. Были изучены электропроводность σ и радиочастотные зависимости диэлектрических проницаемостей, в первую очередь $(\varepsilon_{\parallel})_B$, ε_{\perp} и ε_{is} , и релаксационные процессы, а также вычислены времена релаксации τ и энергии активации дипольной поляризации. Низкочастотная дисперсия диэлектрической проницаемости данного ЖК в диапазоне частот (10 – 10⁵) Гц исследовалась ранее, результаты приведены в работе [7].

При измерении электропроводности диэлектриков в широком диапазоне частот электрического поля, было установлено что, в области высоких частотах на величину проводимости влияет процесс релаксации дипольной поляризации [8].

Электропроводность жидких кристаллов при переменном напряжении электрического поля состоит из двух частей:

$$\sigma_f = \sigma_{ст} + \sigma_{ор} = \sigma_{ст} + \frac{\varepsilon_0(\varepsilon - 1)}{1 + \omega^2\tau^2} \omega^2\tau. \quad (1)$$

Здесь $\sigma_{ст}$ – составляющая электропроводности при постоянном напряжении, проявляется при $\omega\tau \ll 1$, когда $\omega \rightarrow 0$, $\sigma_{ор}$ – составляющая электропроводности, связанная с дипольной ориентационной поляризацией (возникает при $\omega\tau \approx 1$), ε_0 – электрическая постоянная, τ - время дипольной релаксации.

Из (1) видно, что при низких частотах, когда $\omega\tau \ll 1$ ($\sigma_f > \sigma_{ор}$), мы имеем дело с собственной электропроводностью мезоморфного образца. С понижен-

ем частоты электрического поля f , начиная с некоторой частоты, эффективные значения диэлектрической проницаемости $\varepsilon'_{эфф}$ и диэлектрических потерь ε'' ($tg\delta$) резко возрастают [7]. Диэлектрические потери ε'' ($tg\delta$) при этом становятся равными потерям за счет собственной проводимости. Следует отметить, что в равновесной области (статическая диэлектрическая поляризация) ε' и ε'' ($tg\delta$), согласно уравнениям Дебая [9, 10, 11], почти не зависят от частоты f , причем ε' близка к своему максимальному значению, имеющему место при постоянном напряжении. При этом $\sigma_f = \sigma_{ст}$. В интервале средних частот, когда $\omega\tau \leq 1$, электропроводность σ_f будет прямо пропорциональна ω^2 , т.е. $\sigma_f = \varepsilon_0(\varepsilon - 1)\tau\omega^2$. При этом ε' уменьшается, а ε'' увеличивается и проходит с ростом частоты через максимум. В области же высоких частот, когда $\omega\tau \gg 1$, электропроводность достигает своего максимального значения и равна $\sigma_f = \varepsilon_0(\varepsilon - 1)/\tau$. Таким образом, удельная электропроводность является основным параметром, характеризующим диэлектрические свойства жидкокристаллического соединения.

В случае, когда время дипольной релаксации очень мало по сравнению с частотой приложенного напряжения, угол диэлектрических потерь $tg\delta$ определяется отношением сквозной проводимости к диэлектрической проницаемости при частоте, стремящейся к бесконечности [12]

$$tg\delta = \frac{4\pi\sigma_{СКВ}}{\omega\varepsilon_{\infty}}. \quad (2)$$

Формулу (2), с точки зрения экспериментальных исследований, можно преобразовать к более удобному виду, а именно, если $\sigma_{СКВ}$ измерять в $(\text{Ом}\cdot\text{см})^{-1}$, тогда

$$tg\delta = \frac{k\sigma_{СКВ}}{\omega\varepsilon_{\infty}} = 1,8 \cdot 10^{12} \frac{\sigma_{СКВ}}{f\varepsilon_{\infty}}, \quad (3)$$

где $k = 4\pi \cdot 9 \cdot 10^{11}$, $\omega = 2\pi f$. Соответственно из (3) следует, что сквозная проводимость при проведении эксперимента будет определяться как

$$\sigma_{СКВ} = 0,55 \cdot 10^{-12} \cdot \varepsilon_{\infty} tg\delta \cdot f. \quad (4)$$

Из (4) видно, что зависимость удельной электропроводности от частоты при низких частотах электрического поля можно определять, измеряя угол диэлектрических потерь и предельную высокочастотную диэлектрическую проницаемость.

Для измерения собственной электропроводности $\sigma_{ст}$ мезоморфных веществ в ориентированном и неориентированном состояниях применяются

разные методы. Достаточно высокую точность обеспечивают методы основанные на измерении силы электрического тока, проходящего через вещество, с помощью интегрирующего электрометрического усилителя, а также мостовые методы. Измерение $\sigma_{ст}$ в ориентированном состоянии производится с помощью металлической ячейки, выполненной в виде плоского конденсатора с обкладками из коррозионностойкого материала. Расстояние между электродами не может быть слишком малым, поскольку в приэлектродных областях образуются двойные электрические слои, которые искажают истинные значения $\sigma_{ст}$. Объем ячейки выбирают исходя из соображений экономии изучаемого жидкого кристалла.

Разработанная нами методика и сконструированная измерительная ячейка [13], вполне отвечают вышеуказанным требованиям для измерения электропроводности жидких кристаллов. Боковые электроды измерительной ячейки имеют полуцилиндрическую форму. Такая форма электродов позволяет с одной стороны минимизировать объем исследуемого вещества, а с другой стороны снижает неоднородности магнитного поля. Ось симметрии измерительной ячейки располагается перпендикулярно силовым линиям магнитного поля, причем система электродов как единое целое может свободно поворачиваться вокруг этой оси. В качестве материала для электродов конденсатора был выбран титан, в силу того, что он обладает высокими коррозионностойкими свойствами [14]. Зазор между электродами составлял 0,3 мм, причем плоскопараллельность электродов существенно не зависела от температуры. Собственная емкость конденсатора составляет $C = (13 \pm 0,1)$ пФ, а паразитная $C_n = 8,0$ пФ. Объем исследуемого вещества не превышает $0,3 \text{ см}^3$.

Однородная макроскопическая ориентация жидкого кристалла обеспечивалась магнитным полем (0,5 Тл). Конструкция ячейки позволяет устанавливать электроды ячейки, между которыми находится ЖК, параллельно ($\vec{E} \parallel \vec{H}$) и перпендикулярно ($\vec{E} \perp \vec{H}$) электрическому и магнитному полям.

Исследования ЖК проводились в температурном интервале, охватывающем как нематическую, так и изотропную фазы.

На основании формулы (4) нами были рассчитаны значения электропроводности для исследованного жидкокристаллического вещества в мезофазе. Результаты представлены в таблице 1.

Таблица 1.

Электропроводность исследованного жидкокристаллического вещества в направлении, параллельном оптической оси (σ_{\parallel}) при частоте перехода из диэлектрического в проводящий режим (f_k)

$t, ^\circ\text{C}$	$\sigma_{\parallel}, \text{См/м}$	$t, ^\circ\text{C}$	$\sigma_{\parallel}, \text{См/м}$
74,0	$4,1 \cdot 10^{-9}$	80,0	$8,25 \cdot 10^{-9}$

На рисунке 1 представлены зависимости равновесных значений диэлектрических проницаемостей в мезофазе ε_{\parallel} , ε_{\perp} и изотропно-жидкой фазе ε_{is} от температуры, а также зависимость от температуры анизотропии диэлектрической проницаемости $\Delta\varepsilon = \varepsilon_{\parallel} - \varepsilon_{\perp}$. Видно, что в области низких частот жидкий кристалл обладает большой положительной диэлектрической анизотропией $\Delta\varepsilon \sim 12$. Это обусловлено большими дипольными моментами молекул $\mu = 6,6$ Д, направленными под углом $\beta = 10^\circ$ к оси наибольшей их поляризуемости [15, 16]. Из кривых, ε_{\parallel} , ε_{\perp} приведенных на рисунке 1, также следует, что анизотропия диэлектрической проницаемости с понижением температуры мезофазы ЖК плавно возрастает и достигает некоторого максимального значения ($\Delta\varepsilon \sim 12$).

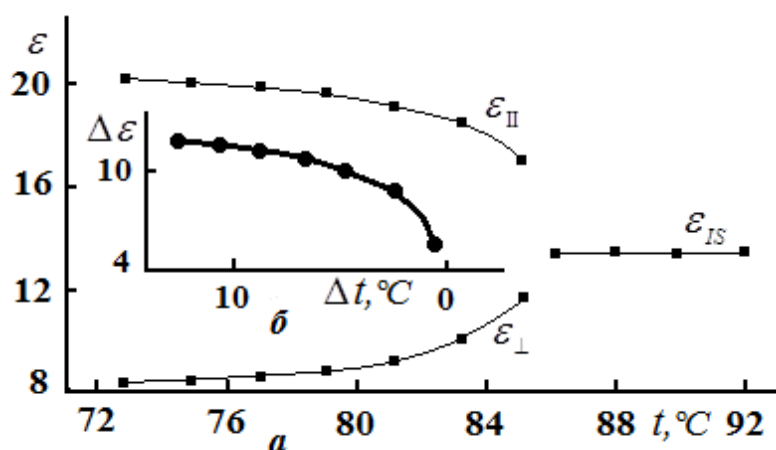

Рисунок 1. Зависимости ε_{\parallel} , ε_{\perp} , ε_{is} от температуры (а) и $\Delta\varepsilon$ от разности $\Delta t = t_{TP} - t$ относительно температуры просветления t_{TP} (б)

Исследования дисперсии диэлектрической проницаемости ЖК в нематической и изотропной фазах показало, что действительная и мнимая составляющие диэлектрической проницаемости имеют достаточно сложные зависимости, как от частоты, так и температуры. В качестве примера на рисунке 2 приведены функциональные зависимости действительных (ε'_{\parallel} , ε'_{\perp} , ε'_{is}) значений главных диэлектрических проницаемостей ЖК от частоты f , полученные для одной из температур в нематической и изотропной фазах. Полученные результаты наглядно иллюстрируют, что в области радиочастот наблюдается сильная дисперсия всех главных значений диэлектрической проницаемости вещества. На средних частотах ($\omega\tau < 1$) диэлектрическая проницаемость ε' стремится к равновесному значению, то есть практически не зависит от частоты и близка к своему максимальному значению, которое имеет место при постоянной напряженности электрического поля. Кроме этого, видно, что из-за сильной дисперсии ε'_{\parallel} , в области частот ($10^6 - 10^7$) Гц происходит изменение знака диэлектрической анизотропии $\Delta\varepsilon$.

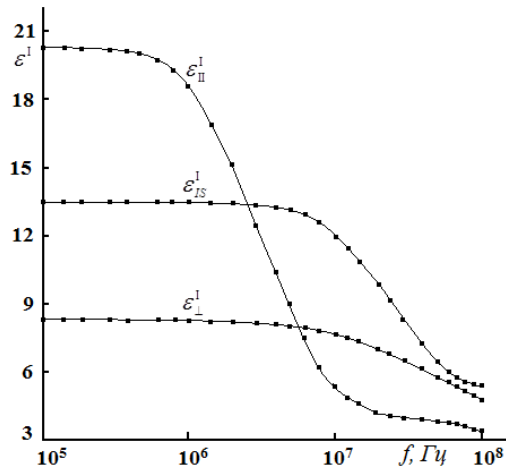

Рисунок 2. Частотные зависимости ε^I для ЖК в нематической и изотропной фазах при температурах $t, ^\circ\text{C}$: $\varepsilon_{||}^I$ и $\varepsilon_{\perp}^I - 73$; $\varepsilon_{is}^I - 86$.

Экспериментальные результаты по диэлектрическим потерям $\varepsilon''_{||}$, ε''_{\perp} , ε''_{is} показывают, что в области дисперсии для них наблюдаются ярко выраженные максимумы.

Для выявления времен релаксации диэлектрической проницаемости в нематической и изотропной фаз ЖК по экспериментальным значениям действительных $\varepsilon'_{||}$, ε'_{\perp} , ε'_{is} и мнимых $\varepsilon''_{||}$, ε''_{\perp} , ε''_{is} частей комплексных диэлектрических проницаемостей $\varepsilon_{||}^*$, ε_{\perp}^* и ε_{is}^* были построены диаграммы Коул–Коула (рисунок 3).

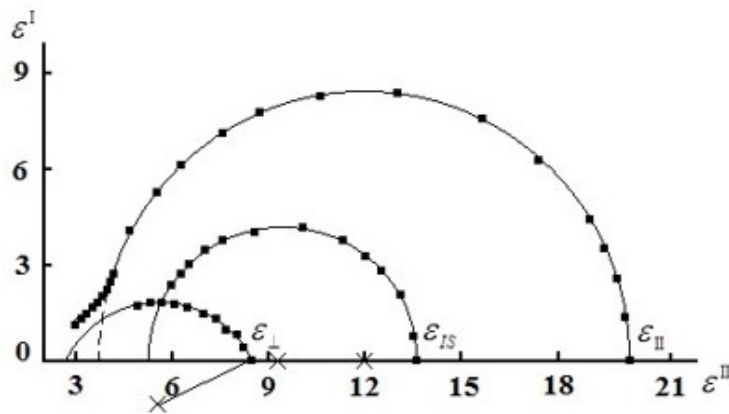

Рисунок 3. Диаграммы Коул-Коула в нематической $\varepsilon_{||}, \varepsilon_{\perp}$ и изотропной ε_{is} фазах при температурах $t, ^\circ\text{C}$: $\varepsilon_{||}$ и $\varepsilon_{\perp} - 73$, $\varepsilon_{is} - 86$

Из приведенных кривых видно, что в диапазоне частот ($10^5 \div 10^8$) Гц релаксации $\varepsilon'_{||}$ и ε'_{is} достаточно хорошо описываются уравнением Дебая [17, 18], с одним временем дипольной релаксации τ . Однако для $\varepsilon_{||}^*$ в частотном диапазоне ($10^7 \div 10^8$) Гц наблюдается отклонение от дебаевских диаграмм (рисунок 3).

Здесь диэлектрическая проницаемость $\varepsilon_{\parallel}^*$, в отличие от ε_{\perp}^* , испытывает сильную дисперсию, причем числовое значение $\varepsilon_{\parallel}^{\prime}$ приближается квадрату показателя преломления (n^2) ЖК. Это означает, что дисперсия $\varepsilon_{\parallel}^*$ сопровождается практически полным исключением дипольных механизмов из диэлектрической поляризации исследованного образца. В то же время из представленных диаграмм следует, что за дисперсию $\varepsilon_{\parallel}^*$ ответственны два молекулярных механизма (низкочастотной и высокочастотной), причем времена релаксации соответствующие этим механизмам можно определить.

Для нахождения времен релаксации и анализа экспериментальных данных нами были построены при разных температурах зависимости $\varepsilon_{\parallel}^{\prime}$ как функции $2\pi f \cdot \varepsilon_{\parallel}^{\prime\prime}$. В соответствии с методом, изложенным в работе [19], если времена релаксации существенно отличаются друг от друга или имеется только одно время релаксации, то такую зависимость можно представить линейной функцией

$$\varepsilon' = \varepsilon_0 - \tau(2\pi f \varepsilon''), \quad (5)$$

где ε_0 – равновесное значение диэлектрической проницаемости, τ – время релаксации. Поскольку наклон прямой задается коэффициентом перед аргументом, то это позволяет рассчитать время релаксации. Значения τ полученные разными методами находятся в очень хорошем согласии.

На рисунке 4 приведен зависимость при одной температуры в нематической фазы. Видно, что экспериментальные результаты хорошо ложатся на прямые, которые имеют существенно разные углы наклона. Наклоны экспериментальных прямых позволяют найти времена диэлектрической релаксации τ исследуемого жидкокристаллического вещества. Таким образом, результаты непосредственно иллюстрирует, что релаксация $\varepsilon_{\parallel}^*$ может быть охарактеризована двумя дипольными механизмами с существенно отличающимися (примерно на порядок) частотными областями дисперсии диэлектрической проницаемости.

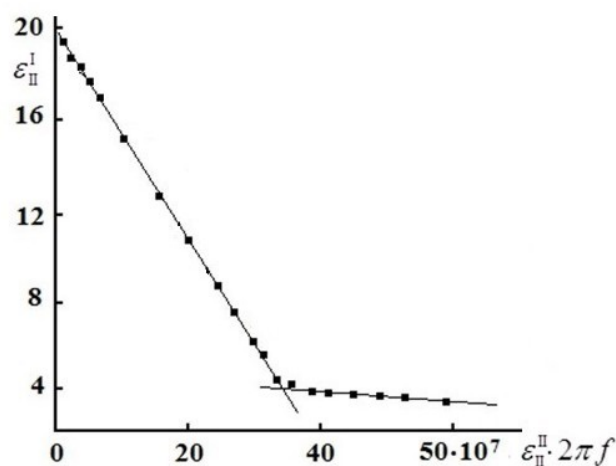

Рисунок 4. Зависимости $\varepsilon_{\parallel}^{\prime}$ от $\varepsilon_{\parallel}^{\prime\prime} \cdot 2\pi f$ при температуре $t=73^{\circ}\text{C}$

Анализ диаграммам Коул–Коула (рис. 3) для диэлектрической проницаемости ϵ_{\perp}^* показывает, что функциональная взаимосвязь между ϵ_{\perp}' и ϵ_{\perp}'' не описывается уравнением Дебая. Вероятно, это связано с тем, что дисперсии ϵ_{\perp}' соответствует спектр времен релаксации τ_{\perp} и что ее можно количественно описать уравнением Коул-Коула. [17, 18, 20, 21]. О наличии спектра времен релаксации у диэлектрической проницаемости ϵ_{\perp}^* также свидетельствуют построенные зависимости ϵ_{\perp}' как функции $2\pi f \cdot \epsilon_{\perp}''$ (рис.5).

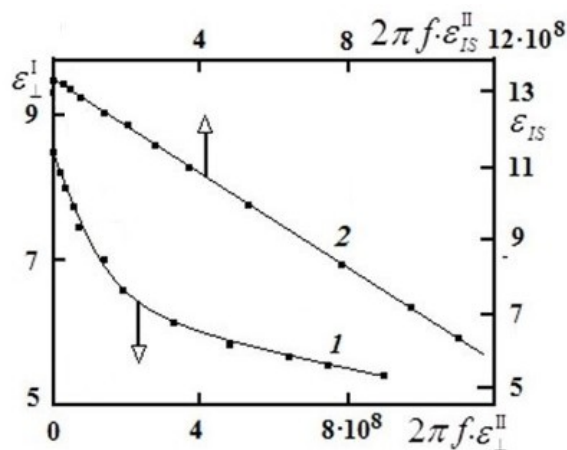

Рисунок 5. Зависимости ϵ_{\perp}' от $\epsilon_{\perp}'' \cdot 2\pi f$ и ϵ_{IS}' от $\epsilon_{IS}'' \cdot 2\pi f$ при температурах $t, ^\circ\text{C}$:
1–73; 2–86.

Наклоны экспериментальных прямых позволяют найти времена диэлектрической релаксации τ исследуемого жидкокристаллического вещества.

Мы полагаем, что дисперсия перпендикулярной составляющей диэлектрической проницаемости ϵ_{\perp}' обусловлена исключением из диэлектрической поляризации дипольных частей, связанных с двумя механизмами, а именно, с вращением молекул по конусу в пределах пространственного угла, допускаемого величиной параметра порядка жидкого кристалла $S < 1$, и с вращением молекул вокруг продольной оси [13]. Причем в сильно полярных НЖК, когда угол между дипольным моментом μ и осью наибольшей поляризуемости молекулы небольшой ($\beta = 10^\circ \div 30^\circ$), то указанные механизмы вносят близкий по величине вклад в дипольную поляризацию в направлении, перпендикулярном оптической оси жидкого кристалла и проявляются при очень близких или даже перекрывающихся частотах, вследствие чего, не представляется возможным их отдельное экспериментальное изучение.

Анализ дисперсии диэлектрической проницаемости в изотропной фазе ϵ_{IS}^* показывает, что релаксация ϵ_{IS}' может быть охарактеризована одним дипольным механизмом (рис. 3, 5).

На рисунке 6 приведены зависимости времен релаксации в нематической и изотропной фазах для исследованного образца от обратной температуры. Из наклона этих зависимостей определены энергии активации $U_{\parallel} = 79,5$ кДж/моль,

$(U_{\parallel})_B = 27,3$ кДж/моль, $U_{\perp} = 30,4$ кДж/моль и $U_{is} = 41,9$ кДж/моль для вращения мезогенных молекул вокруг различных геометрических осей.

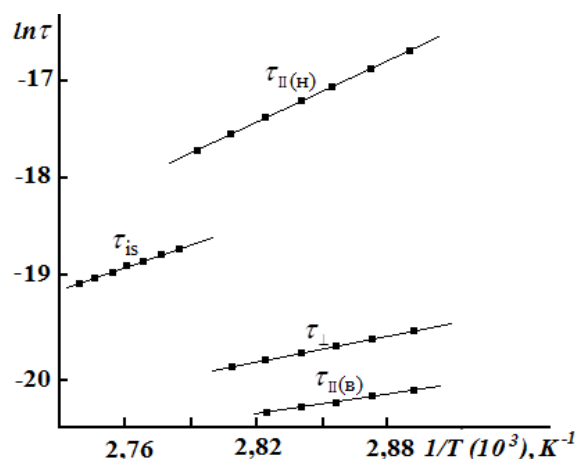

Рисунок 6. Зависимости времен диэлектрической релаксации τ от обратной температуры $1/T$ в нематической τ_{\parallel} , τ_{\perp} и изотропной τ_{is} фазах

По временам релаксации в нематической и изотропной фазах были вычислены так же параметры замедления в направлениях параллельном g_{\parallel} и перпендикулярном g_{\perp} оптической оси ЖК, соответствующие дисперсии главных значений диэлектрических проницаемостей ϵ'_{\parallel} , ϵ'_{\perp} , ϵ'_{is} ,

$$g_{\parallel} = \frac{\tau_{\parallel}}{\tau_{is}}, \quad g_{\perp} = \frac{\tau_{\perp}}{\tau_{is}}. \quad (6)$$

При расчете параметров замедления время релаксации в изотропной фазе бралось при фиксированной температуре близкой к температуре фазового перехода в нематическое состояние. Зависимость значения параметров замедления при различных температурах мезофазы представлены на рис. 7.

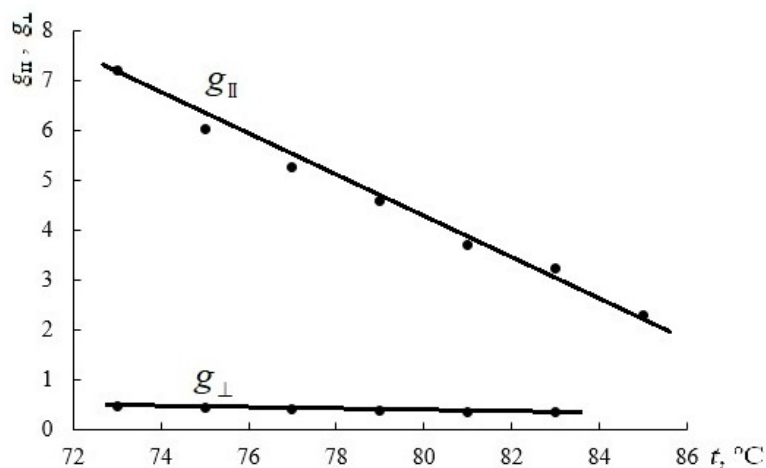

Рисунок 7. Зависимость параметров замедления g в направлениях, параллельном g_{\parallel} и перпендикулярном g_{\perp} оптической оси ЖК, при различных температурах мезофазы для исследованного вещества

Из приведенных данных видно, что $g_{\perp} < 1$, а $g_{\parallel} > 1$. Это вполне соответствует выводам работы [16], в которой изучались равновесные диэлектрические свойства термотропных жидких кристаллов. Таким образом, при проведении исследований было установлено, что вращение молекул вокруг короткой оси в мезофазе при дипольной поляризации вещества является более заторможенным по сравнению с вращением молекул в изотропном состоянии. Вращение же полярной молекулы вокруг продольной оси в жидкокристаллическом состоянии происходит значительно легче, чем в изотропно-жидком состоянии.

Выводы

1. Установлено, что в исследованной области частот электрического поля дисперсия параллельной составляющей диэлектрической проницаемости ϵ'_{\parallel} характеризуется двумя релаксационными процессами с временами релаксации $\tau_{\parallel} \sim 10^{-8}$ с и $(\tau_{\parallel})_B \sim 10^{-9}$ с. Механизмы этой дисперсии обусловлены вращением полярных молекул вокруг их коротких и длинных осей, соответственно. Дисперсии перпендикулярной составляющей диэлектрической проницаемости ϵ'_{\perp} соответствует спектр времен релаксации. Дисперсия диэлектрической проницаемости в изотропной фазе ϵ_{is} характеризуется одним релаксационным процессом с временем релаксации $\tau_{is} \sim 10^{-9}$ с, механизм дисперсии связан с вращением молекул вокруг их коротких осей.

2. Анализ, полученных экспериментальных результатов, показывает, что наличие полярных групп в составе молекул ЖК существенно влияет на величину макроскопических диэлектрических проницаемостей ЖК и их анизотропию. Мы полагаем, что варьирование полярных групп в структуре молекул при комплексном исследовании ЖК в радиочастотном диапазоне электрического поля позволит более детально изучить релаксационные процессы и, соответственно, установить молекулярные механизмы ориентационной поляризации как в нематической, так и изотропной фазах.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. В. В. Беляев, Б. И. Островский, Е. С. Пикина. 14-я Европейская конференция по жидким кристаллам (ECLC-2017), 25–30 июня 2017, Москва//Жидк. крист. и их практич. использ. – 2018. – Т.18. – № 1. – С. 84–91. [V. V. Belyaev¹, B. I. Ostrovsky², E. S. Pikina. The 14th european conference on liquid crystals (ECLC 2017), June 25–30, 2017, Moscow //Liquid. krist. and their practical. using . - 2018 .-- V.18. - N. 1. - P. 84–91].
2. Schadt M. Dielectric properties of some nematic liquid crystals with strong positive dielectric anisotropy// J. Chem. Phys. –1972. –V.56.–N 4. –P.1494–1497.
3. Рюмцев Е.И., Полушин С.Г., Тарасенко К.Н., Ковшик А.П. Равновесные и динамические электрооптические свойства нематической и изотропной фаз

- 4-н-алкокси-4-цианобифенилов. //Журнал Физической химии. –1995.–Т.69.–
 N 5.–С.940–943. [Ryumtsev E.I., Polushin S.G., Tarasenko K.N., Kovshik A.P.
 The equilibrium and dynamic electro-optical properties of the nematic and iso-
 tropic phases of 4-n-alkoxy-4-cyanobiphenyls // Journal of Physical Chemistry. –
 1995. – V.69. – N. 5. – P. 940–943.].
4. Рюмцев Е.И., Ковшик А.П., Рагимов Д.А., Аббас-заде А.А., Цветков В.Н.
 Диэлектрическая релаксация растворов жидкокристаллического α -
 цианстильбена в неполярном жидкокристаллическом растворителе // Докла-
 да академии наук. – 1999.– Т.366.—№ 2.–С.213–215. [Ryumtsev E.I., Kovshik
 A.P., Ragimov D.A., Abbas-zade A.A., Tsvetkov V.N. Dielectric relaxation of
 solutions of liquid crystalline α -cyanstilbene in a nonpolar liquid crystal solvent //
 Doklady Akademii Nauk. - 1999. – V.366. — N. 2.– P.213–215.].
 5. Ковшик А.П., Рагимов Д.А., Ковшик С.А., Бойко Н.И., Лезов А.В., Рюм-
 цев Е.И. Диэлектрическая релаксация в расплавах карбоксилановых ден-
 дримеров с алкилоксицианобифенильными концевыми группами // Жур-
 нал физической химии 2003.–Т.77.–№ 6.–С.1041–1045. [Kovshik A.P.,
 Ragimov D.A., Kovshik S.A., Boyko N.I., Lezov A.V., Ryumtsev E.I.
 Dielectric relaxation in melts of carboxylan dendrimers with
 alkyloxycyanobiphenyl end groups // Journal of Physical Chemistry 2003. –
 V.77. – N. 6. – P.1041–1045.].
 6. Druon G., Wacrenier J.M. A study of 4–Nonanoate –4–Cyano–biphenyl using Di-
 electric Relaxation Method // Mol. Cryst. Liq. Cryst. –1982.–V.88. –P. 99–108.
 7. Маллабоев У.М., Новоселов В.И. Влияние сквозной проводимости на низ-
 кочастотную диэлектрическую поляризацию жидких кристаллов //Жидк.
 крист. и их практич. использ. – 2018. – Т.18. – № 1. – С. 24–29. [Mallaboev
 U.M., Novoselov V.I. The effect of through conductivity on the low-frequency
 dielectric polarization of liquid crystals // Liquid. cryst. and their practical using.
 - 2018. - V.18. - N. 1. - P. 24–29.].
 8. Schadt M., von Planta C. Conductivity relaxation in positive dielectric liquid
 crystals// Chem. Phys. – 1975.– V.63. – N 10. – P. 4379–4383.
 9. Smyth C.P. Dielectric behaviour and structure. New York, 1955. – 440p.
 10. Bottcher C.J. Theory of electric polarization. Amsterdam, 1952. – 4 90p.
 11. Клейман И.А. Жидкие кристаллы /Под ред. С.И. Жданова. М.: Химия,
 1979.– С. 66–86. [Kleiman I.A. Liquid Crystals / ed. by S.I. Zhdanov. M.:
 Chemistry, 1979. Pp. 66-86.].
 12. Сканапи Г.И. Физика диэлектриков (область слабых полей). М.:
 Гостехиздат, 1949.–500 с. [Skanavi G.I. Dielectric physics (area of weak fields).
 M.: Gostekhizdat, 1949. – 500 p.].
 13. Сабуров Б.С., Маллабоев У.М., Ковшик А.П., Рюмцев Е.И. Молекулярные
 механизмы дипольной поляризации термотропных жидких кристаллов в ра-
 диочастотном диапазоне // ДАН Тадж.ССР.– 1987.– Т.30. – № 2. – С. 99–102.
 [Saburov B.S., Mallaboev U.M., Kovshik A.P., Ryumtsev E.I. Molecular mecha-

- nisms of the dipole polarization of thermotropic liquid crystals in the radio frequency range // DAN Tadzh.SSR. – 1987. – V. 30. – № 2. – P. 99-102.].
14. Таблицы физических величин. Справочник. Под ред. И.К. Кикоина. М.: Атомиздат. 1976. –1006 с. [Tables of physical quantities. Directory. Ed. I.K. Kikoina. M.: Atomizdat. 1976. –1006 p.].
 15. Maier W., Meier G Eine einfache Theorie der dielectricischen Eigenschaften homogenorientierter Kristallin–flüssiger Phasen des Nematischen Typs // Z. Naturforsch. – 1961.–Bd.16a. – N 3.–S. 262–267.
 16. Цветков В.Н. К теории диэлектрической анизотропии нематических жидких кристаллов // Вестник ЛГУ. – 1970. – N 4. – С. 26–37. [Tsvetkov V.N. On the theory of dielectric anisotropy of nematic liquid crystals // Bulletin of Leningrad State University. - 1970. - N 4. - P. 26–37.].
 17. Cole R.H. Theory of dielectric polarization and relaxation//Progress in Dielectrics. –1961. – V.3. –P.49–100.
 18. Bottcher C.J. Theory of electric polarization. Amsterdam,1952. – 490p.
 19. Cole R.H. On the analysis of dielectric relaxation measurement // J.Chem. Phys.– 1955. – V.23. – N 3. – P. 493–499.
 20. Cole K.S., Cole R.H. Dispersion and absorption in dielectrics // J.Chem.Phys.– 1941. – V.9. – N 4. – P. 341–351.
 21. Cole K.S., Cole R.H. Dispersion and Absorption in Dielectrics// J.Chem. Phys.– 1942. – V.10. – P. 98–105.

ЭЛЕКТРОПРОВОДНОСТЬ И ДИЭЛЕКТРИЧЕСКАЯ ПОЛЯРИЗАЦИЯ СИЛЬНО ПОЛЯРНОГО НЕМАТИЧЕСКОГО ЖИДКОГО КРИСТАЛЛА

Изучены электропроводность и частотные зависимости диэлектрических проницаемостей в нематической ϵ_{\parallel} , ϵ_{\perp} и изотропной ϵ_{is} фазах сильно полярного жидкого кристалла 4–цианофенилового эфира 4'–н–октилоксибензойной кислоты в диапазоне частот электрического поля ($10^5 \div 10^8$) Гц, а также анизотропия диэлектрической проницаемости $\Delta\epsilon = \epsilon_{\parallel} - \epsilon_{\perp}$. Выявлены релаксационные процессы и механизмы, отвечающие за них. Вычислены времена релаксации, энергии активации дипольной поляризации и параметры замедления в нематической фазе.

Установлено, что в исследованной области частот электрического поля дисперсия параллельной составляющей диэлектрической проницаемости ϵ'_{\parallel} характеризуется двумя релаксационными процессами с временами релаксации $\tau_{\parallel} \sim 10^{-8}$ с и $(\tau_{\parallel})_B \sim 10^{-9}$ с. Механизмы этой дисперсии обусловлены вращением полярных молекул вокруг их коротких и длинных осей, соответственно. Дисперсии перпендикулярной составляющей диэлектрической проницаемости ϵ'_{\perp} соответствует спектр времен релаксации. Это связано с наложением двух релаксационных механизмов – вращением молекул по конусу в пределах пространственного угла, допускаемого величиной параметра порядка жидкого кри-

сталла $S < 1$, и вращением молекул вокруг продольной оси. Дисперсия диэлектрической проницаемости в изотропной фазе ϵ_{is} характеризуется одним релаксационным процессом с временем релаксации $\tau_{is} \sim 10^{-9}$ с, механизм дисперсии связан с вращением молекул вокруг их коротких осей.

Ключевые слова: электропроводность и диэлектрическая проницаемость жидких кристаллов, дисперсия диэлектрической проницаемости жидких кристаллов, молекулярные механизмы дипольной поляризации.

Сведение об авторах:

Маллабоев Умарджон Маллабоевич, д.ф.-м.н., профессор, Тюменский индустриальный университет. Тобольский индустриальный институт (филиал), 626158, Тобольск, зона ВУЗов, 5, Россия. E-mail: umallaboev@ Rambler.ru.

Умурзоков Рахматджон Маллабоевич, к.ф.-м.н., ОАНО Московский открытый институт, заведующий кафедрой «Энергетика», E-mail: gumurzokov11@mail.ru.

Алимов Насим Олимович, к.ф.-м.н., доцент Дангаринский государственный университет.

Усольцева К.И. Тюменский индустриальный университет. Тобольский индустриальный институт (филиал), студентка 2-курса физического факультета электроэнергетики.

ELECTRIC CONDUCTIVITY AND DIELECTRIC POLARIZATION OF A STRONGLY POLAR NEMATIC LIQUID CRYSTAL

The electrical conductivity and frequency dependences of the dielectric permittivity in the nematic ϵ_{\parallel} , ϵ_{\perp} and isotropic ϵ_{is} phases of the strongly polar liquid crystal of 4-cyanophenyl etherof4'-n-octyloxybenzoic acid in the frequency range of the electric field ($10^5 \div 10^8$) Hz have been studied, as well as the dielectric permittivity anisotropy $\Delta\epsilon = \epsilon_{\parallel} - \epsilon_{\perp}$. The relaxation processes and mechanisms responsible for them have been revealed. Relaxation times, dipole polarization activation energy, and deceleration parameters in the nematic phase have been calculated.

It has been established that in the studied frequency range of the electric field, the dispersion of the parallel component of the dielectric permittivity ϵ'_{\parallel} is characterized by two relaxation processes with relaxation times $\tau_{\parallel} \sim 10^{-8}$ s and $(\tau_{\parallel})_{\epsilon} \sim 10^{-9}$ s.

The mechanisms of this dispersion are due to the rotation of polar molecules around their short and long axes respectively. The dispersion of the perpendicular component of the dielectric permittivity ϵ'_{\perp} corresponds to the spectrum of relaxation times. This

is connected with the imposition of two relaxation mechanisms — the rotation of the molecules along the cone within the spatial angle allowed by the order parameter of the liquid crystal $S < 1$, and the rotation of the molecules around the longitudinal axis.

The dispersion of the dielectric permittivity in the isotropic phase ϵ_{is} is characterized by a single relaxation process with a relaxation time of $\tau_{is} \sim 10^{-9}$ s, the dispersion mechanism is associated with the rotation of the molecules around their short axes.

Keywords: electrical conductivity and dielectric permittivity of liquid crystals, dispersion of dielectric permittivity of liquid crystals, molecular mechanisms of dipole polarization.

Information about the authors:

Mallaboev Umarjon Mallaboevich, Doctor of Technical Sciences, Professor of the Tyumen Industrial University. Tobolsk Industrial Institute (branch), 626158, Tobolsk, University zone, 5, Russia. Email: umallaboev@rambler.ru.

Umurzokov Rakhmatjon Mallaboevich, Ph.D., Moscow Open Institute, Head of the Department of Energy, E-mail: rumurzokov11@mail.ru.

Alimov Nasim Olimovia, Ph.D., Dangar State University.

Usoltseva K.I. Tyumen Industrial University. Tobolsk Industrial Institute (branch), 2nd year student of the Electrical Engineering Faculty.

УДК: 547.9+61

СИНТЕЗ И ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОДУКТОВ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЭПИХЛОРГИДРИНА С НЕКОТОРЫМИ ПЕСТИЦИДАМИ

Кабирзода З.О., Раджабов С.И.

Таджикский национальный университет

С целью снижения или повышения токсичности и эффективности, а также улучшения специфичности уже известных биологически активных соединений в последние годы широко используют метод модификации этих веществ.

В связи с этим важная роль принадлежит глицерину и многочисленным его производным в частности эпихлоргидрину.

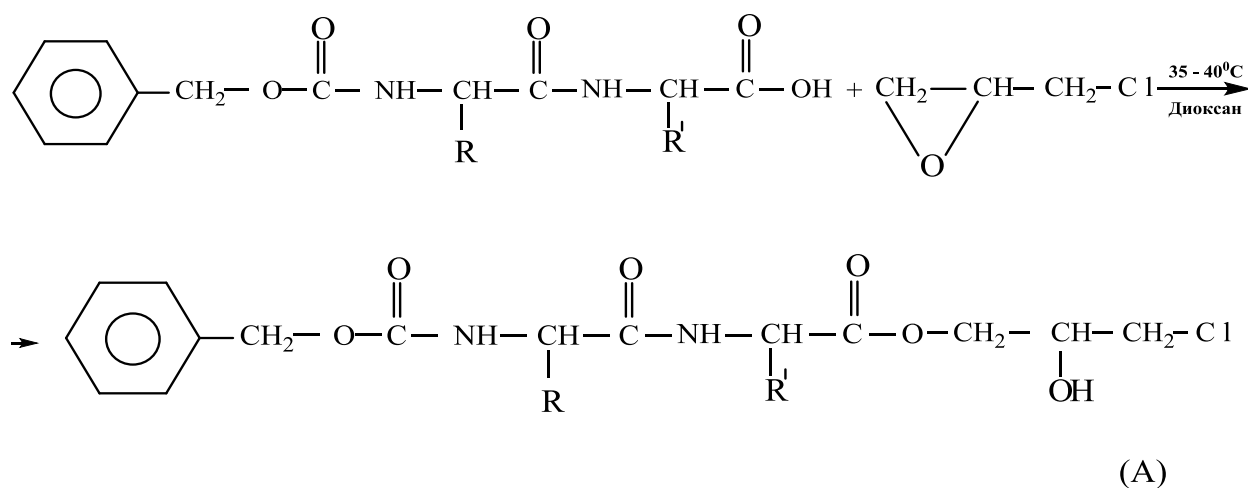
Эпихлоргидрин благодаря своим особенностям строения обладает неисчерпаемыми возможностями для получения новых полифункциональных органических соединений, обладающих комплексом полезных свойств. На основе эпихлоргидрина получают вспомогательные вещества для улучшения качества текстильных материалов и бумажных изделий. Соединения, полученные с использованием эпихлоргидрина, предложены в качестве средств, улучшающих окрашиваемость текстильных и синтетических волокон, для обработки кожи, эмульгаторов и коагулянтов, а также пенообразователей и пеногасителей [1].

Кроме того, некоторые из них рекомендованы в качестве препаратов, понижающих сахар в крови, и ингибиторов выделения желудочного сока [2-3].

Проведены также исследования по выявлению у аналогичных соединений бактерицидной активности [4]. Исходя из этого, большой интерес представляет изучение реакции взаимодействия эпихлоргидрина с производными аминокислотами и пептидами. Из литературы известны многочисленные работы, посвящённые синтезу и изучению производных эпихлоргидрина со спиртами, кислотами, фенолами, аминами и другими классами органических соединений. Однако имеется очень мало данных по синтезу и изучению производных эпихлоргидрина с аминокислотами и пептидами. Из работы [5] известно, что реакции конденсации эпихлоргидрина с производными аминокислотами протекают несложно. Настоящая статья посвящена синтезу N-производных некоторых пептидов и изучению реакции взаимодействия их с эпихлоргидрином.

В качестве исходных продуктов нами были выбраны карбобензоксифенилаланилаланин, карбобензоксипептид, фталилглицилглицин, фталилглицилаланин и фталиллейцилглицин которые получали по известным методам пептидной химии [6].

Конденсации N-карбобензоксипептидов проводили в диоксане при температуре 35 - 40 °С по следующей схеме: (на примере реакции взаимодействия эпихлоргидрина с карбобензоксифенилаланил-аланина)

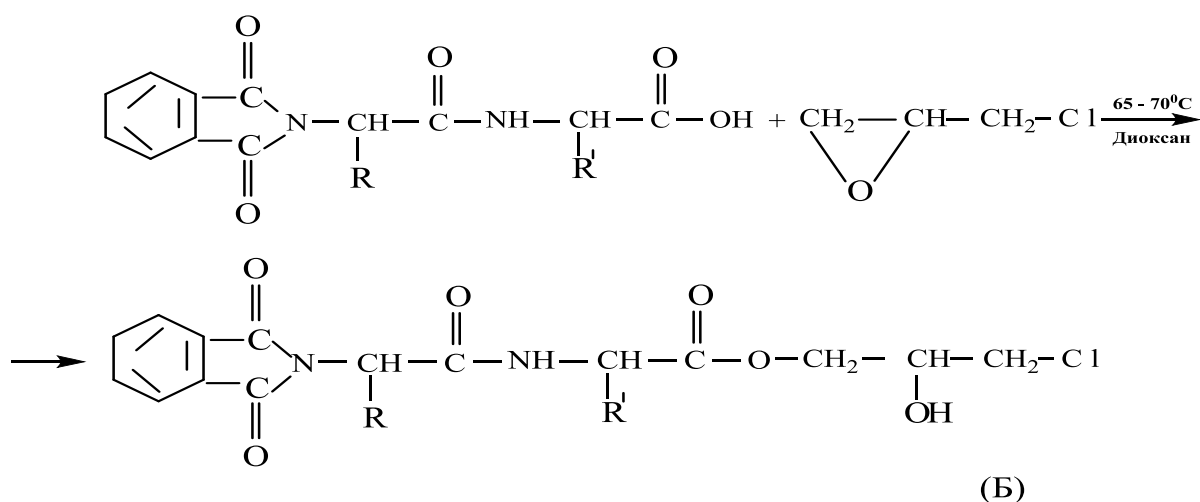

Выход продукта реакции 1-хлор-3-карбобензоксифенилаланилаланилопропан-2-ола составил 84%.

По такой же схеме была проведена реакция взаимодействия эпихлоргидрина с пептидом карбобензоксипептидом.

При изучении реакции взаимодействия фталилпроизводных пептидов с эпихлоргидрином было выявлено, что эта реакция лучше всего проходит при температуре кипения 1,4-диоксана. Видимо это прежде всего связано с тем, что фталилпроизводные аминокислоты и пептиды имеют высокую температуру плавления и в 1,4-диоксана плохо растворимы.

Взаимодействия эпихлоргидрина с фталилглицилглицином осуществляли согласно следующей реакции:

Выход продукта реакции 1-хлор-3-фталилглицилглицилопропан-2-ола составил 66,9%.

Аналогичным образом осуществлялась конденсация эпихлоргидрина с фталилглицилвалином и фталиллейцилглицином.

Полнота протекания реакции и индивидуальность всех синтезированных соединений контролировалась методом тонкослойной хроматографии с использованием бумаги марки “Silufol”.

Состав и строение полученных соединений подтверждены методами элементного анализа, определением температуры плавления, и снятием ИК спектров, которые приведены в таблице. В ИК- спектрах полученных веществ наблюдается наличие следующих полос поглощений, характеризующих эти функциональные группы: $770-820\text{см}^{-1}$ валентные колебания C-Cl, $1050-1200\text{ см}^{-1}$ валентные колебания C-H, 1630 см^{-1} валентные колебания CO в CO-NH-, $1000-1050\text{см}^{-1}$ валентные колебания OH, $3200-3400\text{см}^{-1}$ валентные $1500-1530\text{см}^{-1}$ (бензольное ядро).

Общий азот (N) определяли по методу Кельдаля [7]. Содержание ионов хлора определялось титрованием по методу Фольгарда [7].

Экспериментальная часть

1. Синтез 1-хлор-3-карбобензоксифенилаланил-L-аланилопропан-2-ола

В трехгорбую колбу, снабженную капельной воронкой, механической мешалкой, обратным холодильником помещают 1г (2,8 ммоль) карбобензоксифенилаланил-L-аланина и 10 мл 1,4-диоксана. Смесь нагревают до температуры $35-40^{\circ}\text{C}$ и при интенсивном перемешивании по каплям добавляют 0,3 мл (2,8 ммоль) эпихлоргидрина. Перемешивание продолжают при этой температуре ещё три часа. После этого реакционную массу оставляют на ночь. Из смеси удаляют растворитель под пониженным давлением. Выпавший белый осадок перекристаллизовывают из 15 мл абсолютного бензола или изопропанола.

Выход: 0,87г (75%), Т.пл., = $124-126^{\circ}\text{C}$, $R_f=0,71$ (A), $R_f=0,64$ (B).

Синтезированные вещества и их важнейшие константы

№	Название вещества	Брутто формула	Выход, %	Т.пл., °С	R _f			N%		Cl%	
					А	Б	В	Выч.	Найд.	Выч.	Найд.
1	1-хлор-3-карбобензокси фенил-аланилопропан-2-ол	C ₂₃ H ₂₇ O ₆ N ₂ Cl	75	124-126	0,71	0,67	0,64	6,17	6,15	34,81	34,28
2	1-хлор-3-карбобензокси аланил-глицилопропан-2-ол	C ₁₆ H ₂₁ O ₆ N ₂ Cl	59,5	амморф.	0,81	0,79	0,75	6,67	6,60	32,56	32,97
3	1-хлор-3-фталилглицил-глицилопропан-2-ол	C ₁₅ H ₁₅ O ₆ N ₂ Cl	66,9	165-166	0,54	0,42	0,39	6,14	6,22	30,57	30,98
4	1-хлор-3-фталилглицил-валилопропан-2-ол	C ₁₇ H ₂₁ O ₆ N ₂ Cl	74,3	амморф.	0,51	0,58	0,53	5,43	5,62	12,76	12,39
5	1-хлор-3-фталиллейцил-глицилопропан-2-ол	C ₁₉ H ₂₃ O ₆ N ₂ Cl	75,5	амморф.	0,76	0,71	0,68	5,63	5,61	11,94	11,42

Система: хлороформ-метанол (60:13), (А).

Н-бутанол-вода-метанол (10:5:2), (Б)

Бензол – ацетон - укс., к- та (100:50:2) (В). Проявитель паров йода

2. Синтез 1-хлор-3-карбобензоксипалилглицилопропан-2-ола

Получают аналогично методике 1, исходя из 2,8г карбобензоксипалилглицина и 0,78 мл эпихлоргидрина. Получено 2,2г (59,5%) 1-хлор-3-карбобензоксипалилглицилопропан-2-ола в виде масла, $R_f = 0,81$ (А), $R_f = 0,79$ (Б), $R_f = 0,75$ (В).

3. Синтез 1-хлор-3-фталилглицил-глицилопропан-2-ола

В трехгорлую колбу, снабженную капельной воронкой, механической мешалкой, обратным холодильником помещают 2,6г (0,01 моля), фталилглицилглицина и 10мл 1,4-диоксана. Смесь нагревают до температуры 90-100⁰С и при интенсивном перемешивании по каплям добавляют 0,78 мл (0,01 моль) эпихлоргидрина. Перемешивание продолжают при этой температуре реакционной смеси ещё 4-4,5 часов. После этого реакционную массу охлаждают и оставляют на ночь. Из смеси удаляют растворитель под пониженным давлением. Выпавший маслянистый осадок перекристаллизовывают из 15 мл. абсолютного бензола или изопропанола. Выход: 1,9г (66,9%). Т.пл. = 165-166⁰С, $R_f = 0,54$ (А), $R_f = 0,42$ (Б), $R_f = 0,39$ (В).

4. Синтез 1-хлор-3-фталилглицил -L-валилопропан-2-ола

Получают аналогично методике 3, исходя из 3 г, фталилглицил - L-валина и 0,78 мл эпихлоргидрина. Получают: 2,9г (74,3%) 1-хлор-3-фталилглицил-L-валилопропан-2-ола в виде маслянистого осадка. $R_f = 0,83$ (А), $R_f = 0,76$ (Б), $R_f = 0,72$ (В).

5. Синтез 1-хлор-3-фталиллейцил-глицилопропан-2-ола

Получают аналогично методике 3, исходя из 1 г, фталиллейцил-глицина и 0,24 мл эпихлоргидрина. Получают: 0,94г (76,3%) 1-хлор-3-фталиллейцил-глицилопропан-2-ола в виде масла. Т.пл., = амморф., $R_f = 0,76$ (А), $R_f = 0,71$ (Б), $R_f = 0,68$ (В).

ЛИТЕРАТУРА:

- 1 Рахмонкулов Д.Л. Эпихлоргидрин. Методы получения, физические и химические свойства, технология производства/ Д.Л.Рахмонкулов, Б.Х. Кимсанов, Н.А. Локтионов, Ю.К. Дмитриев, Р.Р. Чанышев// –М., «Химия», –2003.
- 2 Пат. США. №3954776, РЖХим 1075п, 1977
- 3 ЯП.Пат. №493992, РЖХим. 1075п, 1977
- 4 Юсупов Т.Ю. Исследования в области органической и биологической химии/ Т.Ю. Юсупов, Б.Х. Кимсанов, И.Я. Гофер// (сборник статей) Душанбинский Госпединститут им. Т.Г. Шевченко и ТГУ им. В.И. Ленина. – Душанбе, –1981.
- 5 Дж. Гринштейн Химия аминокислот и пептидов/ Дж. Гринштейн, М. Винец// –М. Мир. –1969.
- 6 Губен-Вейль Методы органического анализа/ Губен-Вейль// –М. Наука, –1964.

СИНТЕЗ ВА ТАҲҚИҚИ ТАОМУЛИ БОҶАМТАЪСИРКУНИИ ЭПИХЛОРГИДРИН БО БАЪЗЕ ДИПЕПТИДҲО

Дар мақола усули тавлифи мураккаботи нави эпихлоргидрини дорои бақияи пептидҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Шароити гузариши раванд, муҳити таомулӣ ва таносуби моддаҳои таъсиркунанда муайян, таркиб ва сохти моддаҳои тавлифшуда бо усулҳои физикӣ-химиявӣ муқаррар карда шудааст.

Калидвожаҳо: глисерин, эпихлоргидрин, монохлоргидрин глисерин, дихлоргидринглисерин, эфир, аминокислота, пептидҳо.

Маълумот дар бораи маулифон:

Кабирзода З.О., - Аспиранти кафедраи химияи органикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Раджабов С.И. – доктори илмҳои химия, мудири кафедраи химияи органикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. тел.:915088013. E-mail: ikromovich80@mail.ru.

СИНТЕЗ И ИССЛЕДОВАНИЯ РЕАКЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЭПИХЛОРГИДРИНА С НЕКОТОРЫМИ ПЕПТИДАМИ

В статье исследуются методы синтеза новых соединений эпихлоргидрина с остатками пептидов. Условия протекания реакции, реакционная среда, соотношение реагируемых веществ, состав и структура синтезированных веществ установлены физико-химическими методами

Ключевые слова: глицерин, эпихлоргидрин, монохлоргидрин глицерина, дихлоргидринглицерина, эфир, аминокислота, пептиды.

Сведения об авторах:

Кабирзода З.О., -Аспирант кафедры органической химии. Таджикский национальный университет.

Раджабов С.И.- д.х.н., зав. кафедрой органической химии, Таджикский национальный университет.тел.:915088013. E-mail: ikromovich80@mail.ru.

SYNTHESIS AND RESEARCH OF PRODUCTS OF INTERACTION APIHLORHIDRINOM WITH N-PROTECTED DIPEPTIDS

In clause the new method of synthesis of new connections apihlorhidrinom with the rests is dipeptids given at which the group is protected amins. The physics is determined by chemical methods structure of the received connection. The article explores methods for the synthesis of new epichlorohydrin compounds with peptid residues. The conditions of the reaction, the reaction medium, the ratio of reacted substances, the composition and structure of the synthesized substances are established by physicochemical methods

Key words: gliserol, epichlorohydrin monohlorgidrin gliserol, dihlorgidringliserol, esters, amino acids, peptides.

Information about the authors:

Kabirzoda Z.O. - Postgraduate of the Department of Organic Chemistry. Tajik National University.

Radjabov S.I. - Doctor of Chemical Sciences, Head. Department of Organic Chemistry, Tajik National University. tel.: 915088013. E-mail: ikromovich80@mail.ru

УДК.004.

**САРЧАШМАҶОИ АСОСИИ ХАТАР БА ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНИ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Валиев Ҷ.А*, Тоирзода А.Р, Умаров А.Н***.**

***Академияи идоракунии давлатии назди Президенти ҶТ,
**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ,
***Донишгоҳи давлатии Данғара**

Дастрасӣ ба иттилоъ барои ҳамаи соҳаҳои ҳаётан муҳим – таҳсил, фаъолияти меҳнатӣ, ҳифзи саломатӣ, рушди ҳуқуқи инсон, донишҷӯи таърих, нигоҳ дошани забон, фарҳанг ва иштироки фаъол дар демократикунонии ҷомеа мебошад.

Дар шароити глобализатсия ҷомеа ва ҷомеаи иттилоотӣ яке аз самтҳои асосии давлат дар сиёсати иттилоотӣ, таъмини амнияти иттилоотӣ ба ҳисоб меравад.

Сиёсати давлатии иттилоот, ки мохиятан барои таъмини амнияти иттилоотӣ, суботи сиёсӣ ва таъмини ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон роҳандозӣ мешавад. Қайд кардан бамаврид аст, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар маҷлиси тантанавӣ ба муносибати 100-солагии матбуоти тоҷик оид ба истифода намудани технологияҳои иртибот ва иттилоърасонӣ қайд намуданд, ки «Пешрафти рӯзафзунӣ технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва таҷрибаи ҷаҳони имрӯза аз он далолат мекунад, ки истифодаи самараноки воситаҳои электронии ахбор на танҳо боиси пурра гардидани фазои иттилоотӣ мегардад, балки бо истифода аз онҳо ба таъмини беҳтари амнияти иттилоотии кишвар ноил шудан мумкин аст»³¹.

Бо мақсади таъмини амнияти иттилоотӣ дар ҷумҳурӣ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 ноябри соли 2003 № 1175, қабул гардид”¹

¹«Ҷумҳурият». 15 мартисоли 2012, №34.

Концепсияи амнияти иттилотии Ҷумҳурии Тоҷикистон бобҳои зеринро дар бар мегирад:

- Амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- усулҳои таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- қоидаҳои асосии сиёсати давлатии таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақша - чорабиниҳои ибтидоӣ оид ба татбиқи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

- асосҳои ташкилии таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар асоси Концепсияи мазкур Барномаи таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004 № 290 тасдиқ гардид. Барнома ба мақсади татбиқ ва дастгирии асосии сиёсати давлат оид ба таъмини амнияти иттилоотӣ, ҳамчун яке аз бахшҳои асосии амнияти миллии таҳия карда шудааст.

Муҳим будани масъалаи таъмини амнияти иттилоотӣ дар сатҳи давлат, пеш аз ҳама, тамақурзи илмӣ ва захираи техникий мақомотҳои давлатӣ, ширкат ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста мебошад, ки хусусияти давлатии Барномаро муайян месозад.

Ҳаҷми маблағгузориҳои Барнома дар маҷмӯъ 1 миллиону 442 ҳазор доллари амрикориро дар бар гирифта, оё он ин маблағҳо ба мақсади татбиқи пурраи Барнома дар тӯли солҳои 2005- 2010 аз худ карда шудаанд, иттилои амиқи оморӣ аз тарафи муаллифи ин сатрҳо таҳқиқ нашудааст.

Барои пурра равшанӣ андохтани сиёсати давлатро оид ба таъмини амнияти иттилоотӣ мақсад ва вазифаҳои Барномаро айнан дарҷ намудан зарур шуморидем:

1. Асоснок кардан ва зарурати иҷрои Барнома.

Системаи амнияти иттилоотӣ ин яке аз бахшҳои дохилии системаи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бояд бо роҳи такмил додани асосҳои ташкилӣ – ҳуқуқӣ ва муҳандисӣ - техникий амнияти пурраи давлатро таъмин намояд.

Ташаккулёбии системаи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҳозира ба амал бароварда мешавад, зеро ки механизмҳои, ки қаблан барои таъмини амнияти иттилоотӣ нигаронида шудаанд, самаранокӣ ва аҳамияти онҳо ба талабот дар бисёр маврид ҷавобгӯ нестанд.

Системаи амнияти иттилоотӣ аслан бо ҷаҳор роҳ таъмин карда мешаванд: ҳифзи ҷисмонӣ, ҳифзи ташкилӣ, ҳифзи техникий ва ҳифзи оперативӣ. Ҳифзи техникий иттилоъ ҳамчун бахши муҳими муносири таъмини амнияти иттилоотии мақомотҳои давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Вобаста ба ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати рушди

- маҷмӯи вазифаҳои баҳамдигар алоқаманди техникий, арифметикӣ ва амнияти иртибот, аз дастгоҳҳои кайҳонии балндсомадор ва пастсомадор то боло ва зери заминии хатии таҳвили энергия, қубурҳои магистралӣ(гази табиӣ), роҳҳои оҳан ва ғайра;

- таъмини боэътимоди техникий системаи амнияти иттилоотӣ

- таъмини иқтисодӣ ва технологиии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Истифодаи технологияҳои муосир дар риштаи ҳуҷҷатҳои электронӣ, пайвастиҳои системаи иттилоотӣ ба шабакаҳои глобалӣ барои таҳдидҳои ғайриқонунии дастрасӣ ва ташкили назорати ҳолати таъмини амнияти иттилоотӣ аз тарафи давлат мусоидат менамояд.

Дар ҳолати ба сатҳи ҳимоя мувофиқ набудани таъмини амнияти иттилоотӣ ба таври табиӣ таҳдидҳо амнияти давлат зиёд мешаванд.

Натиҷа он мумкин ба

- истиқлолияти ва тамомияти арзии давлат;
- таъсири дигар давлат ба ташкил ва қабули қарор;
- замони ба амал баровардани сиёсати дохилӣ ва иқтисодии фаъолият;
- суҳт кардани имкониятҳои муҳофизатӣ;
- паҳн кардани рушди иқтисодӣ ва техникӣ, кам кардани истехсолот, воқеаҳои техникӣ иқтисодӣ аз дигар давлат;
- баҳр кардани ҳолати ҷиноӣ оварда мерасонад.

2. Мақсади Барнома

Мақсади асосии Барнома – таъмини ояндаи рушди системаи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тақмили асосҳои ташкилӣ- ҳуқуқӣ ва муҳандисӣ – техникӣ чорабиниҳо доир ба таъмини амнияти иттилоотӣ ва вазифаҳои он дар мақомотҳои намоёндагии ҷумҳурӣ дар хориҷи кишвар мебошад.

3. Вазифаҳои асосии Барнома

Вазифаҳои асосии Барнома таҳлили ҳолати системаи амнияти иттилоотии таҷрибаи давлатҳои пешқадам, санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатҳои пешқадам, мутобиқати онҳо ба шароит ва талаботи илмиву техникӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ба мақсади ноил гаштан ба татбиқи Барномаи иҷро вазифаҳои зерин ба назаргирифта шудааст:

- тақмили асосҳои меъёри ҳуқуқии санадҳо оид ба сиёсати амнияти иттилоотӣ, муайян намудани тартиб ва ҳамбастагии қарорҳои қонунҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ, роҳу восита ва тадқиқоти таҷрибавии онҳо:

- интихоб дар асоси таҳлили санадҳои меъёрӣ- ҳуқуқии ватанӣ ва хориҷӣ оид ба амнияти иттилоотӣ;

- муқкамал намудани ҳифзи ҷисмонӣ, ташкилӣ ва техникӣ амнияти иттилоотӣ:

- муайян намудани ҳолати воқеӣ ва техникӣ, беҳтар намудани ҳифзи амнияти иттилоотӣ.

- омода ва бозомӯзии кадрҳои ҳифзи иттилоот.

4. Самтҳои асосии татбиқи Барнома

Бо мақсади иҷрои вазифаҳои Барнома татбиқи чорабиниҳои зерин дар солҳои 2005- 2010 ба назар гирифта шудааст:

- тақмили меъёрҳои ҳуқуқии таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- таҳияи қонунҳои нав ва тағйиру иловаҳо ворид намудан ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии амнияти иттилоотӣ

- коркард ва ҷорӣ намудани тартиби татбиқи санадҳои меъёри - ҳуқуқӣ дар риштаи амнияти иттилоотӣ;

- татбиқи сиёсати давлат дар риштаи амнияти иттилоотӣ;

- рушди инфрасохтори фазои ягонаи иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва системаи захираҳои иттилоотии давлат;

- баланд бардоштани самарранокии фаъолияти роҳбарияти воситаҳои ахбори омма оид ба амнияти иттилоотӣ;

- таъмини ҳимояи захираҳои иттилооти миллиро дар шабакаи Интернет;

- муқобилияти маҷмӯӣ ба таҳдидҳои амнияти иттилоотӣ;

- ташкили системаи мониторинг ва таҳлили таҳдидҳои амнияти иттилоотӣ;

- ташкили технологияҳои бехататари иттилооти ва системаи иртиботии иттилоотӣ барои дар раванди фаъолият барои ҷомеа, давлат ва таъмини истиқлолияти технологии дар ин ришта истифода бурда шаванд;

- ташкил намудани системаи иттилоотӣ- иртиботии мақомотҳои давлатӣ;

- мутобиқ намудани стандартҳои ватаниро ба стандартҳои байналмилалӣ ва ҳуҷҷатҳои меъёриро дар як шакли муайян дар риштаи амнияти иттилоотии технологияҳои иттилоотӣ ва иттилоотӣ – иртиботии умумӣ ва махсус;

- рушди муносибатҳои байналмилӣ, коркард ва татбиқи маҷмӯи чорабиниҳо оид ба амнияти иттилоотии байналмилалӣ;

- баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва донишҳои компютери шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- коркард ва татбиқ намудани чорабиниҳо барои баланд бардоштани савияи донишҳои компютерӣ дар риштаи амнияти иттилоотӣ

- рушди системаи тайёр намудани мутахассис ва кадрҳои иттилоотӣ, иртиботӣ ва шабакавӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ.

- Нақша – чорабиниҳои татбиқи Барнома барои солҳои 2005- 2010 пешниҳод карда шаванд.

Даромади иқтисодӣ аз татбиқи Барнома аз сарчашмаҳои зерин ба назар гирифта шудааст:

- огоҳӣ ва ҳифз аз таҳдидҳои, ки ба амнияти давлат расонида мешаванд;

- ташкили системаи тартиботӣ ва муҷаҳҳозонидани техникаи -сохторҳои таҳқиқотӣ- таҷрибавӣ дар риштаи амнияти иттилоотӣ.

5. Идоракунии Барнома

Барномаи аз лоиҳаҳои мушаххас, вазифаҳои техникӣ ва ҷорӣ намудани технологияи ҳозиразамон дар риштаи амнияти иттилоотӣ, ки иҷро онҳо солҳои 2005- 2010 дар самтҳои муайян ба назар гирифта шудаанд.

Ҳар як мавзӯи бобҳои барнома аз номгӯи боб, феҳристи чорабиниҳо бо иҷрокунанда ва муҳлати иҷро ва ҳаҷми маблағи зарурӣ барои онҳо иборат мешавад.

6. Назорат ва ҳамоҳангсозии корҳо

Фармоишгари давлатии Барнома Сарраёсати ҳифзи сирри давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Татбиқи Барнома аз ҷониби вазорату идораҳо, муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва ташкилотҳо новбаста аз шакли моликиятшон ба амал бароварда мешавад.

7. Маблағгузори Барнома

Маблағгузори Барнома дар солҳои 2005-2010 аз ҳисоби маблағҳое, ки ҳар сол барои вазорату идораҳо дар буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ ҷудо карда мешаванд, амалӣ мегардад. Мувофиқи Концепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудааст, Барнома аз буҷети давлат маблағгузорӣ карда мешавад.

Фармоишгари давлатӣ ҳар сол ҳаҷми маблағгузори солонаи Барномаро бо Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқа намуда, маблағҳои ҷудошуда барои татбиқи мақсадноки барнома истифода бурда мешаванд.

Маблағҳоро байни иҷрокунандагони Барнома Сарраёсати ҳифзи сирри давлатӣ тақсим менамояд.

Воситаи иттилоотӣ – технологияи иттилоотӣ назарияи классики идоракуниро, ки бо мафҳумҳои бунёдии моликият, арзиш ва бозор асос меёбанд, инкор карда, маънӣ ва хусусиятҳои нави ин мафҳумро арзёбӣ менамояд. Аз нигоҳи энергетика идоракунӣ иттилоъ энергия аст, зеро барои дастрас, таҳлил, коркард, ҳифз ва паҳн намудани он харҷи муайяни захироти энергетикӣ (захироти энергетикӣ, табиӣ, инсонӣ, технологӣ) зарур аст. Пас, дар ҷаҳони имрӯза баргари насиби он система (давлат, гурӯҳ, сохтор) аст, ки хусусияти ташкили сохтори он имконият медиҳад то аз муҳити беруна миқдори зиёдтари энергияро гирад.

Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2008) хусусиятҳои тарҳрезӣ ва ҳимояи фазаи иттилоотии кишварро дар шароити экспансияи иттилоотӣ ва маҳдудияти таъмини самаранокии сиёсати давлатии иттилоотӣ махсус қайд ва муайян кардааст. Дар он махсус қайд шудааст, ки хусусиятҳои ҷамъияти иттилоотии ҷаҳонӣ ба назаргирифта шуда сиёсати давлатии иттилоотӣ вобаста аз он амалӣ карда мешавад. Мутаассифона, дар Тоҷикистон алҳол эҳсоси этирофи сиёсати давлатии иттилоотӣ чун ҷузъи муҳимтарини сиёсати давлатӣ қавӣ нест ва аз ин сабаб вазъи ин самти муҳими сиёсати давлатӣ, алал хусус маҳаки он амнияти иттилоотӣ ташвишовар аст.

Чунин тасаввурот доир ба амнияти иттилоотӣ шояд аз таъсири системаи шӯравӣ сарчашма гирад. Сабаби асосии шикасти Империяи шӯравӣ ин нокомӣ дар бархурди иттилоотӣ буд. Дар замони шӯравӣ фазаи иттилоотии дохилӣ бо роҳи бунёди ҷомеаи пӯшида, созмони бунбасти иттилоотӣ, ҳифз ва назорат карда мешуд. Садҳо марказҳои мавҷ хомӯшкунанда, назорати доимӣ ва шадиди интиқоли маводи иттилоотӣ дар сарҳад, сензураи саросарӣ ҷомеаи шӯравиро аз таъсири фазаи иттилоотии беруна ҳифз мекарданд. Имрӯз вазъият, шароит кулан дигар аст, технологияҳои иттилоотӣ бо истифода аз ду хосияти беназири захираи иттилоотӣ: паҳншавӣ (таъср) бидуни марз ва таъсири бевосита ба шуури

инсон доштан ба он сабаб шуда, ки усулҳои истодагарию шӯравӣ, ҳифзи иттилоотии шахрванд бесамар ва ё ғайриимкон гарданд. Таҳия ва таъмини амнияти иттилоотии ҷомеаи имрӯза усулҳои дигар, технологияҳои дигарро металабад.

Бояд эътироф кард, ки фазаи иттилоотӣ на танҳо фазаи физикӣ, балки фазаи иҷтимоист ва он объекти амнияти иттилоотӣ аст. Агар амният вазъи ҳимояи манфиатҳои муҳими инсон, ҷамъият ва давлат аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ бошад. Пас амнияти иттилоотӣ чунин вазъи системаи муносибати иҷтимоӣ – сиёсест, ки дар он система қодир аст дар шароити таъсири омилҳои ҷӣ созанда ва ҷӣ харобовари беруна ва дохилӣ бомуваффақият, устувор ва мунтазам рушд ёбад. Идоракунии иттилоотӣ ҷузъи амнияти системаи сиёсии давлат аст. Амнияти иттилоотӣ ба он узван алоқаманд аст, аз вазъи он вобаста аст ва дар баробари ин ба он метавонад таъсир расонад. Амалисозии амнияти иттилоотӣ аз эътирофи сиёсати иттилоотӣ чун ҷузъи томи сиёсати давлатӣ, дарки усули иттилоотии идоракунии давлатӣ ҳамчун усули муҳимтарини идоракунии давлатӣ бармеояд. Барои ин андешидани чунин чораҳо зарур аст:

1. Ҳокимияти сиёсӣ бояд эътироф намояд, ки пояҳои иттилоотӣ (амнияти иттилоотӣ) аз нигоҳи аҳамият аз пояҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва маъмурий камтар нестанд ва танҳо эътирофи ҳар ҷӣ таъҷилии он метавонад ба таҳия ва амалисозии фаъолияти самараноки таъмини амнияти иттилоотӣ асос гузорад.

2. Вогузорию вазифаҳои таҳия. Таъмини амнияти иттилоотӣ, ҳамроҳангсозии сиёсати давлатии иттилоотӣ ба сохтори мушаххаси давлатӣ дар асоси риояи ваколатҳои мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ.

3. Нашри рӯзномаи (газетаи) ҳаррӯзаи арзон ва таъмини дастрасии саросари саривақтии он.

4. Таъсис додан ва дар хориҷи Тоҷикистон паҳн кардани рӯзнома, ҳафтнома ва маҷалаи ҳармоҳа ба забонҳои хориҷӣ (русӣ, англисӣ, арабӣ, хитой).

5. Тақвияти заминаи моддӣ – техникӣ ва кадрӣ, алалҳусус самти таҳлили АМИТ – Ховар.

6. Рушди сиёсати Интернетва истифодаи пурраю васеъ ва мунтазами он

7. Ташкили сохтори муташаккили махсус барои воқуниши муназзам ба амалиёти ғаразноки иттилоотӣ алайи Тоҷикистон.

8. Тағйири методологияи тайёркунии кадрҳои журналистӣ, тарбияи мутахассисоне, ки ба дарки сиёсати давлатии иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ қодиранд.

9. Такмили ихтисоси қормандони масъули бахши сиёсати иттилоотӣ ва амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Донишкадаи идоракунии давлатии назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Амнияти иттилоотӣ дар системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҷои сазовор ва маъқеи муҳимтареро дошта бошад.

Мувофиқи назари менеҷерӣ арзишҳои асосии идоракунии давлатӣ бояд самара, сарфақорӣ ва натиҷагирӣ бошад, ки ҳаддалимкон бояд дар шакли ченакӣ муайян карда шавад. Масъалаи асосие, ин назар аз он иборатаст, ки дар он ҷӣ гунна натиҷаи лозимаро бо харҷи кам таъмин намоем ё ҷӣ гунна натиҷаи ҳаддалимконро

бо харчи мавҷуда таъмин намоем. Нишонаи асосии ин назар ин истифодаи «менеджменти давлатӣ» (public management) ба ҷои «идоракунии давлатӣ» мебошад. Ҳамаи иттилооти идорӣ новобаста аз он, ки аз кадом сарчашма он мебарояд ва касе, ки дорандаи он аст бояд ҳатман ба талаботҳои актуалӣ, саҳеҳ, кифоягӣ, дастрас ва дуруст бошад. Актуалӣ – маънои онро медиҳад, ки иттилооти чамъшуда тоза аст бо фаврӣ будани чамъоварӣ ва ирсол намудан, нав будан, ба вазифаҳои рӯз мутобиқат мекунад ва дар ҳалли он мусоидат кунад ва худ фарқ мекунад. Дар бисёр ҳолат актуалӣ будани иттилоот имконияти иттилоотро муайян менамояд. Саҳеҳ будани иттилоот бо имконияти инъикос намудан дар иттилоот далел, ҳолат сабаб ва робитаи тарафайни он муайн карда мешавад. Гирифтани он раванди хеле мушкили даркунӣ ва таҳлилӣ мебошад, ки ҷалб намудани мутахассисон ва истифодаи дастовардҳои илмии муосирро талаб менамоянд.

Дурустӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки иттилоот аз рӯи масъалаҳои ба якдигар пайваст гирифта шудааст, раванди таҳлилшавандаро амиқ мекушояд маҳсусан сарчашмаҳои дохилии онро ва дар маҷмӯъ дар он заминаҳо барои пешгӯи ва моделсозии ҳолатҳои имконпазири нави раванди дарҷ шудаанд. Дастрас будани иттилоот бо кушода будани он, ошкор будан, имконияти гирифтани фаврии он дар ҳаҷми лозима мебошад. Дар бисёр ҳолатҳо иттилоот мавҷуд аст лекин он пӯшида аст ва аз ҷониби доираи маҳдуди шахсони мансабдор истифода карда мешавад. Дар ин ҳолат нишондиҳандаи амали ғоидавораи он хеле кам аст.

АДАБИЁТ

1. Искандаров Қ. Коргузорӣ дар мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот. Дастури амалӣ. / Қ.Искандаров, Ҳ.Қ. Давлатшоева, Д.М. Муллоев, Б. Ҷ. Элбоев. - Душанбе: Изд.-во Евро Мастер, 2010. –343 с.
2. Кирсанова М. В. Современное делопроизводство Учебное пособие/М. В. Кирсанова. -Москва-Новосибирск: ИНФРА–М., 2002. -30 с.
3. Китоби рӯйимизии хизматчи давлатӣ. Дастур / Таҳти назари Иноятова М. А. Нашри 1, Душанбе, 2004,– 233 с.
4. Маликов Ҳ. М. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар идора/Ҳ. М.Маликов. -Душанбе: Шӯҷоиён, 2009. –454с.
5. Ниёзов А.С. Информационные технологии и эффективность государственного управления //Вестник ИПК РТ, –2005. –№ 2. – с.28-37.
6. Ниёзов А. С. Технологияҳои иттилоотӣ ва идоракунии давлатии Тоҷикистон дар шароити муосир // Паёми ДТИХД Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ-сиёсӣ. -Душанбе: Прогресс,–2010. –№ 4. – с.54-61.
7. Титоренко Г. А. Автоматизированные информационные технологии в экономике / Г. А.Титоренко. - Москва: Юнити, 2006.
8. Тоҳиров И. Г. Асосҳои коргузорӣ / И. Г.Тоҳиров, Т. А. Анзорова. Маркази миллии патенту иттилоотии Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2003. –196 с.

Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ:

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ» (2001).
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» (2002).
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоъ» (2002).
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи иттилоъ» (2002).
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи алоқаи электрикӣ» (2002).
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои рақамӣ-электронӣ» (2007).
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоъ» (2008).
16. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3. 12. 2004 № 468 «Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунии технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»
17. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2008 № 585 «Дастурамали намунавии коргузорӣ дар вазорату кумитаҳои давлатӣ, мақомотҳои иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳо, ташкилотҳо ва корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон».
18. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05. 11. 2003 № 1174, «Стратегияи давлатии «Технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон».

САРЧАШМАҲОИ АСОСИИ ХАТАР БА ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба яке аз масъалаҳои мубрами фазои иттилоотӣ бахшида шудааст, ки на танҳо ба амнияти иттилоотӣ, балки ба амнияти сиёсии кишвар низ дахл дорад. Муаллифон тавассути таҳлил ва омӯзиши аҳамияти қарорҳо ва қонунҳои ҷумҳурӣ оид ба амнияти иттилоотӣ ва ҳукумати электронӣ нақши огаҳӣ ва саводнокии шахсони ваколатдорро дар интишори иттилоот ва ҳуҷҷатҳои расмӣ таҳлил менамояд.

Таҳқиқот бо истифода аз усулҳои индуксия, дедуксия, аналогия ва усули таърихӣ таҳлили мавод анҷом дода шудааст.

Калидвожаҳо: қонун, иттилоот, ҳукумати электронӣ, амнияти иттилоотӣ, таҳдидҳо, технологияҳои иттилоотӣ.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Валиев Ҷамшед Абдурасулович, ассистенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатгузори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Телефон: (+992) 907048591.

Тоирзода Абдусалом, донишҷӯи соли дуюми кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДТТ ба номи Ибни Сино С.Айнӣ. (+992) 985556567.

Умаров А.Н. Ассистенти кафедраи информатика, ҳифзи иттилоот ва кибернетикаи Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел.: (+992) 907048592

ОСНОВНЫЕ ИСТОЧНИКИ ОПАСНОСТИ ДЛЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена одному из актуальных вопросов информационного пространства, которая относится не только информационной безопасности, но и политической безопасности страны. Авторы посредством анализа и изучения значения указов и законов страны по проблемам информационной безопасности и электронного правительства подчеркивает роль осведомленности и грамотности полномоченных лиц по распространении официальных информации и документов.

Исследование проведено с использованием методов индукции, дедукции, аналогии и исторического метода анализа материалов.

Ключевые слова: право, информация, электронное правительство, информационная безопасность, угрозы, информационные технологии.

Сведения об авторах:

Валиев Джамшед Абдурасулович, ассистент кафедры таджикского языка и документации Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Телефон: (+992) 907048591.

Тоирзода Абдусалом, магистрант второго курса кафедры теории и практики языкознания ТГПУ им. С. Айни. (+992) 985556567.

Умаров А.Н. ассистент кафедры информатики Донишгоҳи давлатии Данғара. Телефон: (+992) 907048592

KEY SOURCES OF DANGER FOR THE ELECTRONIC GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to one of the topical issues of the information space, which concerns not only information security, but also the country's political security. By analyzing and studying the importance of decrees and laws of the country on information security and e-government, the author emphasizes the role of the awareness and literacy of authorized persons in disseminating official information and documentation.

The study was conducted using the methods of induction, deduction, analogy and the historical method of analysis of materials.

Keywords: law, information, e-government, information security, threats, information technology.

About the authors:

Valiev Jamshed Abdurasulovich, assistant department of Tajik language and documentation Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan. Phone number: (+992) 907048591.

Toirzoda Abdusalom, 2st year of Magistrant of the Tajik State University named after Sadridin Any. Phonenumber: (+992) 985556567.

Umarov A.N. Dangara State University. Senior Lecturer Department of Informatika. Phone number: 907048591.

УДК 633.11(575.3)

**ТАЪСИРИ МУҲЛАТҲОИ КИШТ
БА САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ГАНДУМ**

**Махмадёрзода У.М., Қурбонова Б.А., Шерзод Ваҳидулло
Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур**

Гандум яке аз зироатҳои асосӣ ва муҳими озуқаворист. Дони гандум дар таркиби худ 12-19% сафеда, 63-79% оҳар (крахмал), 2,0% равған дорад. Аз дони гандум спирт, оҳар, ширеш (декстрин) истеҳсол мекунад. Сабӯс, паҳол ва коҳрезааш ҳамчун хӯрокаи чорво истифода бурда мешаванд.

Гандум ниҳоят зироати зудмутобиқшаванда ба шароити гуногуни иқлимӣ мебошад. Онро асосан дар заминҳои обӣ ва лалмӣ, дар кишти тирамоҳию баҳорӣ парвариш мекунад, ки ин хусусият на ба ҳар гуна зироати асосӣ мисли гандум хос аст. Маҳз тавассути дар баландии гуногун аз сатҳи баҳр, дар минтақаҳои камбориш, сард ва дар киштҳои тирамоҳию баҳорӣ парвариш ёфтани гандум васеъ дар сайёраи Замин паҳн гаштааст. Ҳатто системаи тухмипарварии онро дар шароити заминҳои обӣ ва лалмӣ, дар кишти тирамоҳию баҳорӣ ба роҳ мемонданд. Дуруст ба роҳ мондани тухмипарварии зироатҳои кишоварзӣ бахусус гандум ва дар ин замина ба даст овардани тухмии дорои сифати баланд, яке аз шартҳои асосии рӯёнидани ҳосили дилхоҳ дар системаи кишоварзӣ мебошад.

Мақсади тадқиқоти мазкур аз муайян кардани самаранокии иқтисодии навъҳои парваришёбандаи гандуми кишти тирамоҳӣ, дар шароити заминҳои обии Кооперативи истеҳсолии «Латиф Муродов»-и шаҳри Ҳисор ба ҳисобмевад.

Барои омӯзиш мо 6 навъи гандумро мавриди омӯзиш қарор додем, ки инҳо «Наврӯз», «Алекс», «Юсуфӣ», «Краснодар – 99», «Ормон» ва «Ориён» мебошанд. Ба сифати навъи назоратӣ навъи «Наврӯз» истифода гардид.

Таҷрибаҳои саҳроӣ дар асоси дастури таҷрибаҳои саҳроии Доспехов Б.А., 1985 дар 3 - такрорёбӣ ва 4 вариант ба роҳ монда шуд. Ҳар як варианти омӯзишӣ як навъ доништа шуд.

Ҳангоми бароҳмонии корҳои илмӣ чунин вазифаҳо гузошта шуданд:

1. Баҳодихӣ ба давраи нашъунамои навъҳои гандум дар вобастагӣ аз шароити иқлим;
2. Баҳодихӣ ба ташкилҳои аломатҳои маҳсулнокии растаниҳо дар саҳро (агрофитосеноз);

3. Баҳодихӣ ва аломатҳои маҳсулнокии пояи ҳосилдеҳи навъҳои гандум дар киштзор.

4. Баҳодихӣ ба самаранокии иқтисодии ҳосилин авъҳои гандум

Натиҷаҳои маҳсулнокии навъҳои дар хоҷагӣ киштшаванда низ мавриди омӯзиш қарор гирифт.

Ҷадвали 1.

Вариантҳои омӯзишӣ

Нишондод	Вариантҳои омӯзишӣ					
	I	II	III	IV	V	VI
1-такрорёбӣ	Краснодар-99	Алекс	Ормон	Ориён	Наврӯз	Юсуфӣ
2-такрорёбӣ	Ормон	Ориён	Наврӯз	Юсуфӣ	Краснодар-99	Алекс
3-такрорёбӣ	Наврӯз	Юсуфӣ	Краснодар-99	Алекс	Ормон	Ориён

Асоси омӯзиши илмҳои агромиро натиҷа аз мушоҳида ва ҳисобкуниҳои саҳроӣ ташкил мекунад. Яке аз аломатҳои сифатии гандум дар парвариши он мутобиқати навъ ба маҳал ва фарорасии мӯътадили давраҳои ҳаётии он мебошад. Ҳар чӣ қадаре, ки навъ тезпаз бошад ҳамон қадар аҳамияти бештари кишоварзӣ дорад. Аммо мушоҳидаҳо нишон доданд, ки маҳсулнокии навъҳои тезпаз нисбатан камтар мебошанд.

Интихоби дурусти муҳлати кишт яке аз шартҳои асосии маҳсулнокии гандум мебошад. Мӯҳлати кишт бояд тарзе интихоб карда шавад, ки тавонад навъ дар минтақа потенциали биологии хешро нишон диҳад. Бояд қайд кард, ки кишти навъҳои дар хоҷагӣ буда, нисбатан барвақтар ва навъҳои овардашуда дар санаи 28-уми октябр гузаронида шуд. Бо назардошти чанд рӯз пеш будани санаи кишти навъи «Юсуфӣ», ки то ин давра тағйирот дар инкишоф ҷой надошт санаи ягона гирифта шуд.

Кишт дар чуқурии 3-4 см дастӣ гузаронида шуда, сарфи тухмӣ дар 1 га ба 180 кг баробар гардид.

Аз натиҷаҳои ба даст омада маълум шуд, ки майсабарорӣ пеш аз ҳама дар навъи «Алекс» ба мушоҳида расид. Майсазанӣ дар ин варианти омӯзишӣ нисбат ба дигар навъҳо 2-3 рӯз пештар ба амал омадааст. Аммо давраи панчазанӣ аз ҳама пештар дар навъҳои «Наврӯз» ва «Ориён» фарорасид. Ин нишон медиҳад, ки навъҳои мазкур нисбатан хубтар омилҳои муҳитро истифода бурда, ба шароити иқлимӣ минтақа мувофиқанд. Давраи оромиши зимистонии растаниҳо аз аввали моҳи декабр сар шуда, то даҳаи якуми моҳи март давом кард.

Давраи панчазанӣ яке аз давраҳои муҳим ва асосӣ барои зироатҳои ғалладонагии тирамоҳӣ мебошад. Давомнокии ин давра ба пайдо шудани навдаҳои ҳосилдеҳ дар майдон, яъне коэффитсиенти панчазани маҳсулноқ таъсири асосӣ мерасонад. Новобаста аз чанд рӯз пештар кишт шудани навъи

«Ормон» давраи сабзиши он ва рушди минбаъдаи он нисбатан дертар фаро расид. Чи хеле ки аз натиҷаҳобармеояд давомнокии байни давраҳои майсазанӣ-панҷазанӣ ва панҷазанӣ-найчабандӣ дар навъҳои омӯхташуда якхела нест. Байни давраҳои майсазанӣ-панҷазанӣ дар навъи «Наврӯз» то 10 рӯз ва дар навъи «Алекс» то 15-18 рӯз тағйир ёфтааст. Аломатҳои кӯтоҳ ва дарозшавии давраҳо ба хусусияти генетикии навъҳо вобаста буда, зери таъсири муҳит низ тағйир ёфт. Минбаъд фарорасии давраи найчабандӣ дар навъи «Ормон» тезтар ба амал омада, зина ба зина сустшавии давраи фарорасии ҳаёти ба мушоҳида расид. Дар дигар давраҳои нашъунамо низ байни навъҳо тағйирот ба мушоҳида расид.

Дар натиҷа саннаи пурра пухта расидани дон дар навъи «Наврӯз» ба 09-уми июн рост омад. Дар навъи «Краснодар-99» бошад ин давра 5 рӯз дертар, яъне 14-уми июн ва аз ҳама дертар дар навъи «Юсуфӣ», ки ба саннаи 28-юми июн рост омад.

Дарачаи даромаднокӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз рӯи маҳсулнокии он ва маҷмӯи хароҷотҳо муайян карда мешавад. Дар омӯзиши маҳсулнокии навъҳо низ ин нишондод мавриди таҳлил қарор гирифт. Ҳарчанд, ки масоҳати майдонҳои кишти мо барои шаш навъи киштшуда 1 гектарро ташкил мекард, мо маҷмӯи хароҷотҳоро барои 1 га ҳисоб кардем.

Сарфи маводи кишт, сӯзишворӣ, равшанҳои молиданӣ ва дигар воситаҳои зарурӣ ва арзиши онҳо аз рӯи нархи хариди маҳсулот, пардохти музди меҳнат ва хизматрасониҳо ҳисоб карда шудааст. Аз ин рӯ дар шароити кунунӣ арзиши хароҷотҳо барои истехсоли гандум аз воҳиди майдони кишт боз ҳам зиёдтар мешавад.

Ба гурӯҳи хароҷотҳои асосӣ арзиши тухмӣ, сӯзишворӣ, нуриҳои маъданӣ ва музди кори коргарон дохил мешаванд. Аз он ҷумла барои хариди тухмӣ ба 1 га майдони кишт - 600 сомонӣ, барои сарфи сӯзишворӣ – 300 сомонӣ сарф мешавад.

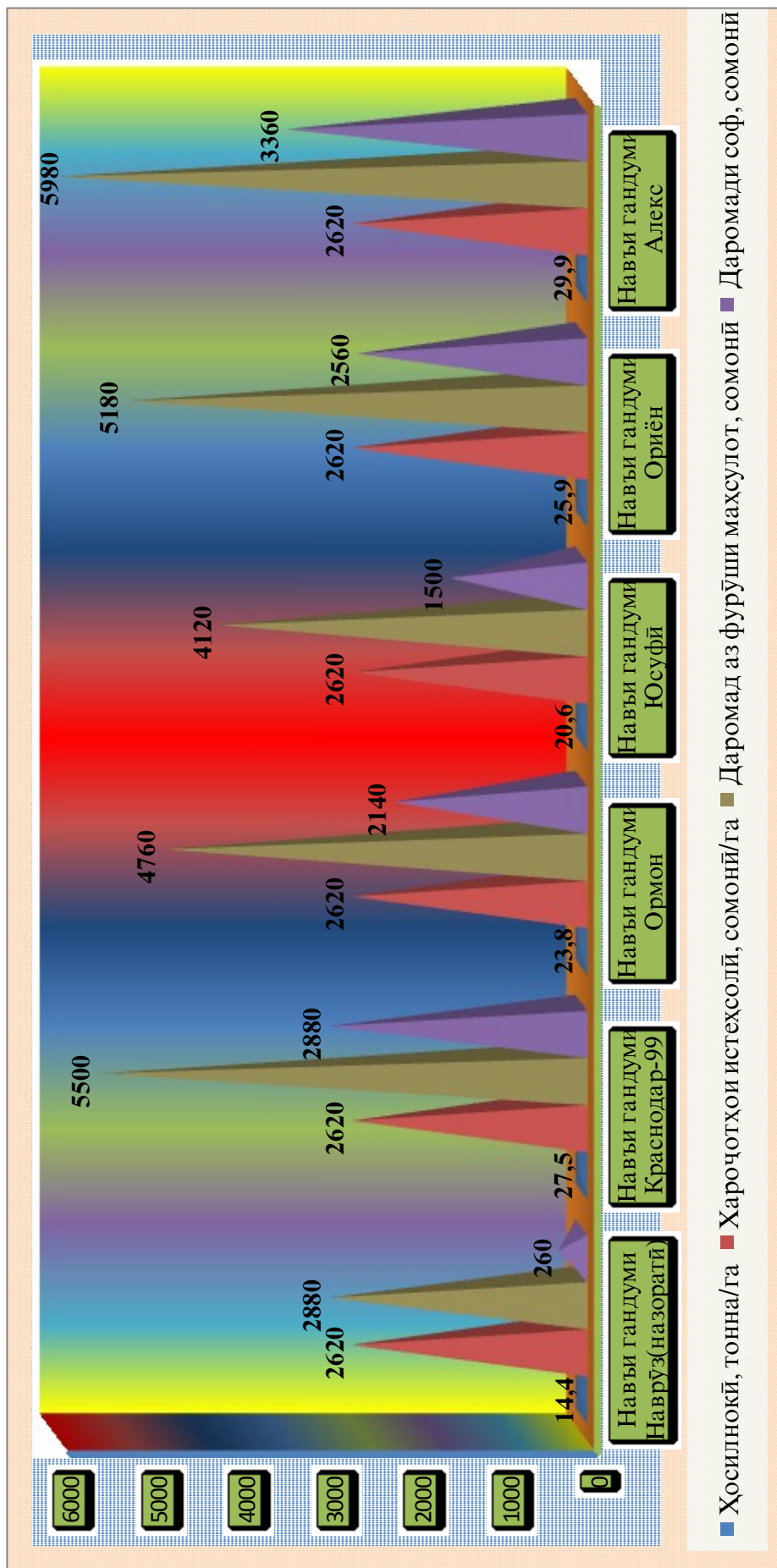
Андоз аз истифодаи замин, ки бевосита аз хоҷагӣ гирифта мешавад барои 1 га 130 сомони ро ташкил дод. Бо назардошти ин ҳаҷми хароҷотҳои иловагӣ 340 сомонӣ дар 1 га гирифта шуд.

Ба таври умумӣ барои истехсоли тухмии гандум маҷмӯи хароҷотҳо ба 1 га майдони кишт дар тадқиқотҳои мо ба 2620 сомонӣ баробар шуд.

Аз рӯи хароҷотҳо барои 1 га дида мешавад, ки аз ҳама хароҷотҳои бисёртар барои хариди нури ва тухмӣ сарф карда шудааст. Сарфи хароҷотҳо барои 1 га барои истифодаи техникаҳо бо тариқи иҷора гирифта шудааст.

Ҳамин тариқ, аз натиҷаи хароҷотҳо хулоса баровардан мумкин аст, ки дар ҳолати дуруст ва самаранок истифодабарии тамоми маводҳо ва техникаҳои хоҷагии қишлоқ барои 1 га метавонем сарфи хароҷотҳои даркориро кам намоем.

Натиҷаи самаранокии иқтисодии парвариши навъҳои гандум бо мақсади ба даст овардани ҳосили баланд дар диаграммаи 2 оварда шудааст.

Диаграммаи 1. Нишондодҳои ҳосил ва самаранокии қисди гандум

Харочотҳои истеҳсоли барои воҳиди майдони кишт барои ҳамаи навъҳои парваришбанда якхела мебошад, чунки чорабиниҳо дар ҳамаи қитъаҳо якхела буданд. Дар маҷмуъ барои истеҳсоли гандум дар 1 га майдони кишт ҳарочотҳои истеҳсоли 2620 сомониро ташкил дод.

Вобаста ба гуногунии ҳосилнокии навъҳои омӯхташаванда аз воҳиди майдон даромади соф аз 1 га ҳар хела мебошад. Ин нишондиҳанда барои навъи «Наврӯз» (стандарт) ба 260 сомони/га, барои навъи «Краснодар-99» ба 2880 сомони/га, барои навъи «Ормон» 2140 сомони/га, барои навъи «Ориён» 2560 сомони/га, барои навъи «Юсуфӣ» 1500 сомони/га ва барои навъи «Алекс» ба 3360 сомони/га баробар гардид. Чӣ хеле, ки дида мешавад бо сабаби зиёд будани ҳосилнокиаш даромади соф аз навъи «Краснодар-99» нисбат ба стандарт 2620 сомони зиёдтар аст.

Аз нишондодҳои бадастомадаи таҷрибаҳои гузаронидашуда бармеояд, ки дар ҳақиқат ба роҳ мондани парвариши навъҳои маҳсулнок дар шароити заминҳои лалмии кишвар имконият медиҳад, ки даромади зиёд ба даст ояд.

АДАБИЁТ

1. Давлатов Т. Перспективные сорта пшеницы для орошаемых земель Гиссарской долины. «Сельское хозяйство Таджикистана», № 1, 1974.
2. Давлатов Т. Продуктивность некоторых сортов пшеницы в зависимости от сроков и норм посева на орошаемых землях Гиссарской долины Таджикистана. –Автореф. Дисс.канд. с.-х. наук. –Душанбе, 1986.
3. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. -М., 1985.
4. Каталог районированных и перспективных сортов зерновых культур, возделываемых в условиях РТ.- Душанбе.

ТАЪСИРИ МУҲЛАТҲОИ КИШТ БА САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ГАНДУМ

Дар мақола натиҷаҳои таҷриба оид ба муайян кардани муҳлати оптималии кишт, навъҳои гандум дар шароити иқлими водии Ҳисор оварда шудаанд.

Муқаррар карда шудааст, ки даромади соф аз 1 гектар гандум 260 сумро ташкил медиҳад. /га навъи «Наврӯз», 2880 сум. / гектар навъи «Краснодар-99», 2140 навъи «Ормон», 2560 суми навъи «Ориён», 1500 суми навъи «Юсуфӣ» ва «Алекс» 3560 сум.

Калидвожаҳо: гандум, навъ, вақти кишт, ҳосил, самаранокӣ, даромад, тухмӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Маҳмадёрзода У.М. - доктори илмҳои кишоварзӣ профессори кафедраи зироаткорӣ Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур

Қурбонова Б.А. – номзади илмҳои кишоварзӣ, дотсенти кафедраи зироаткории Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур.

Шерзоди Воҳидулло – устои кафедраи зироаткории Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур

ВЛИЯНИЕ СРОКА ПОСЕВА ПШЕНИЦЫ НА ЕЁ ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

В статье приводятся результаты опыта по выявлению оптимального срока посева, сортов пшеницы в климатических условиях Гиссарской долины. Установлено, что чистый доход с 1 га сорта пшеницы составляет 260 сом. /га сорта «Наврӯз», 2880 сом. /га сорта «Краснодар-99», 2140 сорта «Ормон», 2560 сом./га сорта «Ориен», 1500 сом./га сорта «Юсуфи» и сорта «Алекс» 3560 сом./га.

Ключевые слова: пшеница, сорт, срока посева, урожайность, эффективность, доход, семена

Сведение об авторах:

Махмадёрзода У.М. - д.с.-х.н. профессор кафедры растениеводства Таджикский аграрный университет им Ш.Шотемура

Курбонова Б.А. – к.с.-х.н., доцент кафедры растениеводства Таджикский аграрный университет им Ш.Шотемура

Шерзод Ваҳидулло – магистр кафедры растениеводства Таджикский аграрный университет им Ш.Шотемура

IMPACT OF SOWING TIME ON ECONOMIC EFFICIENCY

The article presents the results of the experiment to identify the optimal sowing time, wheat varieties in the climatic conditions of the Gissar valley. It has been established that the net income from 1 ha of wheat variety is 260 som / ha of the « Navruz » variety, 2880 som / ha of the « Krasnodar-99 » variety, 2140 « Ormon » variety, 2560 som / ha of the « Orien» variety, 1500 som / ha variety « Yusufi» and variety «Alex»3560 som / ha.

Key words: wheat, variety, sowing time, yield, efficiency, income, seeds.

Information about the authors:

Makhmaderzoda U.M. - Doctor of Agricultural Sciences professor of the department of plant growing, TAU named after Sh. Shotemura

Kurbonova B.A. - Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of Plant Production of TAU named after Sh. Shotemura

SHERZOD VAHIDULLO - a magistr of the department of plant growing, TAU named after Sh. Shotemura.

ТАЪСИРИ ЗИЧИИ НИҲОЛҲО БА МАҲСУЛНОКИИ ЧОРМАҒЗИ ЗАМИНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚЛИМИИ ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗӢ

Курбанова Б.А.

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур

Чормағзи заминӣ зироати яқсолаи алафӣ буда, ба оилаи ғилофакдорон дохил мешавад. Ташаккулёбии гул ва ғилофаки чормағзи заминӣ нисбат ба дигар зироатҳои лӯбиёдонагӣ (лӯбиёи чинӣ, лӯбиё, мушунг ва ғ.) аз шакл ва ҷойгиршавӣ дар растанӣ ба куллӣ фарқ мекунад.

Чормағзи заминӣ яке аз зироатҳои пурқиммати рағғанидиҳанда ба ҳисоб рафта дар таркиби дони он то 60% рағған ва 30% сафеда мавҷуд аст.

Бароҳмони тадқиқотҳои мақсадноки илмӣ оид ба муккамалгардони усулҳои парвариши чормағзи заминӣ дар шароити иқлимии Тоҷикистони Марказӣ, ки ҳосилнокии баланди зироатро таъмин менамояд моҳияти баланди илмӣ дорад.

Мо корҳои муҳақиқии худро дар хоҷагии ба номи «Муслиҳиддин»-и ноҳияи Файзобод дар асоси усули Б.А. Доспехов (1985 с) бо такрори чоркарата роҳандозӣ намудем.

Тибқи барномаи пешакӣ тасдиқгардидаи ба роҳмони тадқиқот, зичии растаниҳоро дар як гектар аз ҳисоби

- 1) 75 ҳаз.раст./га;
- 2) 90 ҳаз.раст./га;
- 3) 105 ҳаз.раст./га;
- 4) 120 ҳаз.раст./га;
- 5) 135 ҳаз.раст./га ;
- 6) 150 ҳаз.раст./га;

Кишт бо усули пуштагӣ ва байни қаторҳои 70 см гузаронида шуд.

Барои кишт тухмиҳои дорои лаёқати кошташавандагии баланди навъи чормағзи заминии Тоҷикӣ – 15 мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Ҳангоми дар чуқурии 8-10 см 14-15 °С гармшудани ҳарорати хок – 10 май ба кишти чормағзи заминӣ шуруъ намудем.

Дар давомоти инкишоф байни қаторҳои зироат 4 маротиба дар чуқури 6-8 см коркард гузаронида шуд. Киштзорро бо мақсади воридшавии решаҳои маҳсулнок ба хокпуштабардорӣ карда шуд. Ҳангоми бароҳмони корҳои омӯзишӣ мо аён гашт, ки усулҳои кишт ба инкишоф ва давомоти марҳилаҳои ҳаётии растанӣ таъсири бевосита мерасонад.

Дар вобастагӣ аз зичии растаниҳо давомоти инкишофёбии чормағзи заминӣ 141 - 151 рӯзро ташкил дод. Бо зиёд кардани зичии растаниҳо аз 75 то

150 ҳаз. раст./га, фарқият 2 - 10 рӯзро ташкил намуда, давомнокии нисбатан тулонӣ бо зичии 75 ҳаз.раст/га – (151) ба қайд гирифта шуд.

Аз натоиҷи корҳои илмӣ маълум шуд, ки ташакулёбии нисбатан бошиддати вазни хушки чормағзи заминӣ дар давраи гулкунии растаниҳо шуруъ шуда, дар марҳилаи пайдоиш ва пухтарасии ҳосил нишондоди баландтарини он ба мушоҳида расид. Дар марҳилаи пухтарасӣ ҳосилнокии биологии киштзор дар вобастагӣ аз зичии растаниҳо аз 40, 7 то 55,7 сентнерро аз 1 гектар ташкил намуд. Зичии ниҳолҳо ба ташакулёбии масоҳати барги киштзор таъсири зиёд расонида, он вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ (75 - 150 ҳаз.раст./га) дар ҳудуди 35,3- 41,2ҳаз.м²/га қарор дошт.

Чормағзи заминӣ яке аз зироатҳои асосии нитроген захирақунанда ба шумор меравад. Дар табиат захираи зиёди гази нитрогенӣ мавҷуд аст. Бо вучуди он нитроген барои аксарияти растаниҳои дараҷаи олий дастрас нест (Б.А. Ягодин, 1981).

Ҷамъшавии симбиотикии нитроген, ҳамчун манбаи иловагии ғизогири ба баландшавии ҳосили зироатҳо мусоидат менамояд. Ҷамъшавии бактерияҳои лӯндашакл дар марҳилаи пайдошавии ғилофакҳо бо зичии 75 ҳаз. раст./га баробар будан, дар 1 растанӣ 52, 5 дона лӯндабактерия бо вазни 58, 1 мг пайдо шуда, бо афзоиш ёфтани зичӣ то 150 ҳаз.раст./га ин нишондод то 32,1 дона ё 35 мг коҳиш ёфт. Фарқияти байни вариантҳо 20,4 дона ё 23 мг камтар мебошад.

Ҳосилнокӣ - яке аз нишондиҳандаҳои муҳим дар таҷрибаҳои илмӣ ба шумор рафта, ташакулёбии он аз хусусиятҳои ҳайътии зироат, бароҳмони агро-техникаи парвариш ва фароҳамории тамоми омилҳои ҳайъӣ дар давраҳои нашъунамои зироат ба шумор меравад.

Ҷадвали 3.

Ҳосилнокии чормағзи заминӣ вобаста зичии ниҳолҳо, с/га

Вариантҳои омӯзишӣ	Такрорҳо			Ба ҳисоби миёна
	I	II	III	
Зичии растаниҳо ҳаз.раст./га				
1). 75	27,4	25,7	26,3	26,4
2). 90	29,3	27,6	28,5	28,4
3). 105	32,5	30,8	31,8	31,7
4). 120	34,2	32,5	33,6	33,4
5). 135	35,1	33,4	35,0	34,5
6). 150	33,8	32,1	33,1	33,0

Бо афзун намудани зичии растаниҳо аз 75 то 150 ҳаз.раст./га мутаносибан ҳосилнокии дон аз 26,4 то 34, 5 с аз ҳар як гектар зиёд гашт. Ҳангоми афзоиш додани зичии растаниҳо то 150 ҳаз.раст./га ҳосилнокии дон нисбат ба зичии 135 ҳаз.раст./га то 1,5 с/га коҳиш ёфт. Ба ҳисоби миёна ҳосилнокии дони

чормағзи заминӣ, хангомиусули кишти пуштағӣ бо зичии 120-135 ҳаз.раст/га (33,4 – 34,5 с/га) ба даст омад.

АДАБИЁТ:

1. Абхазова А.А. Культура арахиса в Грузии. БОЛНТИ по масличным культурам. – Краснодар, 1980. Выпуск 1.–С.46-50.
2. Вавилов П.П. Растениеводство.М.: Агропромиздат, 1986. –С. 415-417.
3. Губанов Я.В. и др. Технические культуры. М: Агропромиздат, 1986. –140с.
4. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. М.: Агропромиздат, 1985. –351с.
5. Зиганшин А.А. Теоретические основы площади питания и норм высева семян. /Тр. ВАСХНИЛ.-М.:Колос,1971. –С.157-160.

ТАЪСИРИ ЗИЧИИ НИҲОЛҶО БА МАҲСУЛНОКИИ ЧОРМАҒЗИ ЗАМИНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚЛИМИИ ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗИ

Дар ин мақола маълумот дар бораи зичии растанӣҳои чормағзи заминӣ дар асоси 1). 75; 2). 90; 3). 105; чор). 120; 5). 135; 6). 150 ҳазор растанӣ/га дар шароити иқлими ноҳияҳои Марказии Тоҷикистон оварда шудааст. Маълум шуд, ки ҳосили тухмии чормағзи замини вобаста ба вариантҳои таҷриба 26,4—34,5 центнерро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: чормағз, зичии растанӣ, ҳосил, тухмӣ, растанӣ, бактерияҳо, равған.

Маълумот дар бораи муаллиф:

КурбANOVA Б.А. – н.и.к., дотсенти кафедраи растенипарварии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур.

ВЛИЯНИЕ ГУСТОТЫ РАСТЕНИЯ АРАХИСА НА ЕЁ ПРОДУКТИВНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ЦЕНТРАЛЬНЫХ РЕГИОНОВ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье приводятся сведения о густоте стояния растений арахиса из расчета 1) 75; 2) 90; 3) 105; 4) 120; 5) 135; 6) 150 тыс. раст/га в климатических условиях Центральные регионов Таджикистана. Выявлено, что урожай семян арахиса в зависимости от вариантов опыта составляет 26,4-34,5 ц/га.

Ключевые слова: арахис, густота растений, урожайность, семена, растений, клубеньковые бактерии, масло.

Сведения об авторах:

КурбANOVA Б.А. - к.с-х.н., доцент кафедры растениеводства Таджикского аграрного университета имени Ш.Шоҳтемура

**THE INFLUENCE OF PLANT
DENSITY ON THE PRODUCTIVITY OF PEANUTS IN THE
CONDITIONS OF CENTRAL TAJIKISTAN**

This article provides information on the density of standing of peanut plants based on 1). 75; 2). 90; 3). 105; 4). 120; five). 135; 6). 150 thousand plant / ha in the climatic conditions of Central Tajikistan. It was revealed that the yield of peanut seeds, depending on the variants of the experiment, was 26.4-34.5 c / ha.

Key word: peanuts, plant density, yield, seeds, plants, root nodule bacteria, oil.

Information about the author:

Kurbanova B.A. - candidate of agricultural sciences, docent of the department of plant growing, TAU named after Sh. Shokhtemur

УДК.552.553.045

**ПАРТОВҲОИ САНОАТИ КЌҲӢ, МУҲОФИЗАТ, МУШКИЛОТ
ВА РОҲҲОИ ОҚИЛОНА ИСТИФОДАБАРИИ ОНҲО**

Ғуломшоева С.Т.

Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пешрафти соҳаҳои саноат дар ҷамъияти инсонӣ нақши хеле бузург мебозад. Инкилоби илмӣ – техникӣ ба ҳар восита ба инкишофи саноати тамоми давлатҳои дунё таъсири амалӣ расонид. Ин суръати инкишоф дар асри XX ба авҷи баланд расид. Махсусан, баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ соҳаҳои боз ҳам мураккаби саноат пайдо шуданд. Ба ин пеш аз ҳама саноати давлатҳои ИМА, Япония, собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Германия мисол шуда метавонанд. Суръати инкишофи баланди саноати Япония боиси ба миқдори хеле зиёд ифлос намудани муҳити атроф гардид. Аз ҳама бештар, таъсири манфӣ ба муҳити зист, корхонаҳои саноатӣ, металлургияи сиёҳу ранга, химия, нефтухимия, энергетикӣ, қоғазу селюлоза мерасонанд [7. саҳ. 28].

Партовҳои асосии ин соҳаҳои саноатро ба атмосфераи газии карбон, ангидриди сулфур, туршии нитроген ва ғайра ташкил мекунанд. Мувофиқи ҳисоби олимон аз соли 1905 то 1965 партовҳои газии сулфур то 4 баробар афзуд ва ҳоло бошад, зиёда аз 150 млн тоннаро ташкил медиҳад. Аз ин миқдор 110 млн тоннаи он зиёда аз 70 фоизи ҳаҷми умумии партовҳои газии сулфур ба давлатҳои Европа, ИМА ва Канада рост меояд [8. саҳ. 31].

Ифлосшавии ҳавои атмосфера на танҳо ба саломатии одамон, балки ба иқтисодиёт низ зарари зиёди моддӣ мерасонад, масалан, дар фазо зиёд шудани концентрати газии сулфур боиси афзудани суръати карозияи металл, вайроншавии биноҳо, ёдгориҳои меъморӣ ва паст шудани сифати маҳсулоти саноатӣ мегардад [2. саҳ. 19]. Муайян карда шудааст, ки дар ноҳияҳои саноатӣ занг карози-

яи пулод то 20 баробар ва вайроншавии алюминий то 100 маротиба нисбати ноҳияҳои кишоварзӣ тезтар ба амал меояд.

Партовҳои корхонаҳои саноатӣ ба фазо ва об боиси дар масофаи хеле зиёд ифлоскунии муҳити зист мегардад. Масалан, муқаррар карда шудааст, ки партовҳои корхонаҳои Германия ва Британия ба масофаи зиёда аз 1000 км то давлатҳои нимҷазираи Скандинавия ва аз ҳудуди ИМА бошад то Канада мерасад [6. саҳ. 78]. Ин ҳолат ҳангоми боришот яке аз сабабҳои ба амал омадани боронҳои кислотагӣ низ мегардад, ки он ба олами наботот ва зироатҳои кишоварзӣ зарари калони моддӣ меоварад. Корхонаҳои саноатӣ яке аз манбаҳои асосии ифлоскунии оби ҷӯю дарё ва баҳру уқёнусҳо низ мебошанд. Дар Европайи Ғарбӣ дарёи Рейн маънои «шаффоф»-ро дорад. Ҳол он ки айни замон он яке аз дарёҳои ифлостани дунё ба ҳисоб меравад.

Чанде пеш матбуоти хориҷӣ дар бораи маҳв гардидани набототу ҳайвонот дар яке аз беҳтарин ва зеботарин кӯлҳои Америкаи Шимолӣ кӯли Эри хабар дода буданд. Маълум шуд, ки корхонаҳои саноатию коммуналӣ ба ин кӯл сола зиёда аз 50 млрд литр партовҳои химиявӣ мерехтанд [5. саҳ. 112]. Аз партовҳои нефт ва саноати коркарди нефт бошад, бештар баҳрҳои Миёназамин, Балтика ва Баҳри Шимолӣ зарар мебинанд. Дар натиҷаи ин гуна партовҳо дар зарфи 30 соли охир захираҳои моҳии Баҳри Миёназамин то 80 фоиз кам шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки 1 тонна нефт то 12 км³ оби баҳру уқёнусро ифлос мекунад [5. саҳ. 85].

То давраи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ тамоми корхонаҳо дар Тоҷикистон кор мекарданд ва дараҷаи партовҳои саноатӣ ба фазо ва ҷӯю дарёҳо хеле баланд буд. Шаҳри Душанбе бошад дар солҳои 80 – уми асри гузашта аз ҷиҳати ифлосии фазои атмосфера дар қатори шаҳри Нью – Йорк меистод. Айни замон қисми зиёди корхонаҳои истеҳсоли фаъолияти надоранд бинобар ин ифлосшавии обу ҳаво нисбатан паст шудааст. Бо вучуди ин корхонаҳои саноати металлургияи ранга ба монанди заводи арзизи шаҳри Турсунзода, комбинати маъдани кӯҳии Анзоб, корхонаҳои саноатии ноҳияи Ёвон, заводи нуриҳои азотии Вахш инчунин корхонаҳои саноати масолеҳи бинокорӣ, хоҷагиҳои коммуналӣ ҳоло ҳам ба миқдори зиёд ҳавои атмосфера ва обҳои нӯшокиро бо партовҳои худ ифлос мекунанд. Қисми зиёди ин корхонаҳо бо таҷҳизоти кӯҳна кор карда дар атрофи худ минтақаҳои санитарӣ муҳофизатӣ надоранд.

Солҳои охир зиёд шудани миқдори нақлиёти автомобилӣ боиси ташвиши ҳақиқии аҳоли гардидааст. Танҳо дар Душанбе бештар аз 80% ифлосшавии фазои атмосфера ба ҳиссаи нақлиёти автомобилӣ рост меояд. Яке аз роҳҳои муҳими беҳтаркунии фазои атмосфера ва тозагии оби кӯлу дарёҳои кишвар ин ба таври кулӣ нав кардани технологияи корхонаҳои мавҷуда ва дар ҳама шаҳрҳо таъмиру аз нав сохтани иншоотҳои обтозакуни мебошад [1. саҳ. 68].

Дар ҳолате, ки ҳамаи унсурҳои табиӣ тавассути ворид шудани партовҳои техногенӣ саноати кӯҳӣ таркибан тағйир ёфтаанд ба организмҳои зинда аз

ҷумла инсон зиёновар мебошад. Ин тамоюл хусусияти хатарноки экологӣ пайдо карда истодааст. Ҳамин тавр тағйиротҳое, ки инсон тавассути истифодаи дастовардҳои инқилоби илмию техникӣ ба табиат ворид кард, сабаби халалрасонии баробар-вазнии байни табиат ва ҷамъият гардид. Ҳамаи он тағйиротҳои дар натиҷаи пешрафти соҳаи саноати кӯҳӣ, ки «Муҳити техногонӣ» ба миён овард, олимони ба пешрафти ин соҳаи саноат мансуб медиҳанд.

Ин дуруст аст зеро, ки баробари ба миён омадани техникаю технологияи навину гуногун доираи даҳолати инсон аз ҳисоби аз худ намудани қаламравҳои наву васеъ гардид ва таъсири он ба табиат пурзуртар шуд. Ҳоло олимони пешрафти илмию техникиро омӯхта, самти асосии оқибатҳои экологии онҳоро ҷудо намуданд:

- Ҷамъшавии аз ҳад зиёди партовҳои саноати вазъи хусусан саноати кӯҳӣ;
 - Ба ҳавзаҳои оби хушкӣ партофтани миқдори зиёди оби равони саноати кӯҳӣ, баландшавии ҳарорати ҳавзаҳои об;
 - То рафт бештар шудани олуидашавии оби уқёнуси ҷаҳонӣ, ки муҳимтарин ҳалқаи гардиши намиро дар рӯи Замин зери хатар гузоштааст. Ба муфлисшавии сарватҳои биологӣ уқёнуси ҷаҳонӣ таҳдид менамояд;
 - Бо суръат олуида шудани атмосфера бо партовҳои саноатӣ, ки тартиботи обию гармии заминро халалнок менамояд ва ба қабати озон, ки биосфера ҳифз менамояд, зиён мерасонад;
 - Шусташавии об шиддат мегирад; дар натиҷаи таназулҳои хоҷагии қишлоқ сарчашмаҳои тӯфонҳои гарду ҷангин ҳосил мешаванд; ҳосилнокии замини кишт паст ва масоҳаташ кам мешавад;
 - Дар натиҷаи олуида шудани атмосфера ва манбаъҳои об, ҳолати муҳити атроф дар шаҳрҳо бад мешавад, садо меафзояд, ларзиш ва шуъодихи ба ҳисми инсон зиён мерасонанд;
 - Аз гардиши истехсолӣ баромадани заминҳое, ки дар онҳо корҳои кӯҳканию геологӣ гузаронида шуданд;
 - Ба миқёси калон бурида, дар саноат кор кардани ҷангалҳои тропикӣ яке аз муҳимтарин қисми таркибии биосфера, ки аҳамияти умумиҷаҳонии экологӣ дорад. Ҷи тавре, ки мебинем масъалаҳои умумиҷаҳонии экологӣ самтҳои муҳталифро дар бар мегирад: иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, табиӣ, хоҷагӣ, маданӣ, ва ғайраро дар бар мегирад. Онҳо ба якдигар вобаста буда, ҳалли комплексиро талаб менамояд. Дар ин бобат фикру ақидаҳо зиёданд. Аз ҷумла В. П. Максаковский ҳалли онро дар иҷрои амалҳои зерин мебинад:
1. Сохтани корхонаҳо ва дастгоҳҳои олуидаги тозакунонда, истифодаи сӯзишвории кампартов, коркарди партовҳо.
 2. Гузаштан ба технологияи «тоза» (кампартов ва бепартов)- и истехсолот. Ин роҳи асосӣ мебошад, зеро, ки вай на фақат партовро кам мекунад, инчунин олуидашавӣ муҳити атрофро огоҳ менамояд.

3. Оқилона чойгир намудани корхонаҳои ифлоскунанда (металлургияи сиеҳ, ранга, саноати химиявӣ, химияи нефт, селюлозаю қоғазбарорӣ), ки ба муҳити атроф бештар таъсири манфӣ мерасонад.

Ҷамаи ин масъалаҳо бояд дар ҳаёти ҷамъияти инсонӣ амалӣ карда шавад ғайр аз чорабиниҳои техникаю технологӣ ва иқтисодӣ бояд, дар ҳама соҳаҳои истеҳсолотӣ ва хизматрасонӣ назорати ҷиддии давлати экологӣ ташкил намуд. Вай бояд ҳама зинаҳои сохтори маъмурию давлатӣ, регионālӣ ва умумичаҳониро дар бар гирад. Ҳоло дар таркиби сохтори давлатӣ бештар аз 100-мамлакати ҷаҳон ташкилоти махсус оид ба муҳофизати муҳити зист ташкил карда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Муҳаббатов Х.М., / Раҳимов М.Р.// Географияи Тоҷикистон -, Душанбе. «Маориф ва фарҳанг», 2011.335с
2. Кеммерих А.О. Гидрография Памира и Памира Алая (водные ресурсы) - Москва "Мысль 1978г.
3. Муҳаббатов Х, Диловаров Р, Раҳимов М. “Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон”. Душанбе -Эр-Граф. 2011. 325 с.
4. Сангинов С.Р., / Аброров Ҳ // Унсурҳои хокшиносӣ. - Душанбе «Бобок»-2006. 291 с.
5. Воронин В.В., Шарыгин М.Д. Экономическая, социальная и политическая география. Самара, Наука.2006. 378 с.
6. Голубчик М.М. и др. Экономическая и социальная география. Основы науки. М., Гос, изд. 2003. 417 с.
7. Космачев К.П. Географическая экспертиза. Методологические аспекты. Новосибирск, Наука.1981. 214 с.
8. Якутилов М.Р. Эрозия почв и мероприятия по борьбе с ней по зонам Таджикистана. Душанбе «Ирфон».1974, 246 с.

ПАРТОВҲОИ САНОАТИ КЎҲӢ, МУҲОФИЗАТ, МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ОҚИЛОНА ИСТИФОДАБАРИИ ОНҲО

Дар ин мақола муаллиф дар бораи вазъи кунунӣ ва ояндаи умедбахши саноати маъдан маълумоти муфассал додааст. Дар мақола таъсири ба муҳити зист дар истифодаи самараноки захираҳои табиӣ қайд карда мешавад.

Муаллиф инчунин ба партовҳои истеҳсоли оид ба муҳити зист, ифлосшавии ҳаво, фарсудашавии мошинҳои саноатӣ дар муассисаҳо ва ҷорӣ намудани технологияи нави такрорӣ тавачҷӯҳи зиёд кардааст.

Калидвожаҳо. муҳити атроф, таъсири манфӣ, сулфур, партовҳои саноатӣ, санитарӣ, муҳити техногени, биосфера, минералӣ, комплекс.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Фуломшоева Соҳила Тоҳиршоевна ассистенти кафедраи илмҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ Академияи идоракунии назди Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел: (+992) 93-417-17-99. E-mail: Sohila 24 -04 @ mail.ru.

ПРОМЫШЛЕННЫЕ ГОРНЫЕ ОТХОДЫ, ЗАЩИТА ОТ НИХ , РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ И РАЦИОНАЛЬНОЕ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ

В данной статье автор привёл подробные сведения о нынешнем положении и перспективном будущем развития горной промышленности.

В статье отмечено о влиянии упреждений и окружающей среды для эффективного использования природных ресурсов.

Также автор акцентирует внимание на промышленные отходы их влияние на окружающую среду, загрязнение атмосферного воздуха, износ промышленных станков в учреждениях и о внедрении новой технологии по их переработке.

Ключевые слова: Окружающая среда, негативное воздействие, сфера, сульфур, промышленные отходы, техногенная среда, биосфера, минеральный, комплекс.

Сведения об авторе:

Фуломшоева Соҳила Тоиршоевна., ассистент кафедры естественных и математических наук Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. e-mail: Sohila-90@mail.rutel:934171799.

CURRENT CONDITION AND PROSPECT OF DEVELOPMENT OF MINING INDUSTRY

The author provided for in this article concrete information on current condition and prospect of development of mining industry and impact of enterprises on environment is pointed out in this article. It has also been provided for in this article information on the impact of industrial wastes on environment, air pollution, exhaustion of vacuum cleaner machines and a new technology of developing.

Key words: environment, negative impact, sulfur, industrial wastes, sanitary, mineral and biasfree compels.

Information about the author:

Gulomshoeva Soila Toirshoevna., Assistant of the Department of Natural and Mathematical Sciences of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. e-mail: Sohila-90@mail.rutel:934171799..

УДК.821.222.1

**ШИНОХТИ УСТОД АБӢАБДУЛЛОҲ РӢДАКӢ
АЗ НИГОҲИ МУҲАММАД АВФИИ БУҲОРОӢ
ДАР ТАЗКИРАИ “ЛУБОБ–УЛ–АЛБОБ”**

Ахатова Н.А., Ахатова Ф.А.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Нависандаи маъруф ва шоири боистеъдод Садидуддин Муҳаммад Авфӣ тақрибан, соли 560х/1164 м дар шаҳри Бухоро таваллуд ёфтааст. Муҳаммад Авфӣ Бухороӣ аз худ мероси адабии гаронбаҳое гузоштааст, ки яке аз онҳо “Лубоб ул албоб” мебошад.

“Лубоб ул албоб” аввалин тазкираи мукаммали шуарои форсу тоҷики то замони мо маҳфузмонда буда, соли 618х. /1221м таълиф шудааст. Асар аз ду қисм иборат буда, ба дувоздаҳ боб тақсим мешавад. Қисми аввали китоб ҳафт бобро дар бар мегирад. Муаллиф дар ду боби аввали ин қисм дар хусуси фазилати шеърӯ шоирӣ, истилоҳоти шеърӣ ва маъноӣ луғавӣ он суҳанронда, ду боби минбаъдаи онро ба баёни масъалаҳои “аввал шеър кӣ гуфт?” ва “аввал кас шеъри порсӣ кӣ гуфт?” мебахшад. Се боби охири қисми якум тарҷумаи аҳволи подшоҳон, амирон, вазирон, фозилон ва амсоли инҳоро, ки шоирӣро касб накарда, гоҳ–гоҳе шеър мегуфтаанд, дар бар мегиранд. Дар ин қисмат доир ба 130 нафар шеърдӯстону шоиртабъон маълумот дода мешавад [1. с–468].

Қисми дуюми тазкира, ки дорои панҷ боб мебошад, дар хусуси ҳаёт ва эҷодиёти 169 нафар шоирони касбӣ ахборот медиҳад. Авфӣ дар баробари баён намудани шарҳи ҳоли шоирон дар ин қисм аз осори онҳо ҳам намунаҳо меорад. Аслан дар ин қисми тазкира доир ба шоироне, ки дар давраҳои ҳукмронии Тоҳириён, Саффориён, Сомониён, Ғазнавиён, Салҷуқиён ва инчунин давраҳои аввали ҳукмронии муғулҳо зиндагӣ ба сар бурдаанд, маълумот дода мешавад [1 469].

Ба воситаи “Лубоб–ул–албоб” доир ба ҳаёт ва эҷодиёти шоирони форсу тоҷик, ки аз асри 9 то асри 13 зиндагӣ кардаанд маълумоти муфиде ба даст меояд. “Лубобулалбоб”–и М А Бухороӣ махсусан доир ба шинохти устод Рӯдакӣ яке аз сарчашмаҳои муфид ва нодир ба шумор меравад.

Тазкиранигор дар фасли “зикри шуарои оли сомон” дар “Лубоб ул албоб” доир ба акмакӯр (кӯри модарзод) ва хотиру дили басо равшан доштани Рӯдакӣ

ва ҳатто бо касби фалак ҳам шуғл меварзидааст маълумот дода, чунин менависад: ” Рӯдакӣ аз наводири фалакӣ будааст ва дар зумраи аном аз аҷоибӣ айём, акмаҳ буд, аммо хотираш ғайрати хуршед ва моҳ буд; басар надошт, аммо басират дошт. Макфуфе буд асрори латоиф бар вай макшуф, маҳҷубе буд аз ғояти лутфи табъ маҳбуб. Чашми зоҳир баста дошт, аммо чашми ботин кушода” [1с.470–471].

Баъдан Муҳаммад Авфии Бухороӣ дар мадҳу ситоиши Рӯдакӣ аз ашъори Шаҳиди Балхӣ , ки яке аз шоири ҳамасри Рӯдакӣ буд, ҳатто Рӯдакӣ дар марги ӯ марсия низ нигоштааст намуна меорад, ки чунин аст:

Ба сухан монад шеъри шуаро,
Рӯдакиро суханаш талвиност.
Шоиронро хаҳу аҳсанта мадеҳ,
Рӯдакиро хаҳу аҳсанта ҳичост [1с. 471].

Дар баробари ин,устод Рӯдакиро оид ба бузургӣ, “султони шуаро”, ғазалҳои нақӯтар нисбат ба дигар шоирон гуфтаниш М. А Бухороӣ аз Маъруфии Балхӣ, Дақиқӣ, Унсурӣ порчаҳои шеърӣ намуна меоварад.

Аз Рӯдакӣ шунидам– султони шоирон,
К–андар ҷаҳон ба кас магарав ҷуз ба фотимӣ. (М. Балхӣ) (с471)

Киро Рӯдакӣ гуфта бошад мадеҳ,
Имоми фунуни сухан буд, в–ар
Дақиқӣ мадеҳ оварад назди ӯ,
Чу хурмо бувад бурда сӯи Ҳичар
Ғазал рӯдакивор некӯ бувад,
Ғазалҳои ман рӯдакивор нест.
Агарчи бикӯшам ба борикваҳм,
Бад– ин парда андар маро бор нест [1с. 471].

М. А Бухороӣ Рӯдакиро аз навоҳии Самарқанд мегӯяд .Илова бар ин нобино аз модар, Қуръонро дар сини ҳаштсолағӣҳифз карданиш,зираку тезфаҳм буданиш ва дар байни халқ обрӯӣ пайдо карданишчунин гуфтаҳо дорад.” Ва муваллади ӯ Рӯдакӣ Самарқанд бувад ва аз модар нобино омада, аммо чунон зақӣ ва тезфаҳм буд, ки дар ҳаштсолағӣҚуръон тамомат ҳифз кард ва қироат биёмӯхт ва шеър гуфтан гирифт ва маонии дақиқ мегуфт, чунонки халқ бар он иқбол намуданд ва рағбати ӯ зиёдат шуд” 1(471).

Ҳатто аз овози хуш доштани Рӯдакӣ ва дар сарварии Абулабаки Бахтиёр шеър гуфтаниш ва шуҳрати оламиён пайдо карданиш менависад” Ва ӯро офаридгори таоло овозе хуш ва савте дилкаш дода буд ва ба сабаби овоз дар мутрибӣ афтода буд ва аз Абулабаки Бахтиёр , ки дар он санъат соҳибихтиёр буд барбат биёмӯхт ва дар он моҳир шуд ва овози ӯ ба атрофу акнофи олам бирасид

ва амир Наср бинни Аҳмади Сомонӣ , ки амири Хуросон буд, ўро ба қурбати – ҳазрати худ маҳсус гардонид ва кораш боло гирифт ва сарвагу неъматӣ ў ба ҳадди камол расид” 1(с.471).

Аз шеъри Рашидӣҷамъи ашъори Рӯдакиро сад дафтар мешуморад ва он чунин аст:

“ашъори ў сад дафтар баромадааст ва қалоиди қасоиди ў машҳун аст ба фароиди фавоид ва мисдоқи он сухан устод Рашидӣ гуфтааст”

Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеъри ўро ман шумурдам сездаҳ раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд агар чунон, ки бояд бишмарӣ 1(с.473)

Муҳаммад Авфии Бухоройғайр аз ин дар тазкираи хеш якчанд ашъори Рӯдакиро дар бораи замона, некӯи, хирадмандӣ,ишқу ошиқӣ, шароб ва ғайраҳо намуна меоварад.

Замона панде озодвор дод маро,
Замонаро чу накӯ бингарӣҳама панд аст.
Ба рӯзи неки касон, гуфт, то ту ғам нахӯрӣ
Басо касо, ки ба рӯзи ту озурманд аст 1(с–474)

Рӯй ба меҳроб ниҳодан чӣ суд?
Дил ба Бухорову бутони Тароз?
Эзиди мо васвасаи ошиқӣ
Аз ту пазирад, напазирад намоз 1(с.474)

З– он май, ки гар сиришке андарчакад ба Нил,
Сад сол маст бошад аз бӯи ў наҳанг.
Оҳу ба дашт агар бихӯрад қатрае аз–ў,
Ғуррандашер гардаду наандешад аз паланг 1(с473)

Боз дар бораи даргузашти шоири Бухоро Абулҳасан Мурадӣ як сӯғ бо лутфи ширину ниҳоят ғамангез доштани Рӯдакӣ М .А. Бухорой чунин изҳори назар дорад.

“Ва дар марсияти Абулҳасан Мурадӣ шоири Бухоро гуфт ва дар ин ду байт аз ҳикмат асарест ва аз лутфи табъ нишоне. Шеър”:

Мурд Мурадӣ, на ҳамон ки мурд,
Марги чунон хоча на корест хурд.
Ҷони гиромӣ ба падар боздод,
Колбади тира ба модар супурд.1(с472)

Мо гуфтаҳои М. А. Бухороиро ҷонибдорӣ мекунем, лекин дар бораи кӯри модарзод буданаш изҳори ақида дорем. Донишмандони муосири тоҷик дар натиҷаи таҳлилу тадқиқҳои аз ҳуди ашъори Рӯдакӣ ба ҷунин ҳулоса омаданд, ки Рӯдакӣ кӯри модарзод яъне(акмакӯр) набудааст. Агар кӯри модарзод мебуд, дар як байташ тавассути санъати ташбеҳ як манзараи баҳорро тасвир мекунад, ки пур аз бунафшаҳо. Шукуфтани он бунафшаҳоро ба кибрите, ки(гӯгирд)оташ мезанем аввал дуди кабуд мебарояд, баъдан ба оташ табдил меёбад, шабоҳат медиҳад.

Бунафшаҳои тарӣ хайл–хайл сар бар кард,
Чу оташе, ки ба гӯгирд бардавид кабут.

Устод Рӯдакӣ дар ашъори хеш аз санъатҳои бадеӣ хеле ва хеле хуб истифода бурдааст. Махсусан дар бораи санъати ташбеҳ мо дар ин ҷо як рубоии машҳурро, ки ба ҳамаи хонандагон маълум аст мисол меорем ва онро ба гурӯҳи ташбеҳи пӯшида дохил мекунем

Ташбеҳи пӯшида он аст, ки мушаббах ва мушаббахбихи бидуни адоти ташбеҳ миёни ҳам иртибот дошта бошанд. Аксар муҳаққиқон зимни баёни таърифи ташбеҳи пӯшида рубоии зерини Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро мисол овардаанд:

Рӯят–дарёи ҳусну лаълат–марҷон,
Зулфат–анбар, садаф–дахан, дур–дандон.
Абрӯ–киштию чини пешонӣ–мавҷ,
Гирдоби бало ғаб ғабу чашмат–тӯфон.

Бинобар шаҳодати Тоҷалҳаловӣ ва Низомуддини Аҳмад шоирони форсигӯй Имомӣ ва хосса Бадри Чочӣ, А Рӯдакӣ аксар ашъори худ дар ташбеҳи киноят (пӯшида–А.Н.) гуфтаанд.

Ташбеҳи пӯшидаро адабиётшиносони асримёнагӣ ташбеҳи киноя, киноёт ва ё ташбеҳи макния гуфтаанд. Родӯёнӣ ин навъи ташбеҳро ташбеҳи муканно мегӯяд. Дар адабиётшиносии муосири тоҷикӣ Турақул Зеҳнӣ ин навъи ташбеҳ зери унвони ташбеҳи пӯшида ёд мекунад ва дигарон маъмулан аз ӯ пайрвӣ кардаанд.

Ҷунончи баён кардем, дар ин навъи ташбеҳ монандшаванда бо монандкунандаи худ бидуни адоти ташбеҳ зикр мешавад ва танҳо вачҳи ташбеҳ онҳоро ба ҳам алоқаманд мекунад. Ташбеҳи пӯшида ё киноя як навъи истиора аст, вале дар аксари китобҳои бадеӣ форсӣ ҳамчун як навъи санъати ташбеҳ зикр шудааст.

Мо дар мақолаи хеш ба ақидаҳои донишмандони ҳам классик ва ҳам муосир ҷонибдорӣ карда, танҳо ҳаминро мегӯем, ки устод Рӯдакӣ аз модар нобино наомадааст. Агар ин тавр мебуд, Рӯдакӣ чаро дар ашъори хеш фасли баҳорро

тасвир мекунад? Ва боз он чизе, ки инсон зоҳиран дида метавонад, тавассути санъати ташбеҳ дар ашъораш барҷаста ва бо як перомуни зебо истифода кардааст. Инсони зоҳиран басир аз нигоҳи илми тиб чунин қобилиятро надорад. Шо-яд М.А.Бухорой дар ин бора каме иштибоҳ дорад.

АДАБИЁТ

- 1 Абдуллоҳи Ансорӣ. Муноҷот ва мақолот . Техрон ,1330.
- 2 Абӯалӣ ибни Сино Донишномаи Алоӣ. Бо тасҳеҳ ва таҳшияи Аҳмади Хуросонӣ. Техрон, 1315
- 3 Авфии Бухорой Лубобулалбоб . Бо саъю эҳтимом ва тасҳеҳи Эдуард Браун, ҷ-1, Лондон, 1902
- 4 Авфии Бухорой Лубобулалбоб. Бо саъю эҳтимом ва тасҳеҳи Эдуард Браун, ҷ-2, Лондон,1903
- 5 Авфии Бухорой Гулчини Чавомеъул ҳикоёт. Тартибдиханда ва муаллифи муқаддима М. Бақоев нашриёти “ Ирфон”, Душанбе, 1966
- 6 Авфии Бухорой. Чавомеъул ҳикоёт ва лавомеъул ривоёт. Ба тасҳеҳ ва эҳтимоми Муҳаммад Муин, Техрон ,1335
- 7 Ар Роудиёнӣ Муҳаммад бинни Умар. Тарҷумонулбалоға, чопи Лондон, бидуни соли нашр
- 8 Дурдонаҳои наср Намунаҳои насри форсу тоҷик иборат аз чаҳор ҷилд. Тартибдихандагон ва муҳаррирони масъул : Аълоҳон Афсаҳзод, Амрияздон Алимардонов, Ҷобулқо Додалишоев, Душанбе, Ирфон, 1987– 560с.
- 9 Ватвот Рашидуддин . Номаҳо . Бо муқаддимаи доктор Қосим Тӯйсаргонӣ, Техрон , 1338.
- 10 Қайси Розӣ Шамсуддин Муҳаммад. Алмуъҷам фий маоирул ашъорул Аҷам. Бо тасҳеҳи Абдуваҳҳоб Муҳаммади Қазвинӣ, Бейрут 1909.

ШИНОХТИ УСТОД АБӮАБДУЛЛОҲ РӮДАКӢ АЗ НИГОҲИ МУҲАММАД АВФИИ БУХОРОӢ ДАР ТАЗКИРАИ “ЛУБОБ–УЛ АЛБОБ”

Нависандаи маъруф ва шоири боистеъдод Садидуддин Муҳаммад Авфӣ тақрибан, соли 560х/1164 м дар шаҳри Бухоро таваллуд ёфтааст. М А Бухорой аз худ мероси адабии гаронбаҳое гузоштааст, ки яке аз онҳо “ Лубоб ул албоб” мебошад.

“Лубоб ул албоб” аввалин тазкираи мукаммали шуарои форсу тоҷики то замони мо маҳфузмонда буда, соли 618х. /1221–22 м таълиф шудааст. Асар аз ду қисм иборат буда, ба дувоздаҳ боб тақсим мешавад.

Қисми аввали китоб ҳафт бобро дар бар мегирад. Муаллиф дар ду боби аввали ин қисм дар хусуси фазилати шеърӯ шоирӣ, истилоҳоти шеърӣ ва маъноии луғавии он сухан ронда, ду боби минбаъдаи онро ба баёни масъалаҳои “аввал шеър кӣ гуфт?” ва “аввал кас шеъри порсӣ кӣ гуфт?” мебахшад. Се боби охири қисми якум тарҷумаи аҳволи подшоҳон, амирон, вазирон, фозилон ва амсоли

инхоро, ки шоириро касб накарда, гоҳ–гоҳе шеър мегуфтаанд, дар бар мегиранд. Дар ин қисмат доир ба 130 нафар шеърдӯстону шоиртабъон маълумот дода мешавад.

Дар қисми дуюми тазкира, ки дорои панҷ боб мебошад, дар хусуси ҳаёт ва эҷодиёти 169 нафар шоирони касбӣ ахборот медиҳад. Авфӣ дар баробари баён намудани шарҳи ҳоли шоирон дар ин қисм аз осори онҳо ҳам намунаҳо меорад. Аслан дар ин қисми тазкира доир ба шоироне, ки дар давраҳои ҳукмронии Тоҳириён, Саффориён, Сомониён, Ғазнавиён, Салҷуқиён ва инчунин давраҳои аввали ҳукмронии муғулҳо зиндагӣ ба сар бурдаанд, маълумот дода мешавад.

Ба воситаи “Лубоб ул албоб” доир ба ҳаёт ва эҷодиёти шоирони форсу тоҷик, ки аз асри 9 то асри 13 зиндагӣ кардаанд маълумоти муфиде ба даст меояд. Дар мақолаи мазкур далелҳои илмӣ оид ба шинохти Устод Рӯдакӣ аз назари М А Бухорӣ ва дигар донишмандон гирд оварда шуда, мавриди баҳс қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Рӯдакӣ, Муҳаммад Авфии Бухорӣ, тазкира, акмакӯр, шуаро, ташбеҳ, истиора, шеър, Самарқанд, фалак,

ПРИЗНАНИЕ АБУАБДУЛЛО РУДАКИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МУХАММЕДА АВФИ БУХОРИ В ЛЕТОПИСИ “ЛУБОБ–УЛ– АЛБОБ”

В своей статье автор рассказывает о жизни и творчестве Садидуддин Мухаммад Авфи–поэта писателя XII века, родившегося примерно в 560–1164 году в Бухаре. В период своей жизни он оставил богатое литературное наследие. Одним из известных его произведений называется «Лубоб–ул–албоб». Садидуддин Мухаммад Авфи является великим художником в жанре летописи и поистине его произведение который чудом оставшиеся целым, является одним из первых в таджикско–персидской литературы было написано приблизительно в 618–1221(22) годах.

В первой части книги который состоит из семи глав рассказывается о различных методах создания стихов и их форм, составления словарей. В статье приводится ситуация в виде вечного вопроса в культурной среде: **«Кто впервые сказал или написал стихи?»**, конкретно задается вопросом **«Кто впервые сказал или создал именно персидские стихи?»**.

Три последние главы книги посвящены жизнеописанию шахов, визирей, правителей, ученых и других лиц, не являющихся профессионалами в области стихосложения, но любителей рассказать иногда свои творения среди своих друзей и окружении. В последней главе книги автор посвятил жизнеописанию почти 140 знаменитых людей своего времени.

Во второй части книги, состоящей из пяти глав автор напоминает о большом количестве профессиональных и уникальных поэтов и писателей своего

времени. Мухаммад Авфи наряду с описанием жизни поэтов, проживших во времена правления таких государств как: Тахиридов, Саффоридов, Саманидов, Газнавидов, Салчукидов и началом правления монгольских ханов и даже приводит строки из их произведений.

Посредством этого произведения до нас дошли жизнеописания поэтов и писателей которого проживали еще в 9–13 веках. В этом направлении большая заслуга заключается в том что, автором подробно рассказывается о жизни и творчестве основоположника таджикско–персидской литературы А.Рудаки.

Ключевы е слова: Летопись, летописец, жизнеописания, стихосложения, монгольский хан, уникальный, строки, произведения ит.д.

Сведения об авторе:

Ахатова Н.А. - ассистент кафедры таджикского языка Дангаринского государственного университета.

Ахатова Ф.А. - магистрант Дангаринского государственного университета.

RECOGNITION OF ABUABDULLO RUDAKI FROM THE POINT OF VIEW OF MUHAMMAD AUFİ BUKHARI"LYUBOB–UL ALBOB"

In his article, the author talks about the life and work of Sadiduddin Muhammad Avfi, the poet of the writer of the XII century, born about 560–1164 in Bukhara. During his life, he left a rich literary heritage. One of his famous works is called “Lubob–ul–albob.” Sadiduddin Muhammad Avfi is a great artist in the annals genre and truly his work, which miraculously remained intact, is one of the first in Tajik–Persian literature was written in approximately 618–1221 (22) years.

The first part of the book, which consists of seven chapters, tells about various methods of creating verses and their forms, dictionaries. The article presents the situation in the form of an eternal question in the cultural environment: "Who first said or wrote poetry?", Specifically asks the question "Who first said or created Persian poetry?"

The three last chapters of the book are devoted to the biography of shahs, viziers, rulers, scientists, and other persons who are not professionals in the field of versification, but who sometimes like to tell their creations among their friends and associates. In the last chapter of the book, the author devoted his life story to nearly 140 famous people of his time.

In the second part of the book, consisting of five chapters, the author recalls a large number of professional and unique poets and writers of his time. Avfi along with a description of the life of poets who lived during the reign of such states as: Tahirids, Safforids, Samanids, Ghaznavids, Salchukids and the beginning of the reign of the Mongol khans and even cite lines from their works.

Through this work, the biographies of poets and writers whose lives were still in the 9–13th centuries have reached us. In this direction, great merit lies in the fact that

the author details the life and work of the founder of Tajik–Persian literature A. Rudaki.

Key words: Chronicle, chronicler, biography, versification, Mongol khan, unique, lines, works, etc.

Information about the author:

Akhatova N.A.-Assistant of the Department of Tajik Language, Dangara State University.

Akhatova F.A. – Master's student at Dangara State University.

УДК.81.

АМСИЛАҲОИ ШАКЛӢ-ЗАМОНӢИ ФЕЪЛ ДАР САЧӢ

Зарипов С.А., Ниёзбоқиев О.С.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар бораи ҳамчун яке аз жанрҳои маъмули адабӣ эътироф гардидани сачъ (насири шеърӣ ва ё қофиянок) шубҳае нест, чунки дар осори классикони адабиёти тоҷику форс ба таври васеъ истифода шудани он мусаллам аст. Яке аз мисолҳои он «Гулистон»-и Саъдӣ мебошад.

Тасдиқ шудааст, ки сачъ дар сатре ҷой дошта ҳисобида мешавад, ки агар дар он ақаллан ду калимаи қофиянок дида шавад. Нисбати таснифи сачъ аз рӯи хусусиятҳои маълуми адабӣ дар [1] маълумот оварда шудааст.

Дар ин ҷо дар бораи мавқеъ ва афзалияти шаклҳо ва замонҳои феъл дар ташаккули сачъ сухан рафта амсилаҳои асосии истифодаи шакл ва замонҳои феълро дар сачъ мутобиқ ба “Гулистон”-и Саъдӣ баррасӣ мешаванд.

Шоҳмаъниҳои амиқи сачъ дар зарбулмасалҳо ва мақолҳо бо қолабҳо (амсилаҳои) зерин тасвир мешаванд [1]:

Амал _____ натиҷа

- 1) Агар (шавӣ, кунӣ), пас мешавӣ (ба даст меорӣ, ноил мешавӣ).
- 2) Агар (бошӣ, намой), пас мешавӣ (ба даст меорӣ, ноил мешавӣ).
- 3) Карда (шуда) ҳосил мекунӣ (бархурдор мешавӣ).

Ба фикри мо маъмултарин амсилаҳои зикргардида инҳоанд:

1. Амсилаи якҷум

N1+V1

N2+V1

Мисол:

Илмат ба амал чу ёр гардад,
Кадри ту яке хазор гардад.

$N_1 = \text{«ёр»}$, $N_2 = \text{«хазор»}$, $V = \text{«гардад»}$

2. Амсилаи дуҷум

$N_1 + V_1 + N_1 + V_2$

$N_2 + V_1 + N_3 + V_2$

Мисол.

Бо моҳ шинӣ моҳ шавӣ,

Бо дег шинӣ сиёҳ шавӣ.

$N_1 = \text{«моҳ»}$, $N_2 = \text{«сиёҳ»}$, $V_1 = \text{«шинӣ»}$, $V_2 = \text{«шавӣ»}$

3. Амсилаи сеҷум

$S_1 + S_2 + S_3 + S_4 + V \oplus \text{”а”}$

Мисол. «Аз нӯги хамир фатир» гуфта

$S_1 = \text{«Аз»}$, $S_2 = \text{«нӯги»}$, $S_3 = \text{«хамир»}$, $S_4 = \text{«фатир»}$, $V = \text{«гуфта»}$

3. Амсилаи сеҷум

$V_1 + \dots + V_1 + V + \dots + V_k$

Мисол: Ҳикояти он рӯбоҳ муносиби ҳоли ту аст, ки дидандаш гурезону бе-хештан афтону хезон [2, с. 28].

$S_1 = \text{”гурезону”}$, $S_2 = \text{”афтону”}$, $S_2 = \text{”хезон”}$

4. Амсилаи 4-ӯм

$S_1 + \dots + S_i + V + \dots + S_k$, где $S_i (i=1,2,\dots,k)$ – ҳиссаи номии нутқ

Мисолҳо: Бахшидам, агарчи маслиҳат надидам [2, с. 17]

Да ин ҷо $V_1 = \text{”бахшидам”}$ и $V_2 = \text{”надидам”}$.

Нашнидай, ки ҳар кӣ хиёнат варзад, гӯшташ аз ҳисоб биларзад (ҳикоят 16, с. 25).

Здесь $V_1 = \text{”варзад”}$ и $V_2 = \text{”биларзад”}$.

5. Амсилаи 5-ӯм

$S_1 + \dots + V + \dots + S_k + \dots + V$, ки дар ин ҷо навишти V бе индекс такроршавии онро дар назар дорад

Мисол: Ҳанӯз нигарон аст, ки мулкаш ба дигарон аст [2, с. 14].

6. Амсилаи 6-ӯм

$S_1 + \dots + V + \dots + S_k + \dots + [V]$, ки дар ин ҷо $[V]$ маънои набудан, аммо такрори мантиқии феъли V -ро дорад.

Мисол: Ва ҳукми он, ки малозе манёъ аз қуллаи кӯҳе гирифта буданд ва малчаъу маъвои худ сохта [буданд] [2, с. 15]

7. Амсилаи 7-ӯм

$S_1 + \dots + V_1 + \dots + S_k + \dots + V_k$

Мисолҳо: Яке аз подшоҳони пешин дар рибояти мамлакат сустӣ қардӣ ва лашқар ба саҳтӣдоштӣ [2, с. 23].

Дар ин ҷо $V_1 = \text{”қардӣ”}$ и $V_2 = \text{”доштӣ”}$, $S_1 = \text{”сустӣ”}$, $S_2 = \text{”саҳтӣ”}$

Муҳол аст, ки хирадмандон бимиранду беҳунарон ҷойи эшон бигиранд [2, с. 15].

Дар ин чо $V_1 =$ ”бимиранду” и $V_2 =$ ”бигиранд”,

$S_1 =$ ”хирадмандон”, $S_2 =$ ”бигиранд”

Эй мардон, бикӯшед ё чомаи занон бипӯшед [2, с. 15].

8. Амсилаи 8-ӯм

$N_1 + S_1 (V_1) + \dots + \dots N_k + S_k + (V_k)$

Мисол: На ҳар чӣ ба қомат меҳтар (бошад), ба қимат беҳтар (аст) [2, с. 15].

Дар ин чо $(V_1), \dots, (V_k)$ феълҳои набуда, аммо аз рӯи мантиқ дар назар дошташавандаи $(V_1) =$ ”бошад” ва $(V_2) =$ ”аст”. Инчунин: $P_1 =$ ”меҳтар”, $P_2 =$ ”беҳтар”

9. Амсилаи 9-ӯм

$V_1 + \dots + V_k + \dots + S_1 + \dots + S_k$

Мисол: Филҷумла, писарро бо нозу неъмат *бароварданд* ва устодон ба тарбияти ӯ насб *карданд*, то хусни *хитобу* радди *ҷавобу одоби* хидмати мулукаш даромӯхтанд ва ... [2, с. 17].

Здесь $V_1 =$ ”бароварданд” и $V_2 =$ ”карданд”,

$S_1 =$ ”хитобу”, $S_2 =$ ”ҷавобу”, $S_3 =$ ”одоби”

10. Амсилаи 10-ӯм

$P_1 + \dots + P_k + \dots + V_{11} + \dots + V_{1k} + \dots + Q_1 + \dots + Q_t + \dots + V_{21} + \dots + V_{2k}$

Мисол: Он чӣ худованд, дома мулкуху фармуд ... (бадон, эшон, ёфтӣ, гирифтӣ, солеҳон, хирадмандон, пазирад, гирад)... [2, с. 16].

Дар ин чо $P_1 =$ ”бадон”, $P_2 =$ ”эшон”, $V_{11} =$ ”ёфтӣ”, $V_{12} =$ ”гирифтӣ”

$Q_1 =$ ”солеҳон”, $Q_2 =$ ”хирадмандон”, $V_{21} =$ ”пазирад”, $V_{22} =$ ”гирад”

АДАБИЁТ

1. Ниёзбоқиев О.С., Зарипов С.А. Место насри мусаджа в первой главе “Гулистон”-а Саади Шерози (на тадж.яз.). Респ. НПК на тему «Развитие ИТ в РТ: приоритетные и инновационные направления», Институт предпринимательства и сервиса РТ, 29 сентября 2018 г., с.125-128
2. О. Шакурзода. Шарҳи «Гулистон»-и Саъдӣ. - Душанбе, «Адиб», 2014, 540 с.

АМСИЛАҲОИ ШАКЛӢ-ЗАМОНИИ ФЕЪЛ ДАР САЧӢ

Дар мақола маълумот оид ба таснифот ва амсиласозии насри мусаччаъ дар асоси «Гулистон» - и Саъдии Шерозӣ оварда шудааст. Дар зери мафҳуми «сачъ» ҳамчун истилоҳи санъати бадеии наср калимаҳоеро мефаҳманд, ки дар охири ду ё зиёда фосилаи насрӣ воқеъ гашта бо ҳамдигар аз ҷиҳати вазн, ё қофия ва ё ҳар ду мувофиқ бошанд.

Таснифот ва сачъ дар асоси шаклҳои замонию феъли забони тоҷикӣ анҷом дода шудааст.

Дар мақола кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки ҳамчун таҷрибаи аввалин матни “Гулистон”-и Саъдиरो бо истифодаи барномаҳои компютерӣ ва амсиласозӣ таҳлил карда шуда, дар асоси он хулосаҳои илмӣ бароварда шавад.

Калид вожаҳо: барномаҳои компютерӣ, амсиласозӣ, масоили илмӣ, технологияҳои иттилоотӣ, таҳлил, насри мусаччаъ, санъати бадеӣ, шаклҳои замони феъл.

ВИДО-ВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛА В САДЖЕ

Статья посвящена одному из распространённых в классической таджикско-персидской литературе жанру, каковым является садж.

На базе произведений Саади «Гулистон» авторами осуществлена классификация основных моделей и парадигм саджа с применением основ и форм глагола.

В качестве основополагающих семантических парадигм приняты следующие:

- 1) Если (быть, сделать), то можно стать (получить, достичь).
- 2) Не сделав (не став) нельзя получить (достичь).
- 3) Свойства объекта 1- (сравнительные) свойства объекта 2. и др.

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день лингвистической проблематике. Она может быть применена при решении очень важных научных задач, в частности, определения авторства литературных произведений.

Ключевые слова: рифмированная проза, жанров, классиков, литературы, классифицировать, компьютерная лингвистика, моделирование, видо-временные формы глагола.

VERBAL TYPE AND TENSE MODELS OF THE NASRI MUSADJA

This article provides general information about verbal type and tense models of the nasri musadjain the "Guliston" – Saadii Shirazi.

Classification and modeling of the nasri musadja in the "Guliston" – Saadii Shirazi are made on the base of saj strings, words, part of speech, paradigmas of the saj and other.

Classical Tajik literary texts have a unique feature that can be used to analyze many scientific problems. This article, as the first experience of analysis with the help of computer software "Gulistan" Saadi Shirazi.

Keywords: analyze, problems, software, technology, modeling, structure, literary, linguistics, verbs tenses and cases.

ЭЪТИРОФИ ХУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН ДАР САНАДҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ВА МИЛЛӢ

Умаров А.С., Шералиев Б.Р., Шодиев К. О.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Бояд қайд кард, ки ҳамаи одамон аз рӯзи таввалуд соҳиби ҳуқуқ ба зиндагӣ ва озодиҳо мебошанд. Дар адабиётҳо бисёр вақт истилоҳи озодиҳои инсон низ дучор меоянд, ки озодӣ низ ҳамон ҳуқуқ аст. Баъзан ҳатто ибориҳои ҳуқуқ ва озодиҳо истифода мешаванд. Дар яке аз баёниҳои Париж барои Аврупои қадим “Давраи нави демократия, сулҳу ваҳдат” гуфта шудааст: “Ҳимоя ва кӯмаки ҳукуматҳо ба ҳуқуқу озодии одамон вазифаи асосии давлатҳост”². Озодии инсон мафҳуми хеле муракабу гуногунҷабҳа буда, ба он қоидаи ягона, тафсири як маъноӣ додан душвор аст. Як гурӯҳи муаллифон озодии инсонро чун воситаи муваффақшавии инсон ба неъматҳои асосии моддию маънавӣ, ва амалисозии лаёқату истеъдодҳои худ медонад. Гурӯҳи дигар озодии инсонро ҳамчун падидаи тасдиқкунии фаолияти мустақилияти шахсият медонанд, вале ба ҳар ҳол баъзе фарқиятҳои мафҳуми озодиро баррасӣ кардан мумкин аст. Озодии инсон худмуайянкунии шахсият, имконияти бе ягон маҷбурсозӣ мувофиқи иродаи худ амал кардан аст.³ Яъне аз гуфтаҳои зерин бармеояд, ки озодиҳои инсон танҳо мувофиқи иродаи худ шахс ба роҳ монда мешавад. Масалан, ба амал баровардани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар бобати оид ба иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат дар назар дошта мешавад, ки аз ҷумла одам метавонад дар интихобот иштирок намояд, ба ҷонибдорӣ ин ё он ҳизб ва ё номзад овоз диҳад. Аз он ҷумла дар моддаи яки. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар чунин гуфта мешавад;

Тамоми одамон озод ва аз лиҳози шарафу ҳуқуқ бо ҳам баробар ба дунё меоянд. Онҳо соҳиби ақлу виҷдонанд ва бояд бо якдигар муносибати бародарона дошта бошанд.⁴

Ва дар меъёри моддаи сеюми ин ҳуҷҷат гуфта мешавад, ки “**Ҳар** инсон ҳаққи зиндагӣ, озодӣ ва дахлнопазирии (масунияти) фардӣ дорад”.

Меъёрҳои мазкур ҳамчунин дар Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ таҷассум ёфтаанд. Аз ҷумла дар қисми 1-и моддаи 9-и ҳуҷҷати мазкур омадаас: “**Ҳар** як инсон ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ҳуқуқ дорад”.

²Имомов А. Ҳуқуқи Коститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. Душанбе. “Офест Империя” 2017. 760саҳ

³ Ҳуқуқи инсон М.А. Маҳмудов, Т.Н. Зиёзода, А.Г.Холиқов, З.Искандаров, Р.Ш.Сотиволдиев, Ш.М.Менглиев, Е.М.Павленко, Н.Муродова, Р.Ф.Салихова, Ғ.Лутфонов, У.З.Тоҳиров, М.Н.Халифаев – Душанбе: “Торус”, 2010. - 320 саҳ .

⁴ Ҳуқуқи Инсон: Маҷмӯаи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллии дар 8 ҷилд. Ҷилди 8. Душанбе -2010. 208 саҳ

Як қатор аз олимон ва асосгузори назарияи ҳуқуқи инсон ба ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои инсон ба монанди Гуго Гроций (“Дар бораи ҷанг ва сулҳ”), Ж.Ж.Руссо (“Шартномаи ҷамъияти” ва “Усулҳои ҳуқуқҳои сиёсӣ”), М.М.Сперански, Г. Еллинек ва дигарон эътибор дода, ягонагии ҳуқуқ ва вазифаҳо, ки онҳо ҳамаи шахрвандонро ба ҳам мепайвандад, қайд мекарданд. Дар эълומияи ҳуқуқи инсон ва шахрванд соли 1789 (Франсия) муқарар карда буд, ки “Озодӣ дар имконияти иҷро кардани ҳар коре аст, ки ба каси дигар зарар намерасонад: ба ҳамин тариқ, татбиқи ҳуқуқи фардӣ ҳар як инсон дар он маҳдуд мебошад, ки ба дигар аъзоёни ҷомеа истифодаи худӣ ҳамон ҳуқуқҳоро таъмин мекунад. Ин ҳад фақат бо қонун муайян шуда метавонад”. Баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон асосҳои ҳуқуқии озодии вичдон ва эътиқодно таҳким бахшид. Чунончӣ, тибқи моддаи 18-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар “ҳар як инсон ба озодии фикр, вичдон ва дин ҳуқуқ дорад”.⁵ Ё ин ки дар моддаи 18-и Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ низ мундариҷаи озодии вичдон ва эътиқодно баён мекунад: “Ҳар кас ба озодии фикр, вичдон ва дин ҳуқуқ дорад. Ин ҳуқуқ озоди доштан ё қабул кардани дин ё эътиқодно мувофиқи интиҳоб ва- ва озодии ибодат кардан ба дину эътиқоди худ чи танҳо ва чи якҷоя бо дигар одамон, ба таври оммавӣ ё хусусӣ, интиқоли дин, иҷрои расму оинҳо ва таълимоти динию маросими фаро мегирад”.⁶

Чигунае, ки дар боло қайд кардем тасаввурот дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар як қатор санадҳои байналмилалӣ аз ҷумла Эълумияи умумии ҳуқуқи башар (1948), Эълумияи фаронсавии ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд (1789), Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (1966) ду Протоколи факултативӣ ба ин паймон ва дигар ҳуҷҷатҳо, ки имрӯз ба сифати стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон баррасӣ мешаванд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро ратификатсия кардааст дохил мешаванд.⁷

Дар санадҳои ҳуқуқи миллӣ бошад боби дуҷуми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд бахшида шудааст, ки аз 34 модда иборат аст.⁸ Конститутсия санади асосии меъёрӣ ҳуқуққиест, ки ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шахрвандро эълон дошта, қарор медиҳад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан ҷавон аст, вай бо овоздиҳии умумихалқӣ 6 ноябри соли 1994 қабул карда шудааст. Эътибори Конститутсия ҳозираи Тоҷикистон эълон доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд аст. Дар он номгӯи васеи ҳуқуқҳои асосии инсон

⁵ Эълумияи умумии ҳуқуқи башар. -OSCE Desing by Roshanak Ostad 64 саҳ.

⁶ Ҳуқуқи Инсон: Маҷмуаи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллӣ дар 8 ҷилд. Ҷилди 8. Душанбе -2010. 208 саҳ

⁷ Ҳуқуқи инсон М.А. Маҳмудов, Т.Н. Зиёзода, А.Г.Холиқов, З.Искандаров, Р.Ш.Сотиволдиев, Ш.М.Менглиев, Е.М.Павленко, Н.Муродова, Р.Ф.Салихова, Ғ.Лутфонов, У.З.Тоҳиров, М.Н.Халифаев –Душанбе: “Торус”, 2010. - 320 саҳ.

⁸ Имомов А. Вазъи ҳуқуқии инсон ва шахрванд, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ. -Душанбе 2013.-224 саҳ

инъикос гардида, ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ва фарҳангӣ таҳким ёфтаанд. Доир ба масоили ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар модаҳои 18, қисми 2-и моддаи 19, моддаи 26 ва моддаи 24-и Конститутсия ва ғайра омадааст. Аз он ҷумла: “Дахлнопазири шахсро давлат кафолат медиҳад. Ба ҳеч кас шиканча, ҷазо ва ва муносибатҳои ғайриинсонӣ раво дида намешавад. Мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ ва илмӣ қарор додани инсон манъ аст” ё ин ки “Шаҳрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, тарки ҷумҳурий ва бозгашт ба он ҳуқуқ дорад”⁹. Ва дар он нисбат ба конститутсияҳои пешина шумораи ин гурӯҳ ҳуқуқу озодиҳо афзуда, кафолати онҳо зиёд карда шудааст. Дар танзими конститутсионии ҳуқуқу озодиҳои фардӣ таъсири меъёрҳои байналмилалӣ оид ба озодии инсон ба қонунгузори миллии Тоҷикистон бараъло ҳис карда мешавад. Аз он ҷумла дар моддаи 10-и Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидаст, ки: “Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқи дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Агар қонунҳои ҷумҳури бо санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мутобиқат накунад меъёрҳои санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амал мекунад”¹⁰. Дар баробари Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар санадҳои меъёри ҳуқуқие вуҷуд доранд, ки онҳо низ барои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо нақши муҳим мебозанд. Байни санадҳои зиёди меъёри ҳуқуқуқии ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон муносибати бевосита дошта масалан, инҳоро номбар кардан мумкин аст.¹¹ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи режими ҳуқуқии вазияти ғайриқонуни” аз 3 ноябри соли 1995, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 1 феввали соли 1996, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуот ва дигар воситаи ахбори омма” аз 14 декабри соли 1990 ва ғайра ва ҳоказо. Байни санадҳои меъёри ҳуқуқи бошад ба сифати мисол метавон инҳоро қайд намуд: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баланд бардоштани мақоми қонун дар ҷомеа” аз 3 декабри соли 1999 ва барномаи давлатии “Самтҳои асосии сиёсати давлати оид ба таъмин намудани ҳуқуқҳо ва имкониятҳои баробарии мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои солҳои 2001-2010, ки бо қарори ҳуқуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001 ва ғайра тасдиқ шудаанд дохил мешаванд. Ба воситаи ин меъёрҳои зикр гардида ҷӣ бевосита ва ҷӣ бавосита ҳамаи дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳифз мегарданд.

⁹ Конститутсия-роҳнамои ҳуқуқи шаҳрвандон ба таҳсил (бахшида ба бистсолагии Конститутсияи ҚТ).-Душанбе .2014,-256саҳ

¹⁰ Имомов А. Ҳуқуқи Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон.Китоби дарсӣ.Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. Душанбе. “Офест Империя” 2017.760саҳ

¹¹ Ҳуқуқи инсон М.А. Маҳмудов, Т.Н. Зиёзода, А.Г.Холиков, З.Искандаров, Р.Ш.Сотиволдиев, Ш.М.Менглиев, Е.М.Павленко, Н.Муродова, Р.Ф.Салихова, Ғ.Лутфонов, У.З.Тоҳиров, М.Н.Халифаев –Душанбе: “Торус”,2010. - 320 саҳ

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 бо тағйиру иловаҳои солҳои 1999, 2003 ва 2016.
2. Имомов А. Ҳуқуқи Коститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. Душанбе. “Офест Империя” 2017.760 с.
3. Ҳуқуқи Инсон: Маҷмӯаи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузори миллӣ дар 8 ҷилд. Ҷилди 8. Душанбе -2010. 208 саҳ.
4. Ҳуқуқи инсон М.А. Маҳмудов, Т.Н. Зиёзода, А.Г.Холиқов, З. Искандаров, Р.Ш.Сотиволдиев, Ш.М.Менглиев, Е.М.Павленко, Н.Муродова, Р.Ф.Салихова, Ғ.Лутфонов, У.З.Тоҳиров, М.Н.Халифаев –Душанбе: “Торус”,2010. -320 саҳ .
5. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар. -OSCE Desing by Roshanak Ostad 64 саҳ.
6. Конституцияи-роҳнамои ҳуқуқи шаҳрвандон ба таҳсил (бахшида ба бистсолагии Конституцияи ҚТ). -Душанбе .2014,-256саҳ
7. Имомов А. Вазъи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ. -Душанбе 2013.-224 саҳ.

ЭЪТИРОФИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН ДАР САНАДҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ВА МИЛЛӢ

Дар ин мақола мафҳуми ҳуқуқ ва озодии инсон ҳам дар санадҳои байналхалқӣ ва ҳам дар санадҳои миллӣ баён шуда, бо истифода аз адабиётҳои илмӣ ва далелҳои қавӣ хусусиятҳои асосии ҳуқуқ ва озодии инсон зери таҳлил ва барассоҷорор дода шудааст.

Озодии инсон мафҳуми хеле мураккабу гуногунҷабҳа буда, ба он қоидаи ягона, тафсири як маъноӣ додан душвор аст. Аз ин лиҳоз аз ҷониби муҳаққиқони ин мақола бо истифода аз методи муқоисавӣ мафҳумҳои гуногуни ҳуқуқ ва озодии инсон зери таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи инсон, озодии инсон, Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, санадҳои миллӣ, санадҳои байналмилалӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шералиев Бехрӯз Раҳмоналиевич – муаллими калони кафедраи илмҳои гуманитарӣ, менечменти минтақавӣ ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Данғара, Телефон: 934351972.904020473. Пochтаи электронӣ: rahmonali311081@gmail.com,

Умаров Аркомиддин Саидакбарович - муаллими калони кафедраи илмҳои гуманитарӣ, менечменти минтақавӣ ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Данғара, Телефон: 887767654

Шодиев Комрон Олимҷонович - муаллими калони кафедраи илмҳои гуманитарӣ, менечменти минтақавӣ ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Данғара, Телефон: 004666765 Email: komronshodiev92@gmail.com

ПРИЗНАНИЕ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В МЕЖДУНАРОДНЫХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТАХ

В этой статье концепция прав и свобод человека выражена как в международных, так и в национальных документах, а основные характеристики прав и свобод человека анализируются и анализируются с использованием научной литературы и убедительных доказательств.

Свобода человека - очень сложное и многогранное понятие, и трудно придать ему единое правило, единый смысл. Поэтому исследователи данной статьи проанализировали различные концепции прав и свобод человека сравнительным методом.

Ключевые слова: Права человека, человеческая свобода, Всеобщая декларация прав человека, национальные документы по правам человека, международные документы по правам человека.

Сведения об авторах:

Шералиев Бехруз Рахмоналиевич -Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры гуманитарных наук, регионального управления и туризма. Тел.: 934351972.904020473.

Email:rahmonali311081@gmail.com,

Умаров Аркомиддин Саидакбарович -Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры гуманитарных наук, регионального управления и туризма. Тел.: 887767654

Шодиев Комрон Олимджонович-Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры гуманитарных наук, регионального управления и туризма. Тел.: 004666765 **Email:** komronshodiev92@gmail.com

RECOGNITION OF LAW AND FREEDOM OF MAN IN INTERNATIONAL AND NATIONAL DOCUMENTS

In this article, the concept of human rights and freedoms is expressed in both international and national documents, and the main characteristics of human rights and freedoms are analyzed and analyzed using scientific literature.

Human freedom is a very complex and multifaceted concept, and it is difficult to give it a single rule, a single meaning. Therefore, the researchers of this article analyzed various concepts of human rights and freedom using a comparative method.

Keywords: Human rights, human freedom, Universal Declaration of Human Rights, national human rights documents, international human rights documents.

Information about the author:

Sheraliev Behruz Rahmonalievich-Dangara State University, assistantDepartment of Humanities, regional management and Tourism. Phone:934351972. 904020473. E-mail: rahmonali31108@gmail.com

Umarov Arkomiddin Saidakbarovich- Dangara State University, assistant Department of Humanities, regional management and Tourism.

Phone: 887767654. E-mail: komronshodiev92@gmail.com

Shodiev Komron Olimjonovich- Dangara State University, assistant Department of Humanities, regional management and Tourism.

Phone: 004666765 E-mail: komronshodiev92@gmail.com

УДК. 343.35.

КОРРУПСИЯ ВА ХАТАРИ ОН БА МАНФИЯТҲОИ МИЛЛӢ

Фазлиддини М., Шарифзода С.У.

Академияи идораи давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
Донишгоҳи давлатии Данғара

Коррупсия беморие мебошад, ки дар ибтидо фаҳмида нашуда душворутабобатасонвадертаралакайфаҳмиданаш осону табобаташ қариб имконнопазир аст.

(Н. Макиавелли)

Дар ҷаҳони имрӯза коррупсия яке аз масъалаҳои умумибашарӣ ба ҳисоб рафта дар роҳи муваффақона амалӣ гардонидани ҳуқуқи озодиҳои инсон, дар рушди умумимиллӣ, болоравии иқтисодиёт, самти сиёсати дохилӣ ва хориҷии мамлакат ва некуаҳволии иҷтимоӣ ҳалал ворид месозад. Коррупсия ҳамчун ғайриқонунии қиёсаткорона дар тамоми соҳаҳои гуногуни ҷомеа доништа шуда, аз ҷониби шахсони мансабдор ва ҳокимони дигар бо мақсади бойшавии шахсӣ ва ғаразҳои дигар амалӣ мегардад. Дар вақти таҳқиқи масъалаи мазкур фаҳми таҷассуми мафҳумии он пеш меояд.

Мафҳуми лотини Corruption маъни харидан, вайран кардан, ришвахурӣ ва фасодиро дорад. Аммо вақеияти падидаи мазкур доираи васеи муносибатҳоро фаро мегирад. Зеро дар зери мафҳуми “коррупсия” на танҳо ришвахури балки амалҳои дигари ирриҷӣ аз қабилӣ порадиҳӣ, харидани шахсони мансабдор, тухфаҳо ба роҳбарону ҳокимон, протексия он изм ҳангоми ҳалли масъалаҳо ва пешбарии одамон ба вазифаҳои идораи давлатӣ бештар дар заминаи афзалияти аломати хешу таборӣ, табақавиюқавмӣ, ё ҷонфидоии шахсӣ, иштироки бевоситаи шахсони мансабдор дар тақсими даромадҳо ба манфиатҳои шахсӣ, иштироки ҳокимон ё амалдорони дигар дар ғайриқонунии ба воситаи шахсон дигар, иттиҳодияҳои дигар ва ғайра фаҳмида мешавад [4,70].

Дар ҷаҳони имрӯза дар санадҳои миллӣ ва байналмилалӣ мафҳумҳои гуногуни коррупсия истифода мешавад, ки нисбатан серистеъмолашон дар айни за-

мон чунин таърифи пешниҳодкардаи Конгресси нӯҳуми СММ мебошад. Коррупсия сӯистиғода аз ҳокимияти давлатӣ барои гирифтани фоида ба манфиатҳои шахсӣ аст [6,81].

Яке аз мушкилоти ҷаҳони имрӯза коррупсия маҳсуб мешавад. Бо он, ки аз лаҳзаи пайдоиши коррупсия инсоният бар зидди ин падидаи манфур мубориза мебарад, аммо то ба ҳол ҷи дар давлатҳои қудратманд ва ҷи дар давлатҳои сатҳи инкишофашон паст коррупсия арзи ҳастӣ дорад. Дар ҳоли ҳозир, коррупсия ба яке аз масъалаҳои актуалӣ табдил ёфтааст. Коррупсия ҳамчун проблемаи глобалӣ хосияти универсалиро касб намуда, ба амнияти миллӣ ва байналхалқӣ халал эҷод мекунад. Барои дуруст дарк намудани коррупсия ҳамчун падидаи ирриҷой лозим аст, муносибати объективона ва холисонаро пеша кард.

Нисбат ба падидаи мазкур назари ягона вучуд надорад ва таълимотҳои гуногун нисбати ин падида мавҷуданд. Коррупсия ин падидаест, ки на танҳо хосияти ҳуқуқӣ, балки хосияти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро доро мебошад. Аз ин рӯ мубориза бар зидди падидаи мазкур танҳо ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқӣ имконнопазир аст. Коррупсияро наметавон танҳо як ҳодисаи ҷиноӣ унвон кард, зеро падидаи мазкур доираи васеи муносибатҳоро дар худ фаро мегирад. Коррупсия падидаи гуногунпаҳлӯӣ ҳаёти ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Он яке аз масъалаҳои ҷиддӣ бисёре аз мамлакатҳо буда, тадриҷан дар натиҷаи ташаккул яке аз масъалаҳои глобалии инсоният гардидааст. Ин падида то ҳол фаҳми амиқ ва ҳамҷониба таҳлилшуда набуда, аз тарафи муҳаққиқон тавзеҳоти гуногун дода мешавад. Бояд қайд кард, ки коррупсия дар ҳар як соҳа фаҳми махсуси худро дорад. Масалан, дар фаҳми сотсиологӣ маънои хоси худ ва дар соҳаи ҷиноӣ маънои дигарро медиҳад. Аз ин рӯ онро бояд дар маҷмӯъ як навъи амали фасодсози ҷамъият ва давлат номид. Таҳлили сиёсӣ, ҳуқуқӣ категорияи зикргардидаро наметавон дар ду асос тасвир кард:

- дар фаҳми сиёсӣ: дар зери мафҳуми коррупсия пеш аз ҳама таҳдиде ба фазои ҳокимияти давлатӣ ва идоранамойҳангоми пайваستшавии органҳои ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти судӣ, байни гурӯҳҳои ҷинояткор, баҳри мақсадҳои дар пеш гузошта ва назорату идоранамой аз болои захираҳои муайян ва зердастон, инчунин ба даст овардани манфиати муфт дониста мешавад.

- дар фаҳмиши ҳуқуқӣ: чун падидаи иҷтимоӣ фаҳмида мешавад, ки он тавассути пора содир намудани амале ба манфиати порадиҳанда, ки ба қорمانдонии давлатӣ, инчунин гурӯҳҳои хӯрд, ки эътибору имконияташон дар нисбати атрофиён баланд аст, фаҳмида мешавад. [7,254-271]

Коррупсияро дар бештари ҳолат ба маънии ришвахурӣ, порагирӣ мефаҳманд, ки ин фаҳми маҳдудтар нисбати коррупсия мебошад. Вобаста ба амалияи ҷамъиятӣ ин тарзи муносибат наметавонад ба пуррагӣ моҳияти ин падидаро инъикос намояд. Ба ин муносибат сиёсатшиноси тоҷик, доктори

илмҳои сиёсӣ, профессор Зокиров Г. Н. чунин андеша менамояд: - мафҳуми «коррупсия» на танҳо ришвахурӣ, балки амалҳои дигари иртиҷоӣ, аз қабилӣ порадиҳӣ, харидани шахсони мансабдор, тӯҳфаҳо ба роҳбарону ҳокимон, протексионизм ҳангоми ҳалли масъалаҳо ва пешбарии одамон ба вазифаҳои идораи давлатӣ ва ҷамъиятӣ бештар дар заминаи афзалияти аломатҳои хешу таборӣ, табақавию қавмӣ ё ҷонфидоии шахсӣ, иштироқи бевоситаи шахсони мансабдор дар тақсими даромадҳо ва манфиатҳои шахсӣ, иштироқи ҳокимон ё амалдорони дигар дар фаъолияти ғайриқонунӣ ба воситаи шахсони дигар, иттиҳодияҳои дигар ва ғайраҳо фаҳмида мешавад» [3,7] .

Коррупсия ин баҳри ҳимоя аз манфиатҳои шахсӣқурбон намудани манфиатҳои миллӣ мебошад. Яъне, истифода аз мансаб ва ҳокимият ба хоҳири қонеъ намудани манфиатҳои шахсист.

Бо баробари пайдоиш ва ташаккули давлат коррупсия низ дар шаклҳои оддиаш пеш омадааст ва қариб тамоми давраи рушди таърихӣ оламро дар сатҳи гуногун ҳамроҳӣ намудааст. Амалҳои коррупсионӣ ва ҳуди коррупсия ҳамчун падидаи ҳаёти ҷамъиятӣ ҳоси ҳамаи давру замонҳо ва кишварҳо мебошад. Фақат сатҳ ва доираи зуҳури он вобаста ба масъалаҳо ва ҳолатҳои инкишофи мамлакатҳо ба таври гуногун намудор мегардад. Амалҳои коррупсионӣ (ҳаракат ё беҳаракатӣ) аз дигар амалҳо фарқ мекунад, ки:

- онҳо аз ҷониби амалдорони давлатӣ, ҳамчунин ашхоси вазифаҳои роҳбарии корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои коллективиро базимма дошта содир мегардад;

- аз ҷониби ашхоси зикршуда барои расидан ба мақсад салоҳиятҳои хидмати онҳо ё имкониятҳои ба онҳо алоқаманд истифода мешаванд;

- мақсади ин амалҳо гирифтани ғоидаи шахсӣ мебошад [8,13].

Аломатҳои дар боло зикршуда амалҳои коррупсионӣ эътироф мегарданд. Масалан, нозири андоз дар рафти тафтиш пинҳон кардани андозро ошкор намуда, ришва мегираду аз ин вайронкорӣ чашм мепӯшад, муфаттиш аз одами айбдоршаванда пул мегираду ғайриқонуни парвандаи ўро қатъ месозад, роҳбари муассиса бо вучуди мавҷудияти дигар номзадҳои арзанда хеши худро ба қор қабул мекунад ва ғайра.

Номукаммалии қонунгузорӣ, сатҳи пасти таъминоти моддии хизматчиёни давлатӣ, суст будани назорати давлатӣ ва ҷамъиятӣ аз болои фаъолияти онҳо, хеле васеъ будани доираи салоҳдиди хизматчиёни давлатӣ дар мавриди қабули қарорҳо низ ба паҳншавии коррупсия мусоидат карда метавонад. Махсусан, дар ҳаёти сиёсии ҷомеа имконият, шароит ва омилҳои нави ташаккул ва рушди равандҳои коррупсионӣ пайдо гаштаанд, ки метавонанд дар муддати кӯтоҳ сатҳи коррупсионии ҷомеаро хеле баланд намоянд. Ҳаракатҳо ва гурӯҳҳои лоббистӣ ҳам дар таркиби ҳокимияти қонунбарор ва ҳам дар таркиби мақомоти дигари давлатӣ, ки дар раванди қабули қарорҳои сиёсӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ саҳм доранд метавонанд дар инкишофи ҷомеаи коррупсионӣ нақши барҷаста бозанд [5,146].

Баробари таъмини баробархукукӣ дар самти таъмини баробарии ҳама ҳангоми амалисозии вазифаҳои конституционӣ иҷрои корҳои зиёде дар пешанд. Аз ҷониби ашхоси мансабдор, мақомоти давлатӣ, муассисаҳо, корхонаю ташкилотҳои шаклҳои моликиятшон гуногун бобати риояи қонунҳо ва ҳукуку озодиҳои шаҳрвандон ба хатоҳои зиёд роҳ дода мешаванд.

Саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ бо роҳи додани пора, додани ҳаргуна мӯҳлатҳои муваққатии ғайриқонунии даъват ба хизмат, ғайриқонунӣ озод кардан аз хизмати ҳарбӣ аз вайронкуниҳои коррупсионии баробарии вазифаи шаҳрвандон бобати ҳифзи Ватан далолат мекунад. Коррупсия баробарии вазифаҳоро бобати андозситонӣ (саркашӣ аз пардохти андозҳо чи аз ҷониби ҳуди шахсони мансабдор ва чи ба кӯмаки онҳо аз ҷониби дигар субъектҳои хоҷагидорӣ) низ вайрон месозад.

Коррупсия ба амалишавии ҳукукҳои шаҳрвандон барои иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат, озодии сухан, матбуот, ҳукуқи истифода аз воситаҳои ахбор ва ҳукуқи мурочиат ба мақомоти давлатӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Аз ҷумла вайронкуниҳои коррупсионии ҳукукҳои интихоботии шаҳрвандон метавонад дар вайрон кардани талаботи қонун бобати шаффофияти раванди интихобот, тартиби маблағгузории интихобот, истифодаи маблағҳои давлатӣ ва захираи маъмурӣ ба манфиати номзадҳо ё ҳизбҳои алоҳида, харида гирифтани овози интихобкунандагон, таҳрифи натиҷаҳои интихобот ва вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи интихобот ба манфиатҳои шахсӣ ё гурӯҳӣ ифода гардад.

Коррупсия метавонад ҳамчунин ба амалисозии ҳукуқи дастрасии баробар ба хизмати давлатӣ таъсири ҷиддӣ расонад. Чунин баробариро ғурӯхташавандагии ходимони алоҳидаи масъули қабул ба вазифаҳои болоӣ тавсия кардани кадрҳо, «сарпарастӣ» аз ҷониби шахсони обрӯманд, хешутаборӣ ва ҷӯраю ошнобозӣ метавонанд вайрон кунанд.

Ҷомеаи пӯшида ва набудани ошкорбаёнӣ муҳитест, ки ба рушди коррупсия мусоидат мекунад, бинобар ин маҳдудсозии ғайриқонунии гуногунандешӣ, озодии сухан ва матбуотро метавон чун амалҳои зидди ошкорсозии коррупсия арзёбӣ кард.

Коррупсия дар роҳи амалисозии ҳукуқи мурочиати шаҳрвандон ба мақомоти давлатии ҳокимият метавонад монеаҳои ҷиддӣ ба вучуд оварад. Ин монеаҳо дар дастнорасии шахсони мансабдор барои шаҳрвандон, пешгирии ба шахсони мансабдор расидани мурочиатҳои хатӣ, аз рӯи мурочиатҳо қабул кардани қарорҳои беасосу ғайриқонунӣ, таъқиби шаҳрванд ба сабаби мурочиати ӯ ба мақомоти давлатӣ ё дар мурочиат мавҷуд будани танқид ва ғайра ифода мегарданд.

Коррупсия маблағҳои зиёди моддию молиявиро аз ҳадафҳои рушди иҷтимоӣ дур месозад, бухрони бучетиро амиқ мегардонад ва дар давлат иҷрои барномаҳои иҷтимоиро душвор мекунад.

Коррупсия пешрафти илмӣ-техникӣ, инкишофи санъату маорифро боздошта ва заминаҳои ахлоқию иродаи ҷомеаро ба навшагии моддиву маънавӣ вайрон сохта, барои рушди фарҳангии ҷомеа ва амалишагии ҳуқуқу озодиҳои фарҳангӣ оқибатҳои басо ҳуснангез дорад.

Вайронсозии коррупсионии ин ҳуқуқу озодиҳо метавонанд дар маҳдудшагии дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ, талаву торочгарӣ ва ба хориҷа интиқол додани ин арзишҳо, сохтани нусхаҳои ғайриаслии асарҳои санъати тасвирӣ ифода ёбанд.

Вайронсозии коррупсионии ҳуқуқ ба таҳсил ситондани маблағҳои ғайриқонунӣ барои таҳсил дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ, маблағчамъкунӣ аз волидон бо ҳар гуна баҳонаҳо, ришваситонӣҳангоми қабули имтиҳонот ва санҷишҳо дар мактабҳои олий ва техникумҳо ва ғайра маҳсуб мешаванд. Ҳамаи инҳо вайронкунии ҷиддии ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ мебошанд. Донишҳои сиёсӣба коррупсия чун пасткунандаи нуфузи ҳокимият дар назари халқмуносибат мекунад. Сиёсатшиносон ҳангоми таснифи коррупсия, асосан маблағгузори ғайриқонунии ҳизбҳои сиёсӣ, суистифода аз ваколатҳои дар парламент дошта, савдои мақоми дошта ва ба ҳаминҳо монандро коррупсияи сиёсӣ эътироф менамоянд [1,24].

Донишҳои сотсиологӣ бо ин ҳамчун муносибатҳои инкорӣ (радшаванда) муносибат мекунад. Профессор К. Фридрих чунин зикр менамояд: «Коррупсия чунин намуди рафторе мебошад, ки зидди меъёрҳои ахлоқии ҷамъиятӣ ва рафтори зидди ҷамъиятӣ буда, аз ҷиҳати рӯҳи – манфиатҳои шахсияз манфиатҳои ҷомеа боло гузошта мешавад» [2,10].

Ҳамин тавр, коррупсия падидаи иҷтимоист, ки дар тафаккури ҷамъиятӣ низ фаҳмиш ва тафсири якхела надорад. Имрӯзҳо муносибати шаҳрвандон бо коррупсия гуногун буда, онро бо «ришва», «суистифода аз мансаб», «пораситонӣ», «судхӯрӣ», «падидаи тамаллуқкорӣ», «хушомад задан», «хешутаборбозӣ» ва ғайра мешуморанд. Бо вучуди ин ҳама, новобаста аз зиёд будани фаҳмиш ва нуқтаи назари гуногун ба нисбати коррупсия, аксарияти одамон дар ақидаанд, ки ин амал ҳамчун зухуроти манфӣпояҳои ҷомеаро вайрон намуда, таҳаввулоти ҷомеаро зери хатар мегузорад, вазъияти рифоҳӣ ва ахлоқии одамонро хароб ва ба пайвасти институтҳои давлатӣ доираҳои ҷиноятӣ ва қоҳиш ёфтани боварии мардум нисбати мақомоти давлатӣ, оварда мерасонад.

Мақсад ва принципҳои таҳлили хавфҳои коррупсионӣ.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили коррупсия ҳамчун як падидаи номатлуб, ҷомеаи имрӯза, баҳусус, аъзоёни солим ва қувваҳои пешқадами онро ба ташвиш овардааст. Дар асоси амалияи мақомоти идоракунии давлатӣ таҳлили фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тадқиқотҳои илмӣ дарҳол ба як низоми мониторинг, яъне таҳлили донишҳо ва таҷрибаи муборизаи шадид бо коррупсия ва пешгирии омилҳои коррупсионӣ табдил ёфта аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин раванд, бо дарназардошти дар кишварҳои пешқадами ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки тараққиёти иқтисодӣ ва рушди иҷтимоии худро бо ташаккули низоми устувори муқаммалӣ муқовимат бо коррупсия вобаста менамоянд, ҳамчун раванди илмӣ қабул карда шудааст ва дар баробари сиёсати ҳуқуқии пешгирифтаи давлат оид ба муқовимат бар зидди коррупсия дар ин самт тадқиқотҳо гузаронида шудаанд ва гузаронида мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ташкил ва амалӣ намудани чораҳои маҷмуии пешгирӣ, бартараф намудани сабабу шароитҳои ба коррупсия мусоидаткунанда, паст кардани шиддат ва сатҳи коррупсия дар кишвар, ҳамчун санади барномавии дурнамои миёнамуҳлати сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020, ки таҳия ва татбиқи он бевосита аз иродаи олии сиёсии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон оғоз мегардад, қабул гардид ва он бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2013, №1504 тасдиқ карда шудааст.

Фаромӯш набояд кард, ки мубориза ба муқобили коррупсия фақат вазифаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нест. Дар ин мубориза тамоми аҳли ҷомеа, ҳар як шаҳрванд вазомеаи шаҳрвандӣ низ бояд бетараф набояд.

Танҳо дар ҳамин сурат мо метавонем сатҳи коррупсияро дар мамлакат коҳиш диҳем [9].

Чуноне, ки аз муҳтавои паёми президенти мамлакат бар меояд коррупсия бештар дар мақомотҳои қудрати ба ҷашм мерасад, ки ин ба низоми идоракунии ва давлатдори монеаи ҷидист.

Дар равандҳои сиёсии ҷаҳони имрӯза як қатор падидаҳои мавҷуданд, ки мушкилоти гаронеро барои инсоният ба бор овардаанд. Яке аз мушкилоти ҷаҳони имрӯза коррупсия маҳсуб мешавад. Бо он, ки аз лаҳзаи пайдоиши коррупсия инсоният бар зидди ин падидаи манфур мубориза мебарад, аммо то ба ҳол ҷи дар давлатҳои қудратманд ва ҷи дар давлатҳои сатҳи инкишофашон паст коррупсия арзи ҳастӣ дорад. Дар ҳоли ҳозир, коррупсия ба яке аз масъалаҳои актуалӣ табдил ёфтааст.

Коррупсия дар Тоҷикистон таҳдиди ҳам ошкор ва ҳам пӯшидаест, ки тадриҷан ба фалаҷшавии ҷамъият ва давлатдории тоҷик боис мешавад. Амалҳои коррупсионии зиёдпаҳншуда дар Тоҷикистон метавонанд зуҳур ва тақвияти таҳдидҳои зиёдеро ба манфиатҳои миллӣ, субот ва амнияти кишвар суръат бахшанд. Таҳдидҳои амалҳои коррупсионӣ метавонанд ба манфиатҳои миллӣ ва суботи кишвар таъсири бевосита ва тадриҷӣ дошта бошанд. Мавҷудияти коррупсия дар Тоҷикистон ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии мардумро мушкил месозад ва монеаи тараққиётшуда, манфиатҳои миллӣ ва амнияти иҷтимоӣю иқтисодиро зерӣ шубҳа мебарад.

Ҳар ҷикадаре, ки коррупсия дар кишвар реша дагонад ва сатҳи баланди амалиётҳои коррупсионӣ боқӣ бимонад боиси ба одати мардум мубаддал гаштани он мешавад ва ҳаллу назорати он мушкил мегардад.

Коррупсия дар Тоҷикистон миёни қишрҳои аҳолии кишвар ҷудоиро зиёд мегардонад, меҳр ва муҳаббатро аз байни мардум мебардорад, байни мардум соҳаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва тандурустиро заиф намуда фирори марзхоро ба вучуд меорад. Барои рушди соҳаи хусусӣ ва давлатӣ монеа эҷод мекунад. Аз ҳама муҳим мавҷудияти коррупсия боиси кам шудани эътимоди мардум на танҳо ба хизматчиёни алоҳидаи давлатӣ, балки ба кулли низоми идории кишвар мегардад.

Ба хотири муайян ва кам намудани таҳдиди коррупсия ба рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсии Тоҷикистон иҷрои чанде аз корҳои муҳим медонем:

- таҳқиқи системии таҳдиди амалҳои коррупсионӣ ба ояндаи давлатдорӣ миллӣ дар умум ва рушди соҳаҳои алоҳидаи ҳаёти ҷамъиятӣ дар алоҳидагӣ;

- мониторинги миллии самаранокии сиёсати зиддикоррупсионӣ дар кишвар бо таваҷҷӯҳ ба саҳми ниҳодҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ҷомеаи шахрвандӣ, воситаҳои ахбори умум ва аҳолии кишвар дар он;

- таваҷҷӯҳи хосса додан ба рушди ниҳодҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ дар кишвар бо мустақкам намудани мақоми ҷомеаи шахрвандӣ чун арзиёбгари рушду пешрафти ҷомеа ва давлатдорӣ миллии тоҷикон;

- таваҷҷӯҳ додан ба касбияти мутахассисон ҳангоми ҷалби онҳо ба вазифаҳои давлативу ҷамъиятӣ ва дур шудан аз меъёрҳои ошнобозӣ, ҳамшаҳригарӣ ва ҷонфидоии шахсӣ;

- таваҷҷӯҳи асосӣ додан ба омили инсонӣ ва мутахассисон дар ниҳодҳои давлативу ҷамъиятӣ ва зиёд намудани ҷалби онҳо ба фаъолияти хуб тавассути барномаҳои дастгирии давлатӣ;

- таҳқиқнамудани таъсири коррупсия ба фаъолияти бахши давлативу хусусӣ ва баҳамалоқамандии онҳо, бо мақсади ба роҳмондани алоқамандии дурӯст ва самараовари ин ду бахш ва монанди инҳо.

Ҳамин тариқ, коррупсия зуҳуроти номатлубест, ки эътимоди мардумро ба давлат коста гардонада, обрӯ ва эътибори онро коҳиш медиҳад, барои рушди иқтисодиёт ва истифодаи ғайримақсадноки маблағҳои давлативу ҷамъиятӣ шароит фароҳам меорад ва дар маҷмӯъ, боиси поймолшавии ҳуқуқи инсон ва заиф шудани пояҳои ахлоқии ҷомеа мегардад. Он метавонад дар роҳи муваффақона амали гардидани ҳуқуқи озодиҳои инсон монеаи ҷидди бошад. Умеди наврасону ҷавонро ба ояндаи нек кашида мегирад вадар дили мардум як ноумедиеро ба миён мегӯзорад, ки ба ояндаи давлати миллӣ хатари бузург мебошад.

Барои сарқум намудани амали масқур метавон гуфт, ки коррупсия замоне суръати зиёди коҳишёбиро дар худ мегирад, ки илм ба пураги қудрати идора кардани эҳсоси инсонро дошта бошад, зеро танҳо илм ва маърифат метавонад сади роҳи ҷаҳолатро гирад.

АДАБИЁТ

1. Богуш Г.И. Коррупция и международное сотрудничество в борьбе с ней: дисс. к.ю.н., 12.00.08 Москва, 2004. 241с.
2. Гевелинг Л.В. Клептократия. Социально - политическое измерение коррупции и неготивной экономики. Борьба африканского государства с деструктивнѣтм формами организации власти. М., 2001. 210с.
3. Зокиров Г. Н. Коррупсия. Душанбе, 2005. 47с.
4. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиѣсї. Ҷ.П. Душанбе. 2015. 535с.
5. Зокиров Г.Н. Коррупсия ва хосиятҳои асосии он. //Паѣми донишгоҳи миллї (маҷаллаи илмї). №1. Душанбе, 2005. С. 146. 163с.
6. Лунев В.В. Коррупсия, уҷтенная и фактическая // Государство и право. 1996. №8. 132с.
7. Маҳмудов М.А, Зиѣда А.Н, Холиқов А.Г. Ҳуқуқиинсон. Нашри дуюм бо тағиру иловаҳо, Душанбе, 2010. 319с.
8. Мишин Г.К. Коррупсия: понятие, сущность, меры ограничения. М., 1991. 321с.
9. Паѣми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. 26. 12. 2016.

КОРРУПСИЯ ВА ХАТАРИ ОН БА МАНФИЯТҲОИ МИЛЛӢ

Корупсия зухуроти номатлубест, ки эътимоди мардумро ба давлат коста гардонида, обрӯву эътибори онро коҳиш медиҳад, барои рушди иқтисодиѣт ва истифодаи ғайримаксадноки маблағҳои давлативу ҷамъиятїшароит фароҳам меорад ва дар маҷмӯъ, боиси поймолшавии ҳуқуқи инсон ва заиф шудани пояҳои ахлоқиҷомеа мегардад.

Муаллифон мақолаи мазкурро дар асоси ҳимояи манфиатҳои миллии Тоҷикистон баррасї намуда, таҳкид менамоянд, ки коррупсия ҳамчун вабои аср ва зухуроти хатарзо таҳдид ба манфиатҳои миллї буда, дар дили мардум нафрат ва ноумедиро бедор менамояд. Боварии мардумро нисбат ба ҳокимияти сиѣсї коҳиш медиҳад ва умеди наврасону ҷавононро нисбат ба ояндаи нек қашида мегирад.

Вожаҳои калидї: коррупсия, манфиатҳои миллї, давлатдорї, эҳѣи маънавї, тафаккури солим, маърифати сиѣсї ва ҳуқуқї, таҳдидҳо, суботи сиѣсї, ҳуқуқҳои шаҳрвандон, иштирок дар ҳаѣти сиѣсї, идоракунии давлат, озодии суҳан, матбуот.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Фазлиддини Музаффарзода – ассистенти кафедраи идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, E-mail: fazliddin_didp@mail.ru. Тел: (+992) 989171747

Шарифзода Самандар Умед – ассистенты кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва андози Донишгоҳи давлатии Данғара. Телефони ноҳияи Данғара: Тел: (+992) 888838809.

КОРРУПЦИЯ И ЕЕ ОПАСНОСТЬ ИНТЕРЕСАМ НАЦИИ

Коррупция - это нежелательное явление, которое подрывает доверие общественности к государству, снижает его престиж, создает условия для экономического развития и неэффективного управления государственными и общественными фондами и в целом приводит к нарушениям прав человека и ослаблению моральных основ общества.

Авторы считают эту статью основанной на защите национальных интересов Таджикистана и утверждают, что коррупция, как чума века и угроза, является угрозой национальным интересам и вызывает ненависть и отчаяние в сердцах людей. Это снижает доверие людей к политической власти и опирается на молодежь и надежды молодежи на лучшее будущее.

Ключевые слова: коррупция, национальные интересы, государственность, моральное возрождение, здравомыслие, политико-правовое воспитание, угрозы, политическая стабильность, гражданские права, участие в политической жизни, государственное управление, свобода прессы, пресса.

Сведения авторе:

Фазлиддини Музаффарзода – ассистент кафедры государственного управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, E-mail: fazliddin_didp@mail.ru. Тел: (+992) 989171747

Шарифзода Самандар Умед – Ассистент кафедры бухгалтерского учета и налогообложения Дангаринского государственного университета. Телефон Дангаринского района: Тел: (+992) 888838809.

CORRUPTION AND ITS DANGER TO THE INTERESTS OF THE NATION

Corruption is an undesirable phenomenon that undermines public confidence in the state, reduces its prestige and creates conditions for economic development and inefficient management of state and public funds and, as a whole, leads to violations of human rights and weakening the moral foundations of society.

The authors consider this article to be based on protecting the national interests of Tajikistan and affirm that corruption, like the plague of the century and the threat, is a threat to national interests and causes hatred and despair in the hearts of people. This reduces people's confidence in political power, relies on young people and youth hopes for a better future.

Key words: corruption, national interests, statehood, moral revival, sanity, political and legal education, threats, political stability, civil rights, participation in political life, public administration, freedom of the press, press.

About the authors:

Fazliddini Muzaffarzoda - Assistant of the Department of Public Administration of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Said Nosira 33, E-mail: fazliddin_didp@mail.ru Tel: (+992) 989171747

Sharifzoda Samandar Umed -Assistant of the Department of Accounting and Taxation, Dangara State University. Dangara region, Tel: (+ 992) 88883880.

УДК.654.19.+655

**ВАЗЪИ ФАЪОЛИЯТИ ВАСОИТИ АХБОРИ ОММА
ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН**

Алишери А., Ализода А.А.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Васоити ахбори омма аз кабили мачалаҳо, рӯзномаҳо, шабакаҳои телевизионӣ, радиой, ожансҳои иттилоотӣ ва ғайра дар ҳаёти фарҳангии вилояти Хатлон мақоми муайяно мебозанд. Бояд гуфт, ки дар миёни ин анвои хабарии рӯзномаҳо таърихи тӯлонитар дошта ва бархе аз онҳо бо номи аввалаш худ то ба имрӯз таъбу нашр мешаванд.

Чунончи, рӯзномаи “Кулябская правда” аз соли 1994 ба таъб мерасад.”Ин рӯзнома 12 ноябри соли 1993 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон мучаддадан ба қайд гирифта шуда, муассисонаш ҳайати кормандони рӯзнома ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кулоб мебошанд. Дар соли 2006 ҳафтаи як мароти ба дар ҳаҷми 12 саҳифа ва бо теъдоди 1500 нусха ба таъб мерасид [2, с. 234].

Рӯзномаи “Садои коргар” аз 23 ноябри соли 1993 ҳафтае як маротиба бо теъдоди 800 – 100 нусха аз ҷониби кумитаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба матбуот ва Иттиҳодияи истеҳсолии пахтадозакунии шаҳри Кӯлоб нашр мегардад. Дар рӯзнома асосан аз ҳаёту фаъолияти коргарон хабару мақолаҳо ба таъб мерасид. Дар рӯзнома адибону рӯзноманигорон Шохмузаффар Ёдгорӣ, Сипеҳри Ҳасанзод, Раҷабалии Роғӣ, Наср Бобо, Сафар Аюбзодаи Махзун ва дигарон кор карда ва намунаи эҷодиёташон ба таъб расидааст. “Садои коргар” бо сабаби набудани маблағ фаъолиятро соли 2000-ум қатъ намудааст [2, с. 418].

Рӯзномаи “Гулхани Восеъ” нашрияи маҷлиси вакилони халқ ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Восеъ буда, аз 2 сентябри соли 1993 дар ҳаҷми 4 саҳифа бо теъдоди 850 нусха ба таъб мерасад [4, с. 566]. Рӯзномаи “Навиди Кӯлоб” низ аз соли 1993 таъбу нашр мешавад.

Рӯзномаи “Насими Тарай” аз 21 марти соли 1995, 2 рӯзномаи “Вахш аз соли 1998 моҳе ду дафъа то теъдоди 455 нусха дар ноҳияи Вахш 3 рӯзномаи “Са-

дои Кӯлоб аз чониби ҳизби халқӣ – демократии Тоҷикистон аз моҳи октябри соли 2004 моҳе як маротиба бо теъдоди 2 ҳазор нусха ба таъб мерасанд [2, с. 418].

Ҳамчунин рӯзномаҳои “Гулистон” дар ноҳияи Фарғор бо теъдоди 3 ҳазор нусха, “Пайғом” дар ноҳияи Темурмалик бо теъдоди 500 нусха, рӯзномаи “Субҳи меҳнат” дар ноҳияи Муъминобод бо теъдоди 300 нусха нашр мегарданд. Бояд гуфт, ки муасиси ҳамаи ин рӯзномаҳо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии навоҳии мазкур мебошад.

Телевизиони Кӯлоб намоишҳои худро аз 14 майи соли 1992 бо ташаббуси Сафаралӣ Эргашев оғоз намуда, дар солҳои чанги шахрвандӣ барномаҳои гуногунжанро барои бинандагони худ пешниҳод менамуд. Ин барномаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, ва ўзбекӣ омода гашта, дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ, сулҳу ваҳдат, Эъмори ҷомеаи демократӣ ва дунёвӣ таҳия мешуданд. Аз тариқи ин телвизиони ғайридавлатӣ ҳамаҷуз муҳимтарин рӯйдодҳои руҳдода дар шаҳри Кӯлоб, вилояти Кӯлоб ва саросари Тоҷикистон ташкил мешуданд.

Бо пешниҳоди раиси Телевизиони Кӯлоб С. Эргашев ва кумаку дастгирии Президенти Ҷумҳури Тоҷикистон аз 1-уми январӣ соли 2002 ба сифати телвизиони давлатӣ дар назди Кумитаи телвизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст. Шумораи кормандони он дар соли 2005 беш аз 30 нафарро ташкил мебуд [2, с. 500].

То соли 2006 дар вилояти Хатлон 3 рӯзномаи вилоятӣ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва ўзбекӣ, студияи телвизион, хонаи радио, 26 рӯзномаи шаҳрию ноҳиявӣ фаъолият доштанд [2, с. 539].

Соли 2010 дар ҳудуди вилоят 2 маҷалла, 21 рӯзнома, оҷонсии итилоотӣ, 4 шабакаи телвизион, 2 шабакаи радио, 4 матбаа фаъолият менамуданд. Аз ин миқдори умумии нашрияҳо 3-тоаш вилоятӣ, 11-тоаш ноҳиявӣ, боқи монда соҳавию хусусӣ буданд.

Расонаҳои хабарии вилояти Хатлон дар соли 2010

Т.р.	Номи маҷаллаҳо	Муассис
1.	“Наҷоти Кӯдакон.”	Ташкилоти ҷамъиятии “Наҷоти кӯдакон. ш. Кӯлоб.
2.	“Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб.”	Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.
Т.р.	Номи рӯзномаҳо	Муассис
1	“Анвори дониш”	Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.
	“Гулистон”	Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Фарғор.
	“Бомдод”	Муассисаи “Бомдод”. ш. Қурғонтеппа.
	“Гулхани Восеъ”	МИҲД ноҳияи Восеъ
	“Дӯстлик”	МИҲД вилояти Хатлон . ш. Қурғонтеппа.

	“Киёми Хирад”	Ташкилоти чамъиятии “Дардошно”-и ноҳияи Хурсон.
	“Кулябская правда”	МИХД шаҳри Кӯлоб.
	“Навиди Балчувон”	МИХД ноҳияи Балчувон.
	“Навиди Дӯстӣ”	МИХД ноҳияи Қумсангир.
	“Навиди Хатлон”	МИХД вилояти Хатлон ш.Қӯрғонтеппа.
	“Нури Норак”	МИХД ш.Норак.
	“Одаму олам”	Мурод Амиршоев.
	“Рушди Хатлон”	ш.Қӯрғонтеппа.
	“Рухафзо”	Орзу Ҳамидов
	“Субҳи Ёвон”	МИХД ноҳияи Ёвон.
	“Субҳи меҳнат”	МИХД ноҳияи Мӯъминобод.
	“Точвар”	Филиали идораи “Тоҷикматлуботи минтақаи Кӯлоб. ш.Кӯлоб.
	“Хатлон”	МИХД вилояти Хатлон. ш.Қӯрғонтеппа.
	“Ҳаёти нав”	МИХД ноҳияи Панҷ.
	“Ҳақиқати Ховалинг”	МИХД ноҳияи Ховалинг.
	“Ҳақиқати Циликӯл”	МИХД ноҳияи Циликӯл.
Т.Р.	Номи очонсҳои итилоотӣ	Муассис
1.	“Хатлон- Проес”	Муассисаи очонсии итилоотии “Хатлон-пресс”. ш.Кӯлоб.
Т.Р.	Номи шабакаҳои телевизион.	Муассис, директор.
1.	“Қӯрғонтеппа”	Умархон Камолов. ш. Қӯрғонтеппа.
2.	“Хатлон”	Саидалӣ Бобохонов. ш. Қӯрғонтеппа.
3.	“Мавҷи озод”	Рустам Буриев. н. Восеъ.
4.	“Кӯлоб”	Сафаралӣ Эргашев. ш. Кӯлоб.
Т.Р.	Номи шабакаҳои радио	Муассис, директор.
1.	“Мавҷи тоҷик”	Рустами Қонӣ. ш.Кӯлоб.
2.	“Хатлон”	Ҳамроҳ Салимов. ш.Қӯрғонтеппа.
Т.Р.	Номи матбааҳо	Муассис
1.	“Қорхонаи воҳиди давлатии истеҳсолии матбааҳои вилояти Хатлон”	Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Қӯрғонтеппа.
	“Иттиҳоди истеҳсолии матбааҳои ш.Кӯлоб.	Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ЧДММ“Матбаа”. ш.Қӯрғонтеппа.

	“Матбаа”	ҚДММ “Матбаа” ш.Қўрғонтеппа.
	“ҚВД матбааи ноҳияи Қумсангир”	Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ноҳияи Қумсангир.

Теъдоди бинандагони телвизонҳои “Қўрғонтеппа” ҳудуди як миллион нафар, “Хатлон” 400 ҳазор нафар, “Мавҷи озод” 300 ҳазор нафар, “Кўлоб” 80 ҳазор нафар, теъдоди шунавандагони радиоҳои “Мавҷи Тоҷик” 100 ҳазор нафар, “Хатлон” низ 100 ҳазор нафар буданд [3].

Феҳристи матбуоти вилояти Хатлон дар соли 2018

Т.Р.	Номгӯи маҷалаҳо	Муассис
1.	“Паёми донишгоҳи давлатии Бохтар”	Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.
2.	“Паёми донишгоҳи давлатии Данғара”	Донишгоҳи давлатии Данғара
3.	“Паёми донишгоҳи давлатии Кўлоб”	Донишгоҳи давлатии Кўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
4.	“Сафо”	Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон
5.	“Симурғ”	Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон
Т.Р.	Номи рӯзномаҳо	Муассис
1.	“Хатлон”	Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон.
2.	“Новый Хатлон”	МИҲД вилояти Хатлон.
3.	“Элчи”	Рӯзномаи фарҳанги- маърифатии ўзбекзабонаи вилояти Хатлон. Тошмат Темуров
4.	“Навиди Кўлоб”	Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кўлоб.
5.	“Нури Норак”	МИҲД шаҳри Норак.
6.	“Субҳи Шаҳритус”	МИҲД ноҳияи Шаҳритус.
7.	“Бешкент”	МИҲД ноҳияи Носири Хусрав.
8.	“Тахти Кубод”	МИҲД ноҳияи Кубодиён.
9.	“Баҳористон”	МИҲД ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ.
10.	“Нури маърифат”	МИҲД ноҳияи Вахш.
11.	“Гулистон”	МИҲД ноҳияи Фархор.
12.	“Навиди Балчувон”	МИҲД ноҳияи Балчувон.
13.	“Вахш”	МИҲД ноҳияи Вахш.
14.	“фуруғимаърифат”	МИҲД ноҳияи Шамсидин Шохин.
15.	“Гулхани Восеъ”	МИҲД ноҳияи Восеъ.
16.	“Навиди Балх”	МИҲД ноҳияи Чалолуддини Балхӣ.
17.	“Ҳаётинав”	МИҲД ноҳияи Панҷ.
18.	“Навиди Дӯстӣ”	МИҲД ноҳияи Дӯстӣ.
19.	“Субҳи Ёвон”	МИҲД ноҳияи Ёвон.
20.	“Ҷафар”	МИҲД ноҳияи Ҳамадонӣ.
21.	“Пайғом”	МИҲД ноҳияи Темурмалик.
22.	“Субҳимехнат”	МИҲД ноҳияи Мўминобод.
23.	“Кулябская правда”	МИҲД шаҳри Кўлоб.

24.	“Пайки шифо”	Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон.
25.	“Дармонбахш”	Коллеҷи тиббии шаҳри Кӯлоб.
26.	“Маърифат”	Коллеҷи омӯзгории ДДҚ.
27.	“Нурафшон”	Донишгоҳи энергетикаи Тоҷикистон.
28.	“Амри Вақт”	Донишгоҳи давлатии Данғара.
29.	“Навиди омӯзгор”	Шуъбаи маорифи ноҳияи Восеъ.
30.	“Табибони ҳамадон”	Коллеҷи тиббии ноҳияи Ҳамадонӣ.
31.	“Анвори дониш”	Донишгоҳи давлатии Кӯлоб.
	“Симои Данғара”	МИҲД ноҳияи Данғара.

Аз ошноӣ, омӯзиш ва пажӯҳиши вазъи расонаҳои хабарӣ, бахусус матбуоти вилояти Хатлон дар тӯли солҳои мавриди назари мо кас ба чунин хулоса меояд, ки ин риштаи муҳими соҳаи фарҳанг ҷавобгӯ ба талаботи давру замон нест.

Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки рӯзномаҳо бо теъдоди хеле кам, ҳатто ночиз дар нисбати аҳолии шаҳру ноҳияҳо ба таъби мерасанд. Чунончӣ, ноҳияи Вахш дорои беш аз 160 ҳазор аҳоли буда, рӯзномаи ноҳиявии “Вахш” бо теъдоди ҳамагӣ 455 нусха ба чоп мерасад. Ва ё ноҳияи Мӯъминобод дорои беш аз 78 ҳазор аҳоли буда, рӯзномаи ноҳиявии “Субҳи меҳнат” бо теъдоди 300 нусха, ноҳияи Темурмалик дорои қариб 60 ҳазор аҳоли буда, рӯзномаи ноҳиявии “Пайғом” бо теъдоди 500 нусха, ноҳияи Восеъ дорои беш аз 178 ҳазор аҳоли буда, рӯзномаи ноҳиявии “Гулхани Восеъ” бо теъдоди 850 нусха таъбу нашр мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Архиви ҷорӣи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Аз Хуталон омадия.- Душанбе, 2004.
3. Армуғони Фархориён.- Душанбе, 2005.
4. Кӯлоб.- Душанбе, 2006. – 418 с.
5. Маълумотномаи васоити иртиботи оммаи Тоҷикистон.- Душанбе, 2010.
6. Лолаҳои марз.- Душанбе, 1997.
7. Ноҳияи Москва: 50 сол.- Душанбе, 1997.
8. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷ.4. - Душанбе, 2015. – 566 с.
9. Шерхон У. Данғара. – Душанбе, 2005.
10. Шукуфаҳои Хатлон.- Душанбе, 2003. - 88 с.

ВАЗЪИ ФАЪОЛИЯТИ ВАСОИТИ АХБОРИ ОММА ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Дар ин мақола оиди ба фаъолияти ташаккул ва тақомули васоити ахбори омма омӯзишӣ дар вилояти Хатлон мавриди таҳқиқ ва таҳлилу барасӣ қарор гирифташудааст. Васоити ахбори омма аз қабилӣ маҷаллаҳо, рӯзномаҳо, шабакаҳои телевизионӣ, радиой, оҷансҳои иттилоотӣ ва ғайра дар ҳаёти

фарҳангии вилояти Хатлон мақоми муайянро касб кардааст. Бояд гуфт, ки дар миёни ин анвоъи хабари рӯзномаҳо таърихи тӯлонитар дошта ва бархе аз онҳо бо номи аввалаш худ то ба имрӯз таъбу нашр мешаванд.

То соли 2006 дар вилояти Хатлон 3 рӯзномаи вилоятӣ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва ўзбекӣ, студияи телвизон, хонаи радио, 26 рӯзномаи шаҳрию ноҳиявӣ фаъолият доштанд.

Соли 2010 дар ҳудуди вилоят 2 маҷалла, 21 рӯзнома, оҷонсии итилоотӣ, 4 шабакаи телвизон, 2 шабакаи радио, 4 матбаа фаъолият менамуданд. Аз ин миқдори умумии нашрияҳо 3-тоаш вилоятӣ, 11-тоаш ноҳиявӣ, боқимонда соҳавию хусусӣ буданд.

Дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дигар ғӯшаю канори он дар вилояти Хатлон низ рӯзнома, маҷаллаҳо, шабакаҳои телевизиони таъсис ёфта, шароити хуб барои расонидани итилоотҳо фароҳам оварда шудааст.

Калидвожаҳо: Анвори дониш, оҷонсии итилоотӣ, ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ, сулҳуваҳдат, матбаа.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Алишер Амирхон, Донишгоҳи давлатии Дангара, муаллими калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва таърихи умумӣ. Адрес: Дангара, кучаи Марказӣ. Телефон +992909000306.

Ализода А.А.- Донишгоҳи давлатии Дангара, муаллими калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва таърихи умумӣ. Адрес: Дангара, кучаи марказӣ. Телефон +99290477748.

СОСТОЯНИЕ СМИ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье исследуются и анализируются обучающие мероприятия по формированию и развитию СМИ в Хатлонской области. Средства массовой информации, такие как журналы, газеты, телевидение, радио, информационные агентства и т.д., играют значительную роль в культурной жизни Хатлонской области. Следует отметить, что среди этих типов новостей некоторые газеты имеют более длительную историю, и некоторые из них до сих пор издаются под своими именами.

До 2006 года в Хатлоне выходили 3 областные газеты на таджикском, русском и узбекском языках, работал телестудия, дом радио и 26 городских и районных газет. В 2010 году в области издавались 2 журнала, 21 газет, информационное агентство, существовало 4 телеканала, 2 радиоканала и 4 типографии. Из общего количества публикаций 3 - региональные, 11 - районные, остальные - частные.

За время независимости Республики Таджикистан, как и в других частях страны, в Хатлонской области были созданы газеты, журналы и телеканалы, созданы хорошие условия для распространения информации.

Ключевые слова: Анвар знаний, информационное агентство, патриотизм, национальная гордость, мир и единство, полиграфия.

Сведения об авторах:

Алишер Амирхон, Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры государственной администрации и общей истории. Адрес: г. Дангара, улица Центральная. Телефон +992909000306.

Ализода А.А. - Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры государственной администрации и общей истории. Адрес: г. Дангара, центральнойулицы. Телефон +992904777748.

THE STATE OF THE MEDIA IN KHATLON

This article examines and analyzes the training activities for the formation and development of the media in Khatlon. Mass media such as magazines, newspapers, TV, radio, news agencies, etc. play a significant role in the cultural life of Khatlon region. It should be noted that among these types of news newspapers have a longer history, and some of them are still published under their first names.

Until 2006, there were 3 regional newspapers in Tajik, Russian and Uzbek languages, a TV studio, a radio house, and 26 city and district newspapers in Khatlon. In 2010, there were 2 magazines, 21 newspapers, a news agency, 4 TV channels, 2 radio channels, and 4 printing houses in the region. Out of the total number of publications, 3 were regional, 11 were district, and the rest were private.

During the independence of the Republic of Tajikistan, as in other parts of Khatlon region, newspapers, magazines and television channels have been established, and good conditions have been created for the dissemination of information.

Key words: Anwar of knowledge, information agency, patriotism, national pride, peace and unity, printing.

About the authors:

Alisher Amirkhan - Dangara State University, Head of the Department of Public Administration and General History. Address: Dangara district, Central street, phone +992909000306.

Aizoda A.A. - Dangara State University, Head of the Department of Public Administration and General History. Address: Dangara district, Central street, phone +992904777748.

ШАХСИЯТ ВА ТАШАККУЛИ ОН ДАР ҶАРАЁНИ ВАРЗИШ

Раҳимов Ҷ.М., Аминова Ш.Ҷ.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Шахс чун субъект ва объекти муносибатҳои ҷамъиятӣ дар варзиш. Дар фаъолияти варзишгарон бисёр ҳодисаҳои шахсият зоҳир мегардад. Чунки варзиш бисёр аз мушкилотҳо иборат мебошад. Фаъолияти варзишӣ дар варзишгар бениҳоят нақши муҳимро мебозад, аммо варзиш ба шахсияти бурдбор таъсири бад ҳам расонида метавонад. Доир ба агрессия бошад чунин омадааст.

Агрессия ин рафторест, ки ба инсон мақсад мегузорад, ки бо одамони дигар зарари ҷисмонӣ ё маънавӣ расонад. Дар фаъолияти варзишии варзишгарон як қатор шахсиятҳои бузург саҳми бевоситаи худро гузоштаанд. Ин шахсиятҳои ректори ДТҶ Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов д.и.п. Сафаров Шодӣ Асомуродович н.и.п. Наимов Зариф ва Шарипов М.Ш. мебошад.

Варзиш на камтар аз фаъолияти таълимӣ ва меҳнатӣ одамро чун шахс ташаккул медиҳад. Дар варзиш бисёр ҳодисаҳои шахсият зоҳир мешавад: - ҷидду ҷаҳд ё кӯшиш барои шӯҳрат ба даст овардан

- кӯшиш барои ба дигарон писанд омадан
- кӯшиш барои мавқеи баландро соҳиб шудан
- кӯшиш баҳри натиҷаҳои баланд ба даст овардан
- хушмуомила будан
- худро эҳтиром намудан
- боварӣ пайдо кардан
- бо аъзоёни даста муносибатҳои хуб доштан
- қаноатмандӣ аз ҳаёт
- масъулияти ҳис кардан
- бо диққат будан
- сабуриро инкишоф додан
- мустақкамии эмотсионалӣ пайдо кардан
- вобастагиро бо аъзоёни даста ҳис кардан
- худназораткуниро ташаккул додан
- мувофиқи вазъиятҳо рафтор кардан

Фаъолияти варзишӣ ба шахсияти варзишгар таъсири калон мерасонад. Зеро варзишгар мубориза мебарад, то натиҷаҳои баланд ва ғолибият ба даст орад. Варзишгарон бо якдигар хушмуомилаанд ва муоширатро меписанданд. Дар онҳо мустақилият бештар пайдо мешавад. Онҳо нуқтаи назари худро доранд, талаботи дар маркази диққати ҷамъият ва дӯстон буданро доранд. Меҳроҳанд аз шӯҳрат қаноатмандиро ҳис намоянд. Варзишгарон бештар экстравертанд, яъне

самти шахсияти онҳо ба муҳити беруна равона карда мешавад. Бо зиёд шудани маҳорат дар онҳо боварӣ ба худ меафзояд, рафтор ва ақида бе восита мустақил мегардад. Худидоракуни ва худдории иродави пурзӯр мегардад, қадрдонии шахси баланд мешавад. Баъди даҳ соли фаъолияти варзиши шахс фаълтар, озодтар мегардад. Нобоварӣ ва хавотирӣ қариб, ки дида мешавад. Бинобар он, ба ҳолатҳои депрессивӣ кам дучор мешаванд.

Аммо варзиш ба шахсияти бурдбор таъсири бад ҳам расонида метавонад. Ин гуна варзишгарон метавонанд ба эгосентрикҳо (худгоҳ) мубадал гарданд.

Агрессия ва агрессивияти варзишгарон. Агрессия- ин рафторест, ки инсон мақсад мегузорад, ки ба одамони дигар зарари ҷисмонӣ ё маънавӣ расонад. Баъзе олимони варзишро агрессияи рафтории бо қоидаҳо идоракунанда меноманд, яъне шакли безарари иҷтимоии агрессия меҳисобанд.

Агрессияро ба агрессияи душманона ва агрессияи сохторӣ ҷудо мекунанд. Агрессияи сохторӣ – ин манъи коре, амале, рафторе аст, ки ба ҳалли масъалаҳои педагогӣ равона шудааст. Инчунин агрессияи ҷисмонӣ лату куб, бербалӣ (чанҷол), ҷисмонии ба одам равона нашуда, балки ба ашӯҳо (ба қаҳри мағлубият дарвозабон зарба ба чуби дарвоза мезанад), вербалии ба худи одам равона нашуда (аз қаҳр варзишгар касеро бадном мекунад). Агрессия ба нақшагирифта ва маҷбур одамро ба ғазаб оваранда низ ҷудо мешавад. Ҷимоягар рақибашро аз по меафтад ё рақиб ҳучуми ҷавобӣ мезанад.

Агрессия – ин хосияти мураккаби шахс аст, ки тайёрии одамро, ҳангоми вазъияти конфликтӣ, барои истифода намудани амалиёти ҷисмонӣ зидди нафарҳои зоҳир менамояд [1,с.194].

Хавотирӣ ва таъсири он ба фаъолияти бомуваффақияти варзишгарон. Хавотирӣ –ин яке ҳолатҳои психикии шахс аст, ки дар зоҳир намудани бегоҳӣ ва ҳарос, гоҳҳо бе ягон асос аз сар гузаронида мешавад. Дарачаи муайяни хавотирӣ хусусияти табиӣ одам аст. Ҳар як одам дарачаи зарурии хавотирӣ дорад, ки гоҳҳо фоидаовар мебошад. Аммо баъзе одамон дарачаи хавотирии баланд дорад. Ин гуна одамон доимо ҳиссиёти бадро аз сар мегузаронанд [2,с.156]. Онҳо рӯҳафтаанд ва доимо дар худ ҳар гуна беморихоро ҷустуҷӯ менамоянд. Ин гуна одамон аз мушкилиҳо метарсанд, худро дар гурӯҳи ноҳақ ҳис менамоянд (системаи Айзенк).

Сабаби ба ин гуна ҳолати психологӣ гирифта шудан ин наздик омадани вақти мусобика, ҳарос аз иҷро амалҳо, гурез аз мағлубият мебошад. Ин гуна варзишгарон дар мусобикаҳои қалон имкониятҳои худро пурра зоҳир намуда наметавонанд. Агар ин гуна варзишгаронро зерин назорат гиранд, бо онҳо бо диққат муносибат намоянд, дастгирӣ кунанд, ба онҳо иҷро амалиётҳои мураккабро супоранд, ин амалиётҳоро муддати зиёди вақт иҷро намоянд, онҳо бе зарар ин ҳолатро аз сар гузаронида метавонанд [3,саҳ 36].

Дар он намудҳои варзиш, ки амалҳои ҳаракатии мураккаб доимо иҷро карда мешавад, ҷасурӣ, пуртоқатӣ зоҳир менамоянд, дарачаи хавотирӣ миёна мебошад.

Барои муаёян намудани муваффақият дар мусобика ду хусусияти асосӣ шахсро таҳлил менамоем: агрессивият ва хавотирӣ. Маълум шуд, ки чӣ қадар дараҷаи агрессивият зиёд бошад, ҳамон қадар хавотирӣ кам зоҳир мешавад. Аз тадқиқотҳо маълум шуд, ки чӣ қадаре дараҷаи агрессивият баланд бошад, варзишгар дар мусобика ҳамон қадар хуб баромад менамояд.

Таъсири диққати чамъиятӣ ба инкишофи шахсияти варзишгар. Дараҷаи ҷалби диққати чамъиятӣ ба фаъолияти варзишӣ яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Доир ба мусобикаҳои варзишӣ доимо рӯзномаю маҷалаҳо, мақола ба ҷоп мерасанд, радио ва телевизион барномаҳо ташкил менамоянд. Дар мусобикаҳо дахҳо ҳазор тамошобин иштирок мекунанд. Ба варзишгарон дар ҳузури ҳазорҳо мухлисон унвон дода шуда, мукофотҳои давлатӣ супорида мешавад. Ҳамаи ин, на танҳо ба ҳолати варзишгар, балки ба ташаккули хусусиятҳои нави шахс ва рафтору қобилиятҳои корияш таъсир мерасонад [4,с.174]. Бо зиёд шудани маҳорати варзишӣ ва дастовардҳо мавқеи иҷтимоӣ варзишгар низ тағйир меёбад. Барои ӯ шароитҳои хуб фароҳам месозанд, ба онҳо диққати роҳбарони ташкилотҳои варзишӣ зиёд мегардад. Мухлисони зиёд пайдо мекунанд. Варзишгарон эҳсос менамоянд, ки онҳо аз дигарон вобастагӣ надоранд, балки дигарон аз онҳо аз муваффақияти шахсии онҳо вобастаанд.

Худбаҳодиҳии варзишгар зиёд гашта, метавонад шахсияти ӯро тағйир диҳад. Варзишгар бо қувват ва имкониятҳои худ боварии зиёд пайдо намуда, дучанд ба варзиш машғул мешаванд ва хубтар баромад менамояд. Дар ҳолатҳои дигар варзишгар тайёрӣ ва маҳорати худро басанда ҳисобида, ба машқҳо аҳамият намедиҳад. Баъди як чанд муддат натиҷаҳои варзишиаш камтар мегарданд.

Бинобар ин, вазифаи мураббиён зерин назорат гирифтани худбаҳодиҳии варзишгарон мебошад. Мураббиён бояд кӯшиш намоян, ки шогирдони муваффақ ва ғолиб самти заруриро нигоҳ доранд, бештар маҳорату малакаашонро мустаҳкам ва инкишоф диҳанд.

Хусусияти дигари мусобикаҳо ин аст, ки дар танқиду беаҳамияти нисбати варзишгар низ бояд эҳтиёткор бошем. Фикру ақидаҳои бетаҳлил ва худсарона ба шахсияти варзишгар ва ба натиҷаи фаъолиятҳои таъсири манфӣ расонида, боиси дар мусобикаҳо иштирок накардани варзишгар шуда метавонад. Худро аз чамъият дур мегирад.

Муваффақиятҳои рақобат чун ҳодисаи иҷтимоӣ психологӣ. Ҳангоме, ки шахс бо дигарон дар муомила аст, фаъолиятҳои зиёд мегардад. Ҳатто алоқаи ҳаёли одамро фаъол менамояд. Ҳангоми ахбороти пурра ё зарурӣ фаъолиҳои одам зиёд мегардад. Кор суръат мегирад, вале сифат паст мешавад, зеро одам фаъол гашта, бедикқат мегардад. Бурдборӣ аз рақобат аз тарафи мураббиён бисёр истифода мешавад, (таърифи рақибон ва натиҷаҳои онҳо). Ба шогирдон пешниҳоди натиҷаҳои баландтар аз рақибон онҳоро хеле фаъол мегардонад. Бедор намудани фаъоли ба воситаи ахборот доир ба рақибон, кори басо нозуки

психологӣ мебошад, ҳатто ҳаракатнокҳам аст. Мураббиён рақобатро дар таҷрибаи варишӣ амалан истифода менамоянд (спарринг).

Ҳангоми спаррингҳо мағлубият ё ғолибият аз тарафи варзишгарон хеле мураккаб эҳсос карда мешаванд. Онҳо ба ҳамдигар эҳсосоти бад зоҳир менамоянд. Ҳангоми мусобика бошад, барои ҳамин шиддатнокии асабияшон нисбати ангезандаҳо дар маркази системаи асаб зиёд мегардад [6,с.199]. Муваффақияти фаъолияти шахс дар ҳузури одамони дигар аз хусусиятҳои психологӣ вобаста аст, махсусан аз экстравертии онҳо, яъне аз дараҷаи муомилаи онҳо. (П. Бекан)-экстравертҳо – хушмуомила; интровертҳо- аз муомила бо одам худро дур мегирад: Экстравертҳо дар дастаҳо хуб фаъолият мекунанд, интровертҳо дар танҳои худро озод ҳис менамоянд.

Этикаи варишӣ. Ҳангоми мусобика рақибон усулҳои зиёдро истифода мекунанд, ки якдигарро ба ҳолати ногувор биёранд. Барои ҳамин ҳам дар рақобати варишӣ равиши ақидаҳо ва равиши варишӣ аён мешавад. Мусобикҳои варишӣ ин на танҳо муҳорибаи қувва, ҷақонӣ, пуртоқатӣ мебошад, инчунин дар зоҳир намудани сифатҳои маънавӣ ва маърифатии варзишгарон аст.

Рақобати варишӣ муборизаи боадолат аст. Бинобар он, тарбияи маънавии варзишгар як ҷузъи ҳатмии кори педагогии мураббиён мебошад. Ҳангоми муҳорибаҳои байналмиллалӣ этикаи варишӣ, яъне қоидаҳои маънавӣ аҳамияти калон дорад, ки аз мундариҷаи рақобати солим, боадолаттар зоҳир мегардад (баъди мусобикаҳо рақибон ба ҳама мушкилиҳо нигоҳ накарда, ба якдигар фишор меоранд). (Гиймор Г. Бе нақора, бе таблақ. М. ФиС. 1972) [8,с.55].

Сифатҳои олии маънавӣ ҳатто ҳангоми муҳорибаҳои варишӣ бояд зоҳир шаванд, ки инро варзишгарони зиёд нишон медиҳанд. Аммо бизнеси варишӣ, ки ба вариши касбӣ ворид шудааст, ба ташаккули хусусиятҳои маънавӣ ва этикаи шахсияти варзишгар таъсири манфӣ мерасонад (эҳтиром, дастгирӣ, адолатпарварӣ). Дар замони ҳозира байни варзишгарон зухуроти расизм ҳам дида мешавад.

Байни мураббиён, психологон, психфизиологон, духтурон баҳсҳо зиёданд: Ҳолати “шакли варишӣ” ва тайёрии машқӣ як ҳолат аст ё онҳо ду ҳолати гуногунанд. Як гурӯҳ мураббиён тайёрии машқиро “шакли варишӣ”-и варзишгар меҳисобанд. Агар тамоми ҳаракатҳо ва усулҳои истифодабарии онҳо аз худ карда шаванд, варзишгар дар шакли варишӣ аст. Аммо психолог Е.П. Илин, Н.М. Молчанов, М.А. Замкова бо воситаи тадқиқотҳо исбот кардаанд, ки амалиётро иҷро кардан пеш аз мусобика, дар вақти мусобика ва якҷанд моҳ то мусобика аз якдигар фарқ доранд. То 3-4 моҳи мусобика варзишгарон оромона тайёрӣ мекунанд. Аммо 2-3 ҳафта пеш аз мусобика ва ҳангоми мусобика ҳолати психологии варзишгарон тағйир меёбад.

Барои иҷрои амалиётҳои ҳаракатӣ, ки дар машқкунӣ иҷро мешуданд, дар мусобика ва пеш аз мусобика 50% зиёдтар қувва сарф карда мешавад.

Варзишгарон аз масъулияти мусобиқа, моҳият, вазнинии он дар ҳаяҷон, тобоварӣ ва ҳарос меафтад. Ин ба ҳолати шиддатнокии психикӣ ва ангеизиши қувваи зиёди иродавӣ зарур аст: маслиҳатҳои мураббиро ба назар гирифтани, диққатро пурра ба иҷрои амалиёт ҷалб кардан, нисбати рақибон бо диққат будан, ҳар як ҳаракатро назорат намудан, ба амалиёти худ баҳо додан, вазъиятҳоро таҳлил намудан, ба хатоҳои роҳ надодан, масъалаҳои пайдогаштаре ҳал намудан, қарор баровардан, дарҳол амал кардан, ба эҳсосот роҳ надодан, тарсу ҳаросро аз худ дур кардан, ба мушкилиҳо тоб оварда, монетаро бартараф намудан, таъсироти муҳлисон ва шароити мусобиқаро оромона қабул кардан, тактика ва техникаи ҳаракатиро дар ёд доштан ва онро ҳангоми зарурат ба ёд оварда, амал кардан...

Ин хусусиятҳои ҳолати “Шакли варзишӣ” аст, ки дар ҳақиқат тайёр будани варзишгарро пурра зоҳир менамояд ва ба натиҷаҳои баланди варзишӣ оварда мерасонад.

Омодагӣ ба мусобиқа. Тайёри ин ҳолати мустаҳкам буда, самти фаъолияти шуури варзишгарро барои ба даст овардани мақсади муайян инъикос менамояд, ки ба натиҷаҳои баланд равона мешаванд. Ҳолатест, ки варзишгар барои мубориза бо ҳама мушкилиҳо тайёр аст. Ин ҳолат якҷанд рӯз ё якҷанд соат пеш аз мусобиқа пайдо мешавад. Варзишгар бо ин ҳолат худро ҳафтаҳо омода мекунад. (А.И. Пуни, Саволҳои психологии варзиш. Л.; 1975)

Қобилияти мустақилона идора намудани рафтор, амалиёт ва эмотсияҳо ҳангоми мусобиқа. Агар варзишгар дар “шакли варзишӣ” бошад, яъне тайёрии олии дошта бошад, варзишгарон нақши ҷойгирии ҳар як варзишгарро дар майдон аниқтар асос менамоянд. (волейбол). Яке аз нишонаҳои тайёрии ақли варзишгар идроки бошиддат, хотираи хуб амалкунанда, фаъолии тафаккури амалкунанда мебошад. Тайёрии иродавӣ низ хеле муҳим аст: кӯшиши зиёди ирода, роҳ надодан ба ҳолатҳои манфии эмотсионалӣ, равиши шуур на ба интизории ғалаба, балки ба назорати амалиёт, идора намудани рафтор аз ҳар гуна ноҳушиҳо, бедории қувваҳои эмотсионалӣ (адреналин) бо қувваҳои мушакӣ, маромҳо ва мақсадҳои навро бедор намудан.

Ба варзишгар имконият додан зарур аст, ки аз як тараф тамоми маҳораташро нишон диҳад ва аз тарафи дигар худро то охири мусобиқа мустаҳкам нигоҳ дорад. Рӯҳбаландӣ ва боварии ӯро зиёд намуда, қабириродагяшро зиёд намудан муҳим аст. Рақибони бомаҳорат ва пуртаҷрибаро дида, варзишгар ба тарсу ҳарос меафтад. Варзишгар кӯшиш мекунад, диққаташро ҷалб намояд, аммо баръакс ҳолати баланди ангеизиш ӯро фаро мегирад (натиҷаҳо). Аммо агар варзишгар худро ором кунад, боварияш ба ғолибият зиёд бошад, ҳиссиёти масъулиятро паст мегардад. Новобаста аз он ки маҳорату таҷрибаи варзишгар чӣ қадар аст, ӯ бояд дар мусобиқа бо маромҳои ҷиддӣ ва бо сарфи тамоми қувва баромад намояд [9, с.197]. Мураббӣ бояд кӯшиш кунанд, ки шогирдон дар мусобиқа дилсардона иштирок накунанд.

Ташаккули боварӣ ва имкониятҳои худ. Барои ташаккули омодагӣ ба мусобика боварӣ муҳим аст. Натиҷаҳои хуб танҳо бо боварии зиёд ба даст меоянд. Боварӣ танҳо ҳангоми расидан ба дараҷаи зарурии ҷисмонӣ, техникӣ ва тактикӣ пайдо мешавад. Дараҷаи боварӣ ба ғолибият бо хусусиятҳои зерин муайян мегардад:

- а) бо мушкилиҳои объективии супориш;
- б) бо зинаҳои худбаҳодиҳӣ ва талабот;
- в) бо таҷрибаи гузашта;
- г) бо синни варзишгар, ки бо баҳодиҳии вазъият таъсир мекунад;
- д) бо вазъияте, ки аъзоёни дигари даста баъди он ба натиҷаҳои хуб расидаанд;
- е) бо дараҷаи моҳияти натиҷаҳои бадастоварда.

Нобоварӣ барои варзишгар чунин ҳолатест, ӯро ба мағлубият мерасонад. Дар ҳолати нобоварӣ варзишгар масъулияти зиёдро ба зимма намегирад, худро аз маркази бозӣ дур гирифта, тамоми қувва ва маҳораташро нишон намедихад. Устодон барои бартараф намудани нобоварӣ усулҳои гуногунро истифода менамоянд. Мураббӣ аз дастаи гуштингирон ба машқи пеш аз мусобикавӣ варзишгарони номдорро даъват намуд. Ҳангоми задухурди тан ба тан ба варзишгари номӣ пешниҳод намуд, ки бо яке аз шогирдонаш қувва озмояд, аммо на ба тамоми қуввааш гуштин гирад. Шогирди чавон дар ҳарб чемпионро бурд ва ин боварии ӯро ба қувваҳои худ зиёд намуд. Мураббӣ дигар дар дастаи варзиши сабук пешниҳод намуд, ки ба баландиҳои гуногун чаҳанд. Ҳангоме, ки варзишгарон паи ҳам меҷаҳанд, устодашон беҳабар баландиро зиёд намуд. Яке аз варзишгароне ки аз худ боварӣ дошт, баландиро бе мамоният ва огоҳӣ фатҳ кард.

Барои омодагии варзишгар ҳисси боварӣ ба қувваҳои худ хеле муҳим аст. Танҳо бо ҳисси боварӣ ӯ ба ҳолати “шакли варзишӣ” расида, натиҷаи баланди варзиширо соҳиб мешавад.

АДАБИЁТ

- 1 Сафаров Ш.А. Раҳматова Т.Д. Шарипов М.Ш. Психологияи варзиш Душанбе 2018 237саҳ
- 2 Раззоқов Х.С- Ятимов Б.Қ., Ойхмадов Ш.Р.; психологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ш. Душанбе-2017. 276саҳ
- 3 Мире Е., Лонец Е. Запланированные методы исследования личности.- СПб,2002
- 4 Сафаров Шодӣ Асомуродович., Шарифов Мирзобоқӣ., фалсафаи варзиш. Душанде-2016. 455саҳ.
- 5 Озеров В.П. Психомоторические способности в спорте.- дубна, 2002
- 6 Сафаров Ш.А., Раҳматова Т.Д., Шарипов М.Ш. Психологияи варзиш Душанбе- 2018.,237саҳ.
- 7 Борзаковский Ю. Советский спорт.- М.: ФиС, 2007.

- 8 Сафаров Шодӣ Асомуродович., Фарҳанги варзиш ва тафсири бозиҳои миллӣ ҳамчун воситаи рушди шахсияти донишҷӯён. Душанбе “маъориф ва фарҳанг” 2012., 406саҳ.
- 9 Норов С.С., Камолов Б., Таърихи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш Душанбе-2017., 104саҳ.
- 10 Эмомалӣ Раҳмон: Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни Ориёӣ. Душанбе-2007., 454саҳ.

ШАХС ЧУН СУБЪЕКТ ВА ОБЪЕКТИ МУНОСИБАТҲОИ ҶАМЪИЯТИ ДАР ВАРЗИШ

Варзиш на камтар аз ҷаҳлияти таълимӣ ва меҳнатӣ одамро чун шахс ташаккул медиҳад. Дар варзиш бисёр ҳодисаҳои шахсият зоҳир мешавад: - ҷидду ҷаҳд ё кӯшиш барои шухрат ба даст овардан, Ҷаҳлияти варзишӣ ба шахсияти варзишгар таъсири калон мерасонад. Зеро варзишгар мубориза мебарад, то натиҷаҳои баланд ва ғолибият ба даст орад. Варзишгарон бо якдигар хушмуомилаанд ва муоширатро меписанданд. Дарачаи ҷалби диққати ҷамъиятӣ ба ҷаҳлияти варзишӣ яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Доир ба мусобикаҳои варзишӣ доимо рӯзномаю маҷлаҳо, мақола ба ҷоп мерасанд, радио ва телевизион барномаҳо ташкил менамоянд. Дар мусобикаҳо даҳҳо ҳазор тамошобин иштирок мекунанд.

Калидвожаҳо: Варзиш, субъект ва объект, Агрессия ва агрессивият, психолог, экстраверт.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Раҳимов Ҷовидон Мирзошоевич-Донишгоҳи давлатии Данғара, ассистенти кафедраи тарбияи ҷисмонӣ, ва мудофияи граждани факултети педагогикаи инноватсионӣ ва психология. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Данғара кӯчаи марказӣ, 25. Телефон 987262671

Аминова Шахло Қурбоналиевна Донишгоҳи давлатии Данғара нозир-ҳуҷжатгузори кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофияи граждани факултети педагогикаи инноватсионӣ ва психология. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Данғара кӯчаи марказӣ, 25. Телефон:007445474

ЧЕЛОВЕК КАК СУБЪЕКТ И ОБЪЕКТ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В СПОРТЕ

Спорт в не меньшей степени, чем учебная и трудовая деятельность, формирует человека как личность. В спорте много черт личности: - стремление или стремление к славе, Занятия спортом оказывают большое влияние на личность спортсмена. Потому что спортсмен борется за высокие результаты и победы. Спортсмены вежливы друг с другом и получают удовольствие от общения. Уровень общественного внимания к спортивной деятельности стоит на одном из первых мест. О спортивных соревнованиях регулярно выходят газеты и журналы, статьи, радио- и телепередачи. В соревнованиях принимают участие десятки тысяч зрителей.

Ключевые слова: физическая культура, субъект и объект, агрессия и агрессивность, психолог, экстраверт.

Сведение об авторах:

Рахимов Джовидон – Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры физического воспитания, и гражданской обороны факультета инновационная педагогика и психология. Адрес: Республика Таджикистан, город Дангара, Центральная улица, 25.

Аминовой Шахло- Дангаринский государственный университет, документалист кафедры физического воспитания, и гражданской обороны факультета инновационная педагогика и психология

MAN AS A SUBJECT AND OBJECT OF PUBLIC RELATIONS IN SPORTS

Sport, no less than educational and labor activity, forms a person as a person. There are many personality traits in sports: - striving or striving for fame. Playing sports has a great influence on the personality of an athlete. Because the athlete fights for high results and victories. Athletes are polite to each other and enjoy communication. The level of public attention to sports activities is one of the first places. Sports competitions are regularly published in newspapers and magazines, articles, radio and television programs. Tens of thousands of spectators take part in the competition.

Key words: Sports, subject with object, Aggression against aggression, psychologist, extrovert.

Information about the authors:

Rahimov Jovidon – Dangara State University, assistant of the Department of physical Education and civil defence of the Faculty innovative pedagogy and psychology. Address: Republic of Tajikistan, Dangara city, Central street, 25

Aminova Shahlo – Dangara State University documentary of the Department of physical Education and civil defence of the Faculty innovative pedagogy and psychology. Address: Republic of Tajikistan, Dangara city, Central street, 25

**СИЁСАТИ МАОРИФПАРВАРОНАИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ
ВА ФАРОГИРИИ ЧАВОНОН БА ТАЪЛИМ, ҲАМЧУН ОМИЛИ
ПЕШРАФТИ УСТУВОРИ СОҲАҲОИ ГУНОГУН
ДАР ЗАМОНИ МУОСИР**

**Расулзода Ш.Ч.
Донишгоҳи давлатии Данғара**

Ояндаи мамлакат аз фаъолияти омӯзгор ва рушди илму маориф вобастагии зиёд дорад. Дар хотир бояд дошт, ки танҳо миллати босавод метавонад насли соҳибмаърифату донишманд ва кадрҳои арзандаи давронро ба воя расонад, пеш равад ва дар ҷомеаи мутамаддин мақоми арзандаи худро пайдо намояд.

Эмомали Раҳмон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомали Раҳмон шахсияти шинохта ва эътирофшудаи олами сиёсати байналмилалӣ, кафили сулҳу ваҳдат ва ояндаи дурахшони Тоҷикистони соҳибистиклол мебошад. Хидмати бузурги Сарвари кишвари мо аз рӯзҳои аввали фаъолияташ дар барқарорсозии сулҳ, мустаҳкам намудани шоҳаҳои асосии ҳокимияти давлатӣ, амалӣ ва сохтани ҳадафҳои стратегӣ беназир буда, сиёсати пешгирифтааш ба тарбияи ватандӯстию ҳештаншиносӣ, маънавию ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, эстетикӣ, илмӣ, ҳаёти солим ва ғайра нақши муҳим бозидааст.

Дастовардҳои бемисли замони истиқлол далелест аз хизматҳои Сарвари давлат. Пешвои миллат дар муддати кӯтоҳ Тоҷикистони ҷавонро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ намуда, ба мардум шароити мусоиди зиндагӣ фароҳам овард, ба насли наврасу ҷавон имконияти бештарро муҳайё сохтааст. Сарвари давлат дар баробари ободонию созандагӣҳои кишвар инчунин ба соҳаи маориф ва таълиму тарбияи насли наврас аҳамияти махсус дода, ҳамеша эҳтироми ҳешро ба муаллимону аҳли маориф ибраз медорад.

Аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ ҳукумати мамлакат ҳамеша талош ба он меварзад, ки насли наврас тарбия ва таълим гирифта, илмҳои замонавиро дар сатҳи баланд аз худ намоянд ва дар пешрафти ватан хизмат намоянд. Барои рӯҳбаланд намудани хонандагону донишҷӯёни болаёқат стипендияҳои президентӣ ва квотаи президентӣ муқаррар карда шудаанд, ки аз ҷумлаи ғамхориҳои назарраси Пешвои миллат дар таълиму тарбияи ҷавонон ба ҳисоб мераванд.

Хизматҳои арзандаи роҳбари давлат бахусус дар пешрафти таълиму тарбияи насли ҷавон дар тамоми манотиқи Тоҷикистони азиз шоистаи таҳсин мебо-

шад. Маҳз тавассути таъсис додани муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, коллеҷҳо ва литсею гимназияҳо дар минтақаҳои дур аз маркази кишвар яке аз роҳҳои асосии баланд бардоштани маърифати ҷавонон ба ҳисоб меравад. Далели ин гуфтаҳоро бевосита дар тайёр кардани кадрҳои соҳаи педагогика тавассути таҳсилоти рӯзона ва ғоибонаю фосилавӣ дар Донишгоҳи давлатии Данғара барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, коллеҷҳо ва кӯдакистон дидан мумкин аст.

Хатмкардагони ихтисосҳои гуногуни равияи педагогӣ имрӯзҳо муассисаҳои номбурдари бомуваффақона хатм намуда, дар таълиму тарбияи насли наврас саҳми арзанда мегузоранд. Ба хусус тайёр кардани омӯзгорони фанҳои дақиқ ва риёзӣ, аз қабилӣ математика, химия, физика, информатика, биология ва экология дар таъминоти муассисаҳои минтақа бо кадрҳои соҳибкасб қобили тазаккур аст.

Мусаллам аст, ки дар байни тамоми илмҳо улуми табиатшиносӣ ва дақиқ нақши пешбарандари мебозари дастовардҳои рӯзафзуни он зиндагӣ ва фаъолияти инсонро беҳбуд мебахшад. Бинобар ин, Пешвои миллат бо дарки он, ки барои таҳлилу баррасии мавзӯҳои илмӣ ва аз худ кардани донишҳои илмӣ як ё ду солро бахшидан нокифоя аст, солҳои 2020-2040-ро “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон намуданд ва ин ташаббуси арзанда аз ҷониби пиру барнои кишвар хеле хуш истиқбол ёфт.

Ба андешаи мо маҳз давоми солҳои донишҷӯӣ дар паси мизи муассисаи таҳсилоти олии нишастан, баҳра бардоштан аз илму маърифат, соҳибкасб гардидан ҷавонро ба меҳнатдӯстию сабру бурдборӣ раҳнамун сохта, ҳисси ватандӯстию худшиносии миллии онҳоро баланд мебардорад. Дар шароити афзоиши нуфузи ҷавонон дар ҷомеаи соҳибистиклоли Тоҷикистон соҳибмаърифату соҳибкасб гардидан онҳо имконияти пайдо кардани мавқеи муайяно дар бозори озодаи меҳнат фароҳам оварда, тафаккури умумии созанда ро дар байни ҷавонон ба вучуд меорад. Имрӯз “Ояндаи миллат” гардидани ҷавонон ва устуворона пеш бурдани ҷомеа аз тарафи онҳо маҳз тавассути донишу маърифату малакаи касбӣ, ки дар макотиби олии ба даст овардаанд, имконпазир мегардад. Дар тақвияти ақидаҳои баёнгардида метавон андешаи зеринро изофа намуд: “Ҷавонро ҷунун тарбия бояд кард, ки онҳо дар интиҳоб, хулосабарорӣ ва пешбарии ҳаёти худи ҷомеаи инсонӣ мустақил бошанд, аз тафаккури дастнигар дурӣ ҷӯста, ба тафаккури созанда рӯ оваранд, ба қувва ва нерӯи худ боварӣ ҳосил намоянд”.

Дар шароити рақобати солим дар бозори меҳнат таҳсилоти олии касбӣ ҳисси навоварию соҳибкорӣ ва ҷустуҷуйи роҳҳои самарабахши истифода бурдани воситаҳои мавҷудаи меҳнатро дар байни ҷавонон бештар бедор месозад. Ба хусус дар соҳаҳои кишоварзӣ, рушди деҳот, ободонии муҳит, сайёҳат ва меҳмондорӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайра имконияти зиёди муҳайё соختани ҷойҳои корӣ дар минтақаҳои мамлакат вучуд дорад. Дар раванди

таълиму тарбияи ҷавонон бедор кардани шавқу завқ ва донишу малакаи соҳибкорӣ дар байни ҷавонон вобаста ба соҳаҳои номбурда имконияти ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ ва ба шуғли пурмаҳсул ҷалб гардидани онҳо фароҳам меорад.

Яке аз самтҳои ояндадори рушди устувори деҳот ва бо ҷойҳои корӣ таъмин гардидани ҷавонон дар минтақаҳои мамлакат соҳибкории хурду миёна ба ҳисоб меравад. Тавассути ҷорӣ намудани технологияи муосир дар соҳаи растанипарварии боғдорӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, рушди хунароҳои мардумӣ ва зиёд кардани содироти маҳсулоти хушсифат тадричан баланд бардоштани сатҳи даромаднокии аҳолии деҳот имконпазир мебошад.

Рӯйхати адабиёт

1. Восиева Р. Тарбияи ҷавонон – омили муҳимми таҳкими ваҳдати миллӣ // Маърифати омӯзгор, № 3, 2017. –С. 19-20.
2. Қодиров А. 20 соли муҳим барои рушди илми кишвар / “Ҷумҳурият”, № 17, 2020. –С. 1.
3. Ҳодибоев Ф. Тарбияи ватандӯстӣ дар мактаби сулҳи Пешвои миллат // Маърифати омӯзгор, № 11, 2017. –С. 4-8.

СИЁСАТИ МАОРИФПАРВАРОНАИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ВА ФАРОГИРИИ ҶАВОНОН БА ТАЪЛИМ, ҲАМЧУН ОМИЛИ ПЕШРАФТИ УСТУВОРИ СОҲАҲОИ ГУНОГУН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар мақола доир ба баъзе самтҳои сиёсати маорифпарваронаи Пешвои миллат, аз ҷумла фарогирии ҷавонон ба таҳсил баҳри дар оянда пайдо кардани мавқеи устувор дар ҷомеа таҳлил карда шудааст. Дар баробари таҳсил дар муассисаҳои олии кишвар ҷавонон бештар дар самти ҳудогоҳии миллӣ, ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои волои он, саҳмгузори дар рушди соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ донишу малакаи касбӣ гирифта, барои фаъолияти пурсамар омода карда мешаванд.

Калидвожаҳо: таълим, тарбия, маориф, ҷавонон, фанҳои дақиқ, ватандӯстӣ, одоб, ахлоқ.

Маълумот оид ба муаллиф:

Расулзода Ш. Ҷ.-омӯзгори кафедраи педагогика, психология ва рушди нерӯи инсонии Донишгоҳи давлатии Данғара.

ПОЛИТИКА ПРЕЗИДЕНТА О ПОДДЕРЖКИ ОБРАЗОВАНИЯ И ПРИВЛЕЧЕНИЕ МОЛОДЁЖИ К УЧЕБУ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РАЗЛИЧНЫХ ОТРАСЛЕЙ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В статье проанализировано некоторые аспекты политики Лидера нации о поддержке образования, в том числе привлечение молодежи к учебу для нахождения устойчивой позиции в обществе. Наряду с учебой в высших учебных за-

ведениях страны молодежь побольше обучают принципы национальное самосознание, патриотизм, уважение к национальным достоинств, активное участие для развития различных отраслей народного хозяйства и хорошо подготавливаются для эффективной деятельности.

Ключевые слова: обучение, воспитание, образование, молодёжи, точные дисциплины, патриотизм, этика, поведение.

Информация об авторе:

Расулзода Ш.Ж.- преподаватель кафедры педагогики, психологии и развития человека Дангаринского государственного университета.

THE PRESIDENT'S POLICY ON SUPPORTING EDUCATION AND ATTRACTING YOUNG PEOPLE TO STUDY AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF VARIOUS INDUSTRIES IN THE MODERN WORLD

The article analyzes some aspects of the policy of the Leader of the Nation on supporting education, including attracting young people to study to find a stable position in society. Along with studying in higher educational institutions of the country, young people are taught more about the principles of national identity, patriotism, respect for national dignity, active participation for the development of various branches of the national economy and are well prepared for effective activity.

Keywords: training, upbringing, education, youth, exact disciplines, patriotism, ethics, behavior.

Authors formation:

Rasulzoda Sh. J. - Lecturer, Department of Pedagogy, Psychology and Human Development, Dangara State University.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки ба маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи дилатии Данғара» пешниҳод мешаванд

Мақолаҳои илмие, ки ба редаксияи маҷалла пешниҳод мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

– мақолаҳо бояд бо риояи талаботи муқаррарнамудаи ҳайати таҳририяи маҷалла навишта шаванд;

– мақолаҳо бояд натиҷаи тадқиқоти илмиро дар ин ё он соҳа фаро гиранд;

– мақолаҳо бояд ба яке аз самтҳои (баҳшҳои) маҷалла мувофиқ бошанд.

Ҳама маводҳое, ки ба ҳайати таҳририяи маҷалла пешниҳод мешаванд, аз барномаи зидди сирқат дар вебсайти Antiplagiat тафтиш мешаванд ва пас аз он ҳайати таҳририяи муаллифноро (ҳаммуаллифноро) аз натиҷаи баҳодиҳии дастнавис огоҳ мекунад. Сониян, ҳайати таҳририя дар бораи қабули мавод ва коркарди минбаъда ва ё аз рад шудани он муаллифноро (ҳаммуаллифноро) хабардор менамояд.

Талабот оид ба тарҳрезии мақолаҳои илмӣ:

Мақола бояд дар формати Microsoft Word, шрифти Times New Roman, андозаи 14, ҳошия аз ҳар тараф 2,5 см, фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм таҳия карда шавад.

Ҳаҷми мақола (бо дарбаргирии ҷакида ва феҳрасти манобеи истифодашудаи он) бояд аз 6 то 15 саҳифаро дар формати А4 фаро гирад.

Сохтори мақола:

– индекси УДК;

– унвони мақола бо ҳарфҳои калон;

– насаб ва ҳарфҳои аввали номи муаллиф (масалан, Шарипов Д.М.);

– номи ташкилоте, ки дар он муаллифи мақола кор мекунад;

– матни асосии мақола;

– истинод аз маводи мушаххас дар қавси мураббаъ [4, с.25] оварда мешавад.

– ҷадвалҳо, диаграммаҳо, схемаҳо ва расмҳо бояд ном дошта, рақамгузорӣ карда шаванд;

– номгӯи манобеи истифодашуда (на камтар аз 5 ва на зиёда аз 10 ададро дарбар гирад). Феҳрасти манобеи истифодашуда мувофиқи талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 тартиб дода мешавад;

– манобеи истифодашуда тадқиқоти анҷомдодаи солҳои охири муҳаққиқони соҳаро дар бар гирад;

– пас аз феҳрасти манобеи истифодашуда бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумоти зерин оварда мешавад: унвони мақола, ҷакидаи он ва калидвожаҳо (ҷакида на камтар аз 100 калима, калидвожаҳо аз 7 то 10 калима ё ибораҳо);

– маълумот дар бораи муаллиф (-он) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (ба чунин тартиб: ному насаби пурраи муаллиф (-он), дараҷаи илмӣ, унвони илмӣ (агар бошад), номи ташкилоте, ки муаллиф (-он) дар он кор мекунад, вазифаи муаллиф (-он) дар ин ташкилот, рақами телефон, суроғаи электронии муаллиф (-он);

– тақриз ба мақолаи илмӣ пешниҳодшуда аз ҷониби номзад ё доктори илм барои муаллиф (-он)-е, ки дараҷаи илмӣ надорад;

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Дангаринского государственного Университета»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям:

-статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала;

-статья должна быть результатом научных исследований;

-статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте Antiplagiat, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему внутреннему рецензированию или об отказе от рецензирования.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля со всех сторон 2,5 см, интервал 1,5 мм.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 6 до 15 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

- название статьи с большими буквами;

- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);

- название организации, в которой работает автор статьи;

- основной текст статьи;

-при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках. Образец: [4, с.25].

-таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название и пронумероват;

-список использованной литературы (не менее 5 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

-после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 100 слов, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);

-сведение об авторе (авторах) на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора).

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ДАНГАРА
Бахши илмҳои табиӣ
2020 №4 (14)

ВЕСТНИК
ДАНГАРИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия естественных наук
2020 №4 (14)

BULLETIN
DANGARA STATE UNIVERSITY
Series of natural science
2020 №4 (14)

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки:

Естественные и технические науки

Сельскохозяйственные науки

Гуманитарные науки

Сайт журнала: www.vestnik.dsu.tj

E-mail: vestnik@dsu.tj

Ба чоп 30.12.2022 иҷозат дода шуд. Андозаи 60x84^{1/8}.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj.

Ҷузъи чопии шартӣ 12,0.

Теъдоди нашр 50 нусха. Супориши № 233.

ЧДММ “ЭР-граф”.

734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев, 218.

Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: rgraph.tj@gmail.com